1783

«Կյանք և արվեստ»

Ա պրակ

1935 թ.

059
4-57

06 JUN 2009

059
4-57
1783

L'ART ET LA VIE

ALMANACH FRANCO-ARMÉNIEN

5E ANNÉE

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

Ե. ՏԱՐԻ

1935

CHANTH
ARTS & LETTRES
30, RUE DROUOT
PARIS 9e

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Խմբագրութեան եւ վարչութեան հասցէն՝

M. et M. BARSAMIAN
30, rue Drouot, 30
PARIS (9e)

ԲԱՑԱՌԻԿ ԶԵՂՉ ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Անոնք որ կը փափաքին *Կեանք եւ Արուեստի* տարեգիրքին չորս տարիները ունենալ, այս հատորին հետ կրնան ստանալ վարչութենէս, վճարելով միայն

100 ՖՐԱՆՔ, ՓՈԽԱՆԱԿ 145ի

« ԱՆԱՀԻՏ »

ՀԱՆԴԷՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Հիմնադիր—Տնօրէն՝ ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Տարեկան բաժնեգինն է 100 ֆրանք Ֆրանսայի եւ գաղութներուն համար: Միւս երկիրներուն համար՝ 125 ֆրանք:

Դիմել՝ A. Tchobanian, 9, Rue Say, Paris. (9e)

« ՎԷՄ »

ՀԱՆԴԷՍ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Խմբագիր՝ Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

Բաժանորդագրութեան պայմաններն են.

Ամերիկա, Բրիտ. կայսրութիւն, Եգիպտոս, Իտալիա տարեկան 70 ֆր.
Ֆրանսա եւ մնացեալ երկիրները ,, 60 ,,
Ռումանիա, Բուլգարիա, Յունաստան, Սերպիա եւ Պարսկաստան տարեկան 50 ,,

Դիմել՝ S. Vratzian, 13, Rue des Platanes
Cité Jardins de Plessis-Robinson (S.)

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

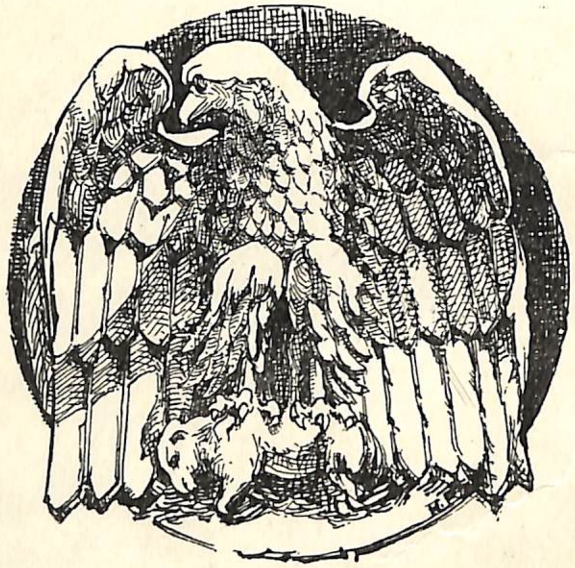

Գծ. Հ. Գ.

059
Կ-57
493

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

Ե ՏԱՐԻ

1935

CHANTH
ARTS ET LETTRES
30, RUE DROUOT, PARIS (9e)

71 1783

11 JUN 2013

13874

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Մ. ԵՒ Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ. — Վ. Ռ. ԹԱԳՒՈՐԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — « ՆԱՎԱՐ » ՓԱՐԻԶ

1233-98

(407-98)

ՄՈԽԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋԷՆ

ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

Գարունը. — Ուրուանկարներ. — Վայրենի փունջ. — Հոգիին յատակը. —

Շատոնց արդէն պապուկ ձմեռը գնաց, անտանելիութիւններու երկայն շղթայաշար մը իր ետեւէն քաշելով:

Գաւառացիին կեանքը, որ մսկոտ խաւացում մը, քաշուած ու կարկամած կծիկ մը եղած էր խիստ եղանակին անհամբոյր շունչին տակ, այրիմ-մեռնիմի չուչանթոյր տերեւիկներուն նման կըծկուած գըժկախտումի մը մէջ սուզնալով, հիմա, գարնան առոյգ արեւին արծաթէ ու աղամանդէ ճաճանչներուն տակ նորէն կը բացուի, կը լայննայ, իր բովանդակ առաձգականութեանը մէջ ծաւալելով դէպի արտերն ու այգիները, դէպի դաշտերն ու լեռները, փոխուելով դարձեալ հողի եւ քրտինքի կարծր՝ այլ հեշտ կեանքին:

Իր միօրինակ պարզութեան մէջ տաք թոնիրներու շուրջը բոլորուող աւանդավէպերու, նարեկի ու սաղմոսի ընդարմացած կեանքը հիմա նորէն իր բնական վիճակին կը վազէ, բնութեան ծոցը, դնդերներուն եւ մկանունքներուն մէջ լեցուելով, ու հոգիէն եւ միտքէն պահ մը բաժնուած հողագործին համար՝ Աշխատութեան, մարմնի կեանքին, կենսական զօրութեան մէջ կեդրոնանալով միայն:

* * *

Անցեալ կիրակի, երբ արեւը հմայալի նուաղումի մը մէջ լեռներուն երկայն գօտիին ետեւ կը թաղուէր, բարեկամի մը հետ քաղաքէն դուրս ելանք: Մայիսի մեղմ ու փոշխացած անձրեւ մը դեռ նոր դադրած էր ցնցղելէ դաշտերու կանաչութիւնը: «Բալան ջրող» հեզանազ անձրեւ մը, ինչպէս կ՚ըսեն, որուն թացը տակաւին զգալի էր

ոտքերնուս տակ: Անձրեւէն լուացուած ու չափազանցօրէն մաքուր, վճիտ կապոյտին մէջ դեռ կը լողային ամպիկներու ճերմակուռուցիկ վաթկաները, անսահման կապոյտ անդունդը իրենց թոյլ ու անշրջագիծ արատներով վէտվէտելով: Անմիջապէս քաղաքէն դուրս, քեզ շրջապատող թանձր կանաչութեան մէջ, դուն անխուսափօրէն ու տղայական հաճոյքով մը կը կոխռտես, տարօրինակ բան մը կը դպնէ դէմքիդ, գեփիւռը՝ չա՛տ մեղմ, ու լերան ու անտառի ծաղիկներուն վայրագ բոյրերուն գլխիչ խառնուրդովը համակուած: Տարօրինակ անուշութիւն մը վերջապէս, որուն մէջ բոլոր կարողութիւններուդ վերափթթումը կը զգաս, թուելով քեզի գեփիւռին հետ ծծել երակներուդ մէջ ապրելու առողջութիւնն ու աւիւնը: Անբացատրելի շուարումով մը հոգիդ ծփծփուն, չես կրնար տպաւորութիւնները զատաւորել, եւ ընդհանուր տարտամութեան մէջ գարունը կը վայելես, Գարունը՝ կուսական ու մանկունակ:

* * *

Ու կը դիտենք հիմա: Մխինխիկ ջղուտ այծեր եւ նորածին գառնուկներ կանաչը լայնօրէն կը վայելեն: Անդին արտի մը մէջ, խոտերուն մէջ թաղուած, պզտիկ խաչնարածը, երկու հաստ եւ հուժկու եզներու, առոյգ իշուկի մը եւ ցատկռտող անխորհուրդ քուռակի մը համեստ ընտանիքը կ՚արածէ, գեղջուկ սրինգին միօրինակ սուլին անուշ ու անիմաստ գալարումները գեփիւռին ծփանքներուն մէջ թօթուելով: Այգիներուն մէջ ծառերը կափ կանաչ են, ոմանք ալ դեռ ճերմակ, հրեշտակային փետուրներու քնքոյշ ու թափանցիկ ալլուղներու մէջ փաթթուած: Արտերը, որոնք մեր չուրջը կը փռուին, ցորենի, գարիի եւ թռչնակերի մատաղ թաւիշներուն ամէնէն անուշ կանաչութիւնը կը ներկայացնեն: Անտառի մը ծոցէն, պուրակի մը խորէն երգի ձայներ կուգան, որոնք կարծես միամիտ քերթուածն են համաշխիւ կանաչին. ու խաղերը, փողոցի եւ սամբակի ժողովրդային խաղերը, որոնք իմաստ չունին, հովին զաւակներուն բերնին մէջ այս պահուս այնքա՜ն իմաստալից են ու քաղցրիկ: Լեռներու մարդուն շիտակ սրտին պարզ, դիւրահասկնալի թրթռումը կայ անոնց մէջ, որ տառապանք մը, յուզում մը Եարին կարօտը՝ կամ սրտին հրճուալից պոռթկումը կը բացատրէ, որ առողջ՝ ու նրբութիւններու վարակումէն կատարելապէս զերծ հոգիի մը պարզունակ խորհրդանշանը կը ներկայացնէ: Ասոնց ամէնուն աւելցո՛ւր եզի մը բոժոժին նրբահունչ թէնթէնը, որու ալիքները հեռո՛ւն, դաշտերէն գալով՝ լսելիքներէն հոգիին մէջ կը ծաւալին: Արտոյտները, իրենց փոխադարձ տարփատենչ երգերուն, Եուփ՛ Եուփ՛ներուն մէջ, իրենց թռչունի բնազդական պզտիկ զգացումներուն, զգայնոտ բաղձանքներուն գեղեցիկ արտայայտութիւնը դուրս կուտան, սլանալով երբեմն դէպի վեր, չա՛տ բարձրը, թրթռուն թեւաբախումներով ամպերուն մօտ սաւառնելով:

Պուրակներէն վայրի վարդեր կը քաղենք, որոնց հոտը իրենց անբաժան մտածում մը եւ յիշատակ մը կը զարթուցանէ. ու անխնամ փունջեր կը կապենք արիւնի կարմիրով նրբալից հարսնուկ-

ներէն, դաշտի ծաղիկներէն, որոնք անուն չունին. եւ ուժգին հոտը, ներդաշնակօրէն բաղադրեալ անդայտ բուրմունքը այդ կարմրիկ ու կապուտիկ ծաղիկներուն, դեղնորակ ու ոսկեթոյր տերեւներուն, ըզգլխիչ հոգին այդ անտառի զաւակներուն, իրենց մէջ ունի մոգութիւնը եւ տարտամ պատրանքը կեանքի կապոյտ երազներուն եւ շուշանաթոյր յոյսերուն:

Բոլորովին նոր, բոլորովին թարմ Ես մը կը զգաս մէջդ, ազատուած ու գրեթէ մաքրուած հինին անբաժան գլխակցութիւնէն որուն տարտամ եւ ստուերային ցոլքը մնացած է միայն: Վերանորոգում մը ամէն բաներուն. — յիշատակներ իսկ, հոգիդ ու սիրտդ անցեալին կապող այդ նուրբ մոգական ժապաւէնները տարօրինակ թարմութիւն մը ունին, մելամաղձօրէն անուշ եւ դիւթիչ:

* * *

Կը շարունակենք յառաջանալ ցախաստաններու ոսկեզօծ ծաղիկներուն մէջէն, որոնց հոտը հոգին կը փայփայէ ու կը մտնենք ծառախիտ անտառին մէջ: Թմբիներու անուշ եւ ծաւալուն շունչը կուգայ մերինին խառնուիլ, հեշտ օրօրում մը տալով ուղեղին, ու իր բուրմունքը՝ թոքերէն երակներուն թափանցելով:

Ընկղմանիլ բարձր շագանակենիներու ստուերին տակ ու կանաչներու առատութեանը մէջ, զատուած սովորական կեանքին խարխափանքներէն ու խռովքներէն, վայելել բնութիւնը գեղջուկի մը պէս զէթ իր ընդհանուր ֆիզիքական ազդեցութիւնը միայն զգալով հաճոյքներու ամէնէն թափանցողն ու հովուերգականն է. ի՞նչ վնաս եթէ նոյնիսկ չա՛տ խուսափուկ ու շատ վաղանցիկ ըլլայ այն...

Վերջալոյսը հետզհետէ կը մարի, կը սպառի հեռաւոր լեռներու թանձր շղթային ետեւ, ու մթնաշաղի կիսաթափանց ստուերը անշօշափելի մութ շղարշով մը կը փաթթէ առարկաներու շրջագիծերը: Թաւուտներու մութին մէջ փոսուռաները իրենց աղու փոփփոփափայլումը կը հանեցնեն սիրատարփ քթթող աչուկներու պէս եւ լուսածոր ասուպներու նման մերթ ընդ մերթ լուսեղէն ակօսներ կը գծեն օդին մէջ:

Ու գարնանային գիշերի մը սիրապետութեան մէջ ակնասեւեռ երազանքները սփոփանքի թռուցիկ հաճոյքը կուտան մեզի:

Մալկարա

ԿԱՐՕ

ԿԱՐՕ ծածկանունն է արեւմտահայ յայտնի քննադատ-արձակագիր ողբացեալ Արտաշէս Յարութիւնեանի: Այս նկարագրականը, լոյս տեսած է Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին 24 Մայիս 1894-ի թիւին մէջ. կը թուի ըլլալ հեղինակին առաջին գրուածքներէն մէկը: Տարիներ անցնելէն վերջ, ո՛րքան փոփոխութեան պիտի ենթարկուէին անոր ոճն ու լեզուն, ազատուելով ժամանակակից արուեստակութիւններէն ու բառերու ծանրութիւնէն: Տրուած նմոյշը թանկագին է, կրկնակ տեսակէտներով:

ԽՄԲ.

Մ Ի Ն Ա Կ

Տարիները որոնք ետիս են՝
Իրենց զուարթութեան դառն յիշատակով
Զիս կը չարչարեն·
Տարիները որոնք առջիս են՝
Խելագարութեան ահռելի հեռապատկերով
Զիս կը քարացնեն:

Հին տարիներն՝ որոնց լիալոյս պայծառութիւնն
Աստիճանաւ կը նուազի·
Նոր տարիներն՝ որոնց դեռաբոյս մթութիւնն
Տենդերու սաստկութեան հետ կ'աճի:
Հին տարիները, հնագոյները, ի՜նչ քաղցր կը ժպտին·
Նոր տարիները, նորագոյները, ի՜նչ ծամածռութիւններ ունին:

Հին տարիները իրենց հետ ամէն բան,
Հին բարի տարիները անգութ
Տարին ամէն բան իրենց հետ,
Ամէնքն ու ամէն բան անդարձ յաւիտեան·
Մայրս, հայրս, եղբայրս·
Սէրս, յոյսս, հաւատքս:

Նոր տարիները ոչի՞նչ պիտի բերեն ինծի·
— Նոր տարակոյսներ պիտի բերեն մտքիս·
Նոր յուսախաբութիւններ սրտիս,
Ու նոր մշուշներ հոգիիս:
Արագ արագ կուգան որպէս գուժկան·
Ու յամր յամր կ'երթան,

Զի ծանրաբեռնեալ միշտ կ'երթան
Նոր տարիներն՝ որոնք հի՜ն են այժմ:
Անկողինները մէկիկ մէկիկ ծրարեցան·
Պնակները մէկիկ մէկիկ վերցան·
Ու ձայները մէկիկ մէկիկ մարեցան:
Ու տունս հիմայ մէկ անկողնեակ·
Ու սեղանս հիմայ մէկ պնակ·
Ու բընա՜ւ կենդանի ձայնի մ'արձագանգ:

Ես կերակուրս կ'ուտեմ, ու կերակուրս զիս կ'ուտէ·
Ես սենեակներս կը պտտիմ, եւ ուրուականք զանկիս սենեակները կը պտտին·
Եւ պատերուն վրայ պատանքի պէս ճերմակ՝
Կը պտտին գիրկընդխառն իմ սիրելեացս ստուերները:

Կը պտտին գիրկընդխառն հի՜ն տարիներուն ստուերները:
Հին բարի տարիները անգութ
Երջանկութեան պայծառաշող պատկերներ
Աչքիս տակ միշտ կը պտտցնեն:
Ու տարիները որ պիտի գան,
Սեւ սեւ սարսուռներ
Հոգիիս մէջ կը պտտցնեն...:

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

1892

ՄԵՌՆՈՂ ԳԻՒՂԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Զ.

Մեր գիւղին գերեզմաննոցը բարձրադիր էր, ու կը նայէր Եփրատին, եւ շրջակայ բոլոր գիւղերուն: Գագաթին վրայ կառուցուած էր Սուրբ Յակոբի մատուռը, որ օր մը, Տէր Վահանեաններուն ուխտատեղին դարձաւ:

Տէր Վահանը Զ... գիւղին քահանաներէն էր, նոր աղանդ ու նոր հաւատք կը քարոզէր· զարգացում ալ ունէր, դպրոց տեսած ու կարդացող մարդ, որ անձնական հակառակութեան համար, գիւղին բնիկ տէր Յովհաննէսին դէմ դաւեր լարեց ու գիւղը երկուքի բաժնեց: Հայրս գիւղին միակ ազդեցիկը, եթէ կ'ուզէք, գտաւ միջոցը, եւ զինքը Պոլիս հիւանդանոց փոխադրել տուաւ: Յայտնի էր, որ ուղեղային տկարութեան մը զոհ գնացեր էր տէրտէրը: Եւ սակայն, տխուր պատճառ մը չէր, որ իր հաւատացեալ ծուխերը, շաբթէ շաբաթ չի կարդային իր երկարապատում տէսքանները, որոնցմով, երկար տարիներ, մնաց անոնց միակ քարոզիչն ու «փրկիչը»:

Գիւղին բնակիչները մեծ քաղաքներ տեսած, եւ օտար երկիրներ պանդխտութիւն ըրած, երբ հայրենիք կը վերադառնային, ամէն մէկը իրեն հետ բան մը կը բերէր; սովորութիւն մը, տեսած ու լսածները գործադրելու: Անոնք ընդունակութիւնը ունէին հետեւելու օգտակար ու նաեւ գեղեցիկ նորութիւններուն: Այս էր պատճառը, որ դարերու ընթացքին, լեռնային եւ ապառաժուտ երկրամաս մը, իսկական դրախտի վերածած էին: Այգիներ ու պարտէզներ, աստիճանաւոր յարդարուած, վճիտ ու առատ ջուր ամէն կողմ, առուակներ, աւազաններ ու շատրուաններ, օդասուն վայրեր հանգիստի ու ժամանցներու համար: Տարիներու աշխատութեամբ շահուած դրամը, քրտինքի վերածուած, հողին մէջ ու քարին վրայ, բեղմաւորեր էր ա՜յնքան շքեղութեամբ, որ հեռուէն կախաղանաւոր պարտէզներու պատրանքը կուտար: Պտղատու ծառեր, խաղողի որթատունկեր՝ ոչ միայն այգիներուն ու պարտէզներուն մէջ, այլ նաեւ տուներու տանիքներուն վրայ, որոնց հովանիին տակ, մեր բնակիչները, ամրան վեց ամիսներուն, երկինքին աստղերը կը համրէին...:

Նոյն խնամքն ու գուրգուրանքը տուած էին նաեւ մեր գերեզմաննոցին· անշուշտ այն չափով որ տեղական պայմանները թոյլ կուտային: Դաշտային տեղ մը չըլլալուն հակառակ, բլուրը յարդարուած, յարկերու բաժնուած, թաղերու վերածուած էր եւ քարէ պատերով շրջապատուած էր: Ծառերն ալ անպակաս էին, մեծ մասով թթենիներ, (գիւղին առաջին ու կարեւոր բերքը) որոնց պտուղը կը վայելէին գեղին թշուառները, անոնք որոնք այգի կամ պարտէզ չունենալով, չէին կրնար գնել ոեւէ պտուղ:

Նախ քան գերեզմանատան բլրակը բարձրանալը, կեդրոնական

երկփեղկանի դուռնէն ներս մտնելուն պէս, մեր առջեւը կը տարածուէր տափարակ գետին մը, անոնցմէ, որոնք շա՛տ հազուադէպ էին մեր լեռնային ծննդավայրին մէջ: Այդ տարածութեան վրայ, շաբաթն անգամ մը, շաբաթ կէսօրներէն յետոյ, ընկերներով խաղալու կ'երթայինք: Կը խաղայինք գերի, գնտակ, պահուըտուք, բուրդի վրայէն ցատկել եւ այլն: Ուրիշ անգամ հոն մուտք ունէինք, երբ ոեւէ մէկը մեռնէր:

Գերեզմանաքարեր շատ կային: Մեծ ու փոքր, բարձր ու ցած, յղկուած ու ոչ: Ամէն մէկուն վրայ կային անշուշտ արձանագրութիւններ, նայելով մեռնողին դիրքին ու վարկին: Կային հողակոյտեր ալ, առանց քարի ու խաչափայտի, անձրեւէն ու ձիւնէն գետնին հաւասարած ու կորսուելու վտանգին ենթակայ:

Վերջիններուն մէջ կը գտնուէր նաեւ դժբախտ հօրս գերեզմանը, որուն վրայ քար մը դնելու գոհունակութիւնն ու մխիթարութիւնը չի տրուեցաւ մեզի...: Հազիւ գիտակցութեան հասած էինք, երբ նոր փոթորիկ մը ցրուեց մեր ընտանիքի բոլոր անդամները...:

Է.

Հիմա որ մեծ քաղաքներու մէջ կ'ապրինք, զրկուած մաքուր օդէ, արեւուն բարի ճառագայթներէն ու մանաւանդ սրտակից դրացիներէ, կորսուած երջանկութեան մը պէս կը վերյիշեմ մեր գիւղն ու իր աստուածային շնորհները:

Թէ ձմեռը եւ թէ մանաւանդ գարունը, դպրոցի ձանձրալի պահերէն վերջ, մեր կռնակները կը յանձնէինք արեւուն ջերմ ճառագայթներուն, որոնց՝ մինչեւ մեր ոսկորներուն ծուծը թափանցելը կը զգայինք: Այդ ջերմութիւնը եւ իր քաղցրութիւնը դուք չի պիտի զգայիք անշուշտ արուեստական վառարաններէն:

Մեզի համար, մեր գիւղին ձմեռը հաճոյքի եւ մանկական ժամանցներու եղանակն էր: Ճիշդ է որ բոլոր փողոցները անանցանելի էին, սակայն՝ մենք խաղալու համար ունէինք քանի մը ծածքեր, որոնց տակ, թէեւ նեղ ու մութ, սահմանափակ ու խորդուբորդ, մենք գիտէինք մեր խաղերը դարձնել զուարթ ու կենդանի:

Եթէ փողոցները ծածկուած ըլլային ձիւնով, ատիկա թերեւս տանելի պիտի ըլլար: Բնականէն նեղ, փողոցները անանցանելի կը դառնային, որովհետեւ՝ տանիքներուն ձիւնը կուգար աւելնալ այն միւսին, արդէն սառած ու կարծրացած ձիւնին, հասնելով մինչեւ տուներուն պատուհանները:

Դիւրին չէր անշուշտ, ճամբայ բանալ, դրացիէ դրացի երթալու համար: Հաւաքական աշխատանքը կը հասնէր օգնութեան: Ամէն մէկ տնուոր իր տան առջեւը մաքրելու եւ ձիւնին մէջ նեղ անցք մը բանալու հոգն ունէր: Շատ անգամ, նոյնիսկ սանդուխի աստիճաններ կը ձեւացնէին, իջնելու եւ բարձրանալու համար:

Ձիւնին ու սառոյցին տիրապետութիւնն էր, ամիսներ ու ամիսներ:

Հոգերուն մեծը, տանիքներէն, թիերով ձիւնին մաքրութիւնն էր: Ես կը յիշեմ տարիներ, երբ մէկ մեթրի բարձրութեամբ ձիւնը եկեր ծածկեր էր մեր տանիքները, կոտրելով ու տապալելով հաստակ բարձրացնող որթատունկերը, որոնք՝ մեր գեղին ու շրջականերուն մէջ շատ կը բարձրանան, այգիներու ծառերուն կը փաթթուին, անոնց պէս հաստակ կը նետեն ու ճիւղեր կ'արձակեն:

Տանիքներուն մաքրութիւնը արշալոյսին կը սկսէր, հազիւ երթեւեկը սկսած: Այդ աշխատանքին կը լծուէին ընտանիքի հայրն ու մայրը, մանաւոր, տախտակէ թիերով:

Դպրոցական տղոց արգիլուած էր այդ աշխատանքը, որքան ալ ան հաճելի ժամանց մը ու խաղի առիթ մը դառնար: Արգելքին քաղցրութիւնը մեզ պատժեր էր շատ անգամ, եւ մենք, հազիւ սենեակը մտած, մեր սառած մարմինը, մանաւանդ ոտքերն ու ձեռքերը կը յանձնէինք թոնիրին դաղջ ջերմութեան:

Երբ տանիքները կը մաքրուէին, եւ արեւուն փնտռուած ճառագայթները ամպերուն տակէն կը յայտնուէին, տանիքի խճաքարերը կը տեսնուէին ու տեսանելի շոգի մը կը բարձրանար դէպ ի վեր:

Փողոցները կը լեցուէին ու կը դիզուէին ձիւնով, եւ անցորդները ստիպուած էին վարէն ձայնել ու պոռալ, եթէ չէին ուզեր որ թիերով ձիւնը գլխենք թափէր հոն:

Ձիւնագնտակ խաղալը մեր խրախունքն էր սակայն: Ճշմարիտ ճակատամարտը կը սկսէր տանիքէ տանիք: Գնտակները կը սուրային մէկ կողմէն միւսը, տուներուն պատերը ծածկելով: Արկածներ ալ անպակաս էին: Մենք այնքան չէինք վախնար, երբ ընկերոջ մը աչքը վիրաւորէինք, որքան՝ երբ մեր գնտակը հասնէր դրացիի մը ապակիին ու զայն ջարդ ու փշուր ընէր: Մեր ձեռքերը, մեր կարմրած ու սառած ձեռքերը վկայ էին, որ մենք ձիւնագնտակ խաղացեր էինք, չէինք կրնար ուրանալ, մեր պատիժը կը կրէինք, յաջորդ օրը նորէն վերսկսելու համար մեր մանկական եւ մեզի համար անմեղ խաղերը:

Ձմրան երկա՛ր գիշերները դրացիներ ու ազգականներ իրարու մօտ կը հաւաքուէին, բոլորուելով թոնիրի մը շուրջը, որովհետեւ այն ատենները մեր գիւղը մտած չէր տակաւին վառարան. աւելի հին տուներ փայտ կը վառէին: Բայց մեծամասնութիւնը իր թոնիրն ունէր:

Մեր թոնիրները չէին նմաներ գետնափոր այն միւսներուն, որոնց մէջ Հայաստանի գիւղացիները, եւ Մայր–Հայրենիքէն գաղթող եւ ուրիշ հորիզոններու մէջ հաստատուող մեր հայրենակիցները հաց կ'եփէին, իրենց հետ տարած ըլլալով այդ սովորութեան յիշատակը:

Մեր թոնիրները քառակուսի սեղաններու նման, հաստատուն եւ գանգուածային մարմիններ էին, որոնց կեդրոնը, ներսէն, թիթեղի կտորներ դամուած էին կրակի ջերմութիւնը արգիլելու համար: Փայտի ածուխէ պատրաստուած կրակը, հողէ կրակարաններու մէջ կը հանգչէր, ու քառակուսի սեղանին վրայ տարածուած զոյգ վերմակները, կ'արգիլէին, որ ջերմութիւնը հեռանար: Վեր-

մակներուն վրայ փռուած կ՚ըլլային, նայելով ընտանիքներու նիւթական կարողութեան, արժէքաւոր գորգեր կամ մազէ հիւսուած կապերտներ:

Ձմրան գիշերները, ուրախութեան ու ժամանցի կեդրոնական առարկան թոնիրն էր, որուն շուրջը ամէն մէկն իր տեղը կ՚ունենար ոտքերը կախած թոնիրին մէջ, մէջքէն վար, իսկ մարմնի վերի մասը ազատ՝ ոեւէ կաշկանդումէ: Մեր մարմինները, պզտիկուց կը վարժեցնէին երկու բարեխառնութեան, տաք ու պաղ. որովհետեւ թոնիրին ջերմութիւնը բանտարկուած կը մնար միա՛յն իր մէջ, ու կը տաքցնէր միայն մեր ոտքերն ու մէջքերը:

Սենեակին մէջտեղէն կախուած կ՚ըլլար, լաւագոյն պարագային, քարիւղի լամբեր մը, որուն պատրոյգին աղօտ լոյսը հազիւ կը հասնէր սենեակին չորս անկիւնները: Յաճախ սակայն այդ լամբերն ալ գոյութիւն չէր ունենար, եւ թոնիրին վրայ, կեդրոնը կը բարձրանար աշտանակ մը, տունը թափուած մոմի ցօղունով մը: Ցօղունին ծայրը, խոտ աննշան ծաղիկ մը կը պլպլար, եւ որուն մոխրացած մասը մկրատով մը կտրուելուն պէս, կենդանութեան մը ցոլքերը կը նշմարուէին, նման այն հոգեւարքին, որ մեռնելու պահուն, յանկարծ կեանքի նշաններ կուտայ, թէեւ խարուսիկ ու երազային...:

Երբ հիւր ունենայինք կամ տօնախմբութեան օր մը ըլլար, մոմերը կը շատնային, մէկի տեղ, երկու, երեք ու չորս աշտանակներ, կուգային ընկերանալ կեդրոնի մոմին, գրաւելով թոնիրին չորս անկիւնները:

Խաղերու եւ ընտանեկան ժամանցներու համար շա՛տ յարմար կարասի մըն էր թոնիրը: Օրուան յոգնութենէն վերջ, երբ մեծերը կը դառնային ընտանիքի խաղաղութեան գիրկը, անձնատուր ըլլալով թոնիրի թմրեցուցիչ ու մրափ բերող ծուլութեան, ու խաղերը կը սկսէին դէմ առ դէմ, մենք պզտիկներս, երբ յոգնէինք հէքեաթներու իրարու յաջորդող դրուագներէն, որ համբիչի մը հատիկներուն պէս քակուիլ կը սկսէր մեր մեծ մայրերուն բերնին մէջ, մեր մարմինները կը յանձնէինք թոնիրի գաղջութեան, կը սահէինք մինչեւ մեր գլուխները թոնիրին մէջ, սպասելով, որ մէկը գայ ու մեզ փոխադրէ անկողին:

Մեծերը կը շարունակէին իրենց խօսակցութիւնը, երբեմն ընթերցումները, թղթախաղերն ու այլ ժամանցները, մինչեւ որ կէս գիշերը մօտենար ու հիւրերը հեռանային:

Հէքեաթներու շատ սիրահար էինք, ինչպէս մեր բոլոր տարեկիցները, ամէն աստղի տակ: Ատոր համար էր, որ մեծ մայրիկները եւ տարիքին առած կիները մեզի համար նուիրական էին: Անոնց բերնէն կը կախուէինք բառ չի փախցնելու մտահոգութեամբ: Կը պատահէր, որ հէքեաթին մէկը չաւարտած տակաւին, մենք փոխադրուէինք երազներու աշխարհը, յաջորդ գիշերը սակայն իրեն հետ կը բերէր հէքեաթին շարունակութիւնը:

Սակայն երբ հոտը առնէինք միրգերուն ու պտուղներուն, որոնք խնամով կը պահուէին մառանի կարասներուն մէջ, մեծ ճիգ ի գործ կը դնէինք չի փակելու մեր թարթիչները, մեր բաժինը առնելու համար:

Պտուղները կը շարուէին թոնիրին վրայ, ու ամէն մէկը կը ստանար իր բաժինը: Կիները գովքը կը հիւսէին տանտիկինին, որ գիտցած էր զանոնք անվթար պահել, ու հասցնել մինչեւ ձիւն ձմեռ: Խըմիչքներ ալ կ՚ըլլային, լաւագոյն պարագային գինի, հին գինի որ փարչերէն կը հոսէր:

Գինիին հոտը կը բռնէր սենեակին անկիւնները, ճիշդ այնպէս, ինչպէս գեղին քահանան սկիհը ձեռքը հաղորդութիւն տալու պահուն, ամէնէն առաջ գինիին նուիրական հոտը կը հասնէր մեր ռունգերուն:

Երբ ուտել-խմելը կը վերջանար, խօսակցութիւններուն թելը կը կտրուէր ու աչքերը ծանրանալ կը սկսէին, հիւրերը կը մեկնէին ձեռքերնին բռնած իւղի մէջ թաթխուած ու վառած փայտի կտորներ: Այդ լոյսով կը յառաջանային ձիւնի դէզերուն մէջ բացուած նեղ արահետներէն: Թոնիրին կրակը, երբ տակաւին նշուլէր, մոխիրով կը ծածկուէր, մոմերը կը մարուէին, մայրիկը դուռը կը գոցէր երկաթ մը քաշելով ետեւը, կը խաչակնքէր ու կ՚ուղղուէր դէպի ննջարան:

Տան մէջ կը թագաւորէր խաղաղութիւն, ձմրան գիշերներու ցո՛ւրտ խաղաղութիւնը...:

Ը.

Ձմեռէն յետոյ, քաղցրութիւնը երազուած գարունին...:

Գարունը գիւղին ու այգիին, պարտէզին ու մրգաստաններուն...:

Գարունը ջրին ու առուակին, հովին ու ջերմին, ծաղիկին ու կանաչին:

Մեր գարունը կը սկսէր մեծ պահքի առաջին շաբաթէն: Երբ բլուրներուն վրայ դիզուած ձիւնը կը հալէր ու առուակներ կազմելով կուգար ու կ՚անցնէր գիւղին մէջէն, երբ այգիներուն մէջ, բլուրներուն վրայ ճերմակին տեղ սեւը կը տիրապետէր, ծառերուն կոկոնները ուռիլ կը սկսէին, երբ փողոցներուն սալայատակուած քարերը կը յայտնուէին, երբ պատուհանները կը բացուէին, ու թոնիրները կը կը վերցուէին, ա՛յն ատեն միայն կը զգայինք որ գարունը մեր դռներուն մօտեցեր է:

Կենդանութեան շունչն էր որ կը գրաւէր ամէն կողմ: Բնութեան կուրծքէն կը բարձրանար հոտը հողին ու քարին, ծառերուն ու խոտերուն, գինովցնելով բոլորը: Կամաց կամաց, հոտը կ՚առնէինք նախ ձիւնածաղիկին, որ առաջինը ըլլալով, գլուխը հողէն դուրս կը ցցէր, ու կը ժպտէր արեւուն դիմաց: Թարմ խոտերը կ՚ընձիւղէին: Փողոցներէն անցնող առուակները, պղտոր հոսանքներով, եւ իրենց մէջ սառոյցի կտորներ թաղելով, կ՚երկննային դէպի ձորակ, որ ահեղագոչ որոտումով, կը թաւալէր դէպի Եփրատ:

Գարունը իր հետ կը բերէր նաեւ մտահոգութիւն բոլոր այն ընտանիքներուն, որոնց կէս աւերակ տանիքներէն ձիւներուն հալած կաթիլները եւ գարնանային անձրեւներուն կաթկթոցը անբնակելի կը դարձնէր սենեակները: Տեսակ մը երաժշտութիւն էր պղնձէ ամաններուն հանած ձայնը, որ կը դադրէր կամ կը սաստկանար, նայելով կաթիլներուն առատութեան ու նուազումին: Բազմոցներն ու փոցները կը վերցուէին շուտով, ընտանիքի հայրը տանիք կը բարձրանար, գլուխը անցուցած մազէ հիւսուած պարկ մը, վերարկի ձեւով ծալլուած, ու լողքարն էր, որ կ'երթեւեկէր ցնցելով ամբողջ շէնքը: Հետզհետէ կը դադրէին կաթիլները, առաստաղին վրայ ձգելով պղտոր ջուրերուն հետքը, եւ ընտանիքը կը գտնէր իր խաղաղութիւնը:

Այգիներուն աշխատանքը մեծ պահքի երկուշաբթիէն կը սկսէր: Այն օրը գիւղին հրապարակը կը խմբուէին հեռուներէն եկող քիւրտ մշակները, որոնք մեր տուներուն հացովն ու ջուրովը մեծցեր էին, ու ընտանի՝ մեր աշխատանքներուն: Առտուն կանուխ հրապարակը հասնողը ամենէն հուժկու մշակները կ'ընտրէր իր պարտէզին մշակութեան համար: Ուշ մնացողը կը բաւականանար ինչ որ իրեն բաժին մնար: Ու մէկ ժամուան մէջ, բոլորը, կը ցրուէին ամէն ուղղութեամբ, բահեր ու բրիչներ շալկած:

Մինչեւ այն տարիքը, երբ մենք չի ճանչցանք պանդխտութիւնը եւ օտար հորիզոններուն գաղտնիքը, անծանօթ էին մեզի արտերուն կեանքը եւ դաշտային աշխատանքները: Մեզի այնպէս կը թուէր, թէ մեր անձուկ հորիզոնէն անդին գոյութիւն չունէր ուրիշ աշխարհ: Լեռնային, քարքարոտ կեանքի մը սահմանափակ բարիքները միայն կը ճանչնայինք: Չէինք գիտեր թէ հացը որ կը գնէինք ամէն օր հացագործէն ու տաք տաք, ո՞ւսկից կուգար ու ի՞նչպէս եւ ո՞վ պատրաստեր էր: Կառքի անիւներու թաւալումին մասին գաղափար չունէինք, որովհետեւ մեր երկիրը, իր շրջակայքով, չի ճանչցաւ երբեք փոխադրութեան այդ գործնական միջոցը: Գիրքերու մէջ տեսեր էինք հասկերու դէզը, որաններու կալոցները, կառքերուն շարքը, եւ ինչո՞ւ չէ, երկաթուղիին շոգեպլինդ վայրաշարժը, ու դեռ ա՛յնքան, ա՛յնքան հրաշագործ բարիքներ, որ մեր լեռներու աշխարհէն հեռու մնացին ու կը մնան մինչեւ այսօր...:

Այդ էր պատճառը, որ տարուան նոյն եղանակին, ամէն գարնանամուտին, մշակներուն աշխատա՛նքը միայն մեզի տրուած էր ճանչնալ, այն աշխատանքը, որ քրտինք հոսեցնել կուտար փորուած հողերուն մէջ:

Մեր այգիները բլուրին կողն ի վար կ'երկննային. ձոր մը կը բաժնէր գեղը այգիներէն, որոնց աշխատանքին մենք կը հետեւէինք մեր տանիքներէն. երկու բլուրներ, աւելի ճիշդ երկու բլրակողեր իրարու աչք կը նետէին, միացած կամուրջով մը:

Մշակները տակն ու վրայ կ'ընէին այգիները, կը փորէին, կը պեղէին, եւ արեւուն կը յանձնէին հողի կոյս շերտերը: Հեռուէն կը նշմարէինք բահերուն ու բրիչներուն փայլը, ու նաեւ կը լսէինք

արձագանգը անոնց, որոնց կ'ընկերանար մշակներուն յաւիտենական լօ՛-լօ՛ն, եւ որոնց քաղցրութիւնն ու գիւղային շեշտը աշխատաւորին տրուեցաւ ըմբռնել ու զգալ միայն...:

Առաջին օրը կ'անցնէր այսպէս, ու մշակները, ուսած կուրծքերով, թարմ ծաղիկներու փունջերով, որոնց բանաստեղծութիւնն ու գեղեցկութիւնը չի կրցին չափել ու հասկնալ երբեք, կը դառնային, վերջալոյսին հետ, դէպ ի իրենց օթեւանները: Շատերը կը գիշերէին այգիներու հնձաններուն մէջ, որոնց մոմի աղօտ լոյսերը, գիշերուան մէջ, կը մատնէին մարդկային էակներու գոյութիւնը: Ուրիշներ՝ գոմերու մէջ, դրացի՝ ընտանի կենդանիներուն, որոնց հետ կը բաժնէին տամուկ մթնոլորտը, քաղցրութիւնն ու օրհնութիւնը:

Երկրորդ ու երրորդ օրուան աշխատանքը աւելի հմտութիւն ու փորձառութիւն կը պահանջէր մշակներէն: Անոնք առուակները կը մաքրէին, ջրտուքի անկիւնադարձերը կը յղկէին, աւազները կը հեռացնէին, ծառերուն արմատները արեւուն կը բանային, մինչեւ որ առաջին ջուրը վազել սկսէր մաքրուած ու նորոգուած աւազաններուն մէջ: Ո՞ր այգին չունէր արդէն իր աւազանը, աղբիւրն ու ջրամբարը: Ո՞ր այգին կարօտը պիտի քաշէր բարեբար ջուրերուն, որոնք բլուրին չորս կողմերէն, քարաժայռերուն կողերը պատռելով, կը հոսէին վար, աղմուկով ու ծիծաղով:

Պարտէզ ու այգի, ծառ ու ծաղիկ, հողի ամէն մէկ մասնիկ լոգանքի կը մտնէին, հանդիսաւոր օրուան մը տօնակատարութեան համար, բնութիւնը չի տեսնուած առատաձեռնութեամբ, ջինջ ու պաղորակ ջուր կը մատակարարէր ամէնո՛ւն: Կը սրբէր ու կը տանէր հոսանքին հետ, ամէն փոշի ու աւազ, աւազաններուն քարերը կը ճերմկցնէր, ծառերուն բուները կը մաքրէր, կը տարածէր զովութիւն ու թարմութիւն ամէն կողմ:

Երբ մշակներուն աշխատանքը կը վերջանար, այգիին տէրը յոտոցը առած կը մտնէր թուփերուն ու մացառներուն մէջ, կը մկրատէր աւելորդ մասերը, չորցած ոստերը, կը յարդարէր ամէն կողմ: Յետոյ կը սկսէր ցանքը հատիկեղէններուն, լուբիային, ու սոխին, սխտորին ու բակլային, կը ցանէր վարունգին ու դդումին, ձմերուկին ու սեխին սերմերը, կը ծածկէր զանոնք բուռ բուռ հողերով, մինչեւ որ կարգը գար հնձանին ու աւազանին շուրջ կազմուած ածուներու ծաղիկներուն խնամքին ու հոգածութեան: Ծաղիկներ ամէն տեսակէ ու գոյնէ, որոնցմէ եթէ դրական օգուտ մը չէր տեսներ պարտիզպանը, գոնէ կը մխիթարուէր, որ ծաղկազարդին, խաչելութեան, վարդավառի տօներուն եւ բոլոր մեռելոցներուն բուռ բուռ պիտի քաղէր անոնցմէ եւ զրկէր Սուրբ Նշանի խորաններուն զարդարանքին ու օրհնութեան համար...:

ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Նախորդ գլուխները տեսնել 1931 եւ 1934-ի ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ-ներուն մէջ:

Գարունը իր հետ կը բերէր նաեւ մտահոգութիւն բոլոր այն ընտանիքներուն, որոնց կէս աւերակ տանիքներէն ձիւներուն հալած կաթիլները եւ գարնանային անձրեւներուն կաթկթոցը անբնակելի կը դարձնէր սենեակները: Տեսակ մը երաժշտութիւն էր պղնձէ ամաններուն հանած ձայնը, որ կը դադրէր կամ կը սաստկանար, նայելով կաթիլներուն առատութեան ու նուազումին: Բազմոցներն ու փռոցները կը վերցուէին շուտով, ընտանիքի հայրը տանիք կը բարձրանար, գլուխը անցուցած մաղէ հիւսուած պարկ մը, վեղարի ձեւով ծալլուած, ու լողքարն էր, որ կ'երթեւեկէր ցնցելով ամբողջ շէնքը: Հետզհետէ կը դադրէին կաթիլները, առաստաղին վրայ ձգելով պղտոր ջուրերուն հետքը, եւ ընտանիքը կը գտնէր իր խաղաղութիւնը:

Այգիներուն աշխատանքը մեծ պահքի երկուշաբթիէն կը սկսէր: Այն օրը գիւղին հրապարակը կը խռնուէին հեռուներէն եկող քիւրտ մշակները, որոնք մեր տուներուն հացովն ու ջուրովը մեծցեր էին, ու ընտանի՝ մեր աշխատանքներուն: Առտուն կանուխ հրապարակը հասնողը ամենէն հուժկու մշակները կ'ընտրէր իր պարտէզին մշակութեան համար: Ուշ մնացողը կը բաւականանար ինչ որ իրեն բաժին մնար: Ու մէկ ժամուան մէջ, բոլորը, կը ցրուէին ամէն ուղղութեամբ, բահեր ու բրիչներ շալկած:

Մինչեւ այն տարիքը, երբ մենք չի ճանչցանք պանդխտութիւնը եւ օտար հորիզոններուն գաղտնիքը, անծանօթ էին մեզի արտերուն կեանքը եւ դաշտային աշխատանքները: Մեզի այնպէս կը թուէր, թէ մեր անձուկ հորիզոնէն անդին գոյութիւն չունէր ուրիշ աշխարհ: Լեռնային, քարքարոտ կեանքի մը սահմանափակ բարիքները միայն կը ճանչնայինք: Չէինք գիտեր թէ հացը զոր կը գնէինք ամէն օր հացագործէն ու տաք տաք, ո՞ւսկից կուգար ու ի՞նչպէս եւ ո՞վ պատրաստեր էր: Կառքի անիւներու թաւալումին մասին գաղափար չունէինք, որովհետեւ մեր երկիրը, իր շրջակայքով, չի ճանչցաւ երբեք փոխադրութեան այդ գործնական միջոցը: Գիրքերու մէջ տեսեր էինք հասկերու դէզը, որաններու կալոցները, կառքերուն շարքը, եւ ինչո՞ւ չէ, երկաթուղին շոգեկառքին վայրաշարժը, ու դեռ ա՜յնքան, ա՜յնքան հրաշագործ բարիքներ, որ մեր լեռներու աշխարհէն հեռու մնացին ու կը մնան մինչեւ այսօր...:

Այդ էր պատճառը, որ տարուան նոյն եղանակին, ամէն գարնանամուտին, մշակներուն աշխատա՛նքը միայն մեզի տրուած էր ճանչնալ, այն աշխատանքը, որ քրտինք հոսեցնել կուտար փորուած հողերուն մէջ:

Մեր այգիները բլուրին կողն ի վար կ'երկննային. ձոր մը կը բաժնէր դէմը այգիներէն, որոնց աշխատանքին մենք կը հետեւէինք մեր տանիքներէն. երկու բլուրներ, աւելի ճիշդ երկու բլրակողեր իրարու աչք կը նետէին, միացած կամուրջով մը:

Մշակները տակն ու վրայ կ'ընէին այգիները, կը փորէին, կը պեղէին, եւ արեւուն կը յանձնէին հողի կոյս շերտերը: Հեռուէն կը նշմարէինք բահերուն ու բրիչներուն փայլերը, ու նաեւ կը լսէինք

արձագանգը անոնց, որոնց կ'ընկերանար մշակներուն յաւիտենական լօ՛-լօ՛ն, եւ որոնց քաղցրութիւնն ու գգայուն շեշտը աշխատաւորին տրուեցաւ ըմբռնել ու զգալ միայն...:

Առաջին օրը կ'անցնէր այսպէս, ու մշակները, ուռած կուրծքերով, թարմ ծաղիկներու փունջերով, որոնց բանաստեղծութիւնն ու գեղեցկութիւնը չի կրցին չափել ու հասկնալ երբեք, կը դառնային, վերջալոյսին հետ, դէպ ի իրենց օթեւանները: Շատերը կը գիշերէին այգիներու հնձաններուն մէջ, որոնց մոմի աղօտ լոյսերը, գիշերուան մէջ, կը մատնէին մարդկային էակներու գոյութիւնը: Ուրիշներ՝ գոմերու մէջ, դրացի՝ ընտանի կենդանիներուն, որոնց հետ կը բաժնէին տամուկ մթնոլորտը, քաղցրութիւնն ու օրհնութիւնը:

Երկրորդ ու երրորդ օրուան աշխատանքը աւելի հմտութիւն ու փորձառութիւն կը պահանջէր մշակներէն: Անոնք առուակները կը մաքրէին, ջրտուքի անկիւնադարձերը կը յղկէին, աւազները կը հեռացնէին, ծառերուն արմատները արեւուն կը բանային, մինչեւ որ առաջին ջուրը վազել սկսէր մաքրուած ու նորոգուած աւազաններուն մէջ: Ո՞ր այգին չունէր արդէն իր աւազանը, աղբիւրն ու ջրամբարը: Ո՞ր այգին կարօտը պիտի քաշէր բարերար ջուրերուն, որոնք բլուրին չորս կողմերէն, քարաժայռերուն կողերը պատռելով, կը հոսէին վար, աղմուկով ու ծիծաղով:

Պարտէզ ու այգի, ծառ ու ծաղիկ, հողի ամէն մէկ մասնիկ լոգանքի կը մտնէին, հանդիսաւոր օրուան մը տօնակատարութեան համար, բնութիւնը չի տեսնուած առատաձեռնութեամբ, ջինջ ու պաղորակ ջուր կը մատակարարէր ամէնո՛ւն: Կը սրբէր ու կը տանէր հոսանքին հետ, ամէն փոշի ու աւազ, աւազաններուն քարերը կը ճերմկցնէր, ծառերուն բուները կը մաքրէր, կը տարածէր զովութիւն ու թարմութիւն ամէն կողմ:

Երբ մշակներուն աշխատանքը կը վերջանար, այգիին տէրը յոտոցը առած կը մտնէր թուփերուն ու մացառներուն մէջ, կը մկրատէր աւելորդ մասերը, չորցած ոստերը, կը յարդարէր ամէն կողմ: Յետոյ կը սկսէր ցանքը հատիկեղէններուն, լուբիային, ու սոխին, սխտորին ու բակլային, կը ցանէր վարունգին ու դդումին, ձմերուկին ու սեխին սերմերը, կը ծածկէր զանոնք բուռ բուռ հողերով, մինչեւ որ կարգը գար հնձանին ու աւազանին շուրջ կազմուած ածուներու ծաղիկներուն խնամքին ու հոգածութեան: Ծաղիկներ ամէն տեսակէ ու գոյնէ, որոնցմէ եթէ դրական օգուտ մը չէր տեսներ պարտիզպանը, գոնէ կը մխիթարուէր, որ ծաղկազարդին, խաչելութեան, վարդավառի տօներուն եւ բոլոր մեռելոցներուն բուռ բուռ պիտի քաղէր անոնցմէ եւ ղրկէր Սուրբ Նշանի խորաններուն զարդարանքին ու օրհնութեան համար...:

ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Նախորդ գլուխները տեսնել 1931 եւ 1934-ի ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ-ներուն մէջ:

Փարիզ, 20 Յունվար 1934

Սիրելի բարեկամս,

Կը ցաւիմ որ լուրջ արգելք մը պիտի զրկէ զիս վաղուան ցերեկոյթին մասնակցելու հաճոյքէն:

Գիտես որ յիսուն տարիներու յուզիչ յիշատակներով նուիրագործուած բարեկամութիւն մը կը կապէ զիս Բաշալեանին: Կ'ուզէի իր մօտն ըլլալ, վաղը, մեր բարեկամութեան յոբելեանը ընելու պէս: Ինքն իսկ, ուրախ օրուան մը մէջ, մէ՛կը փնտռէր թերեւս, իր շուրջ, իր գրական հին ընտանիքէն. բայց հոն ես դուն, բարեբաղդաբար, սիրելի Զօպանեան, վերջինեկը այդ անմոռանալի Ուխտին մէջ:

Կ'երեւակայեմ թէ ի՛նչ ջերմ ու պերճ բառերով պիտի պանծացնես Բաշալեանին գրական վաստակը. տեղն է ըսել «նկարողը արժանի է նկարուողին». ինծի կը մնար ձայնակից միայն ըլլալ քեզի. բայց հոգեկան պէտք մըն է ինծի համար իմ սրտաբուղխ բառս կցել քուկիններուդ, ու յայտնել իմ խոր ու անայլայլ հիացումն իր չքեղ ու մեծ տաղանդին համար:

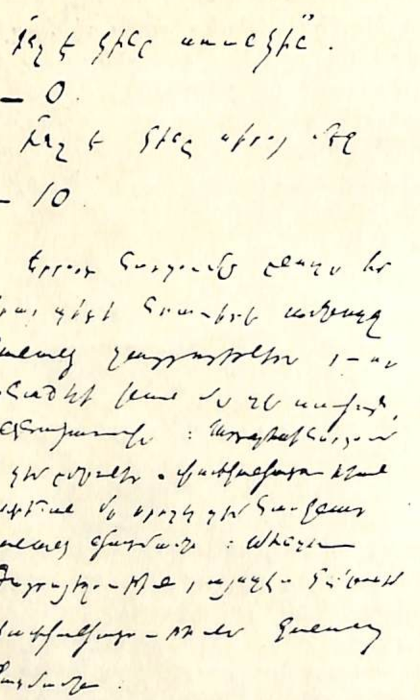

ՁԵՌԱԳԻՐ Պ. Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆԻ

Գրական բարձր խղճմտանք մը եղաւ Բաշալեան: Խմբէն, որուն կենսատու մէկ տարրն էր ինք՝ իր դէմքն ամենէն վեր կը բարձրանայ իբր զուտ, ամենահարազատ ու տիպար գրագէտ: Ազնուական հոգի մը «կը քալէ» իր տողերուն մէջէն. ու իր բառերէն հիւթ կը հոսի եթէ կարենք զանոնք: Իրմով մանաւանդ, մեր գրականութիւնը պիտի ստանար Փրանսականին շնորհները ու անոր ժուժկալութեան թափանցուն հրապոյրները:

Բաշալեան իր խոր շունչով ու խորհրդաւոր գրչին հմայքովը նպաստեց սրելու հայ զգայնութիւնը, ու ան իր դերն ունեցաւ, այդպէս, երեկուան հայ սերունդին ազգային հոգեկան կազմութեանը մէջ:

Բաշալեան իր արուեստովը՝ գրելու գրեթէ վերջնական եղանակ մը ընծայեց նաեւ մեր արեւմտահայ գրականութեան: Իրեն է որ խորհեր եմ ամէն անգամ որ գրականութեան դեւին յաճախանքը կրեր ու փորձուեր եմ գրելու: Եթէ ձեւը, ո՛ճն է որ կը

ՖՕԹՕ ՖԷՊԻՒՍ

ՆԿԱՐՈՒԱԾ ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԷ ՏՐՈՒԱԾ ՑԵՐԵԿՈՅԹԻՆ, Ի ՊԱՏԻՒ Պ. Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ

Աջէն ձախ ա. շարք՝
Վահան վրդ. Յովհաննէսեան, Մկրտիչ Պարսամեան, Լեւոն Բաշալեան, Արշակ Զօպանեան, Վահան Թէքէեան եւ Լեւոն Մեսրոպ

Միւս շարքերուն մէջ կը նշմարուին՝
Արամ Անտոնեան, Շաւարշ Միսաքեան, Հր. Թորոսեան, Հրաչ Սարգիսեան, Բիւզանդ Թօփալեան, Հրանտ Սամուէլ, Հմ. Մատթէոսեան, Վահրամ Թաթուլ, Հայկ Պէրպէրեան, Վահան Եարճանեան, Արման Կոթիկեան, Սեդրակ Սասունի եւլն.

պահպանէ, կը մնայ խորքը, Բաշալեանին գործը, իր կատարելութեան տեսակովը, պիտի դիմադրէ, կը հաւատամ, ժամանակին աւերներուն: Ձեռ գիտեր արժանիք մը որ աւելի դուզնագիւտ ըլլայ գրական արտադրութեան մը համար:

Իր արուեստագէտի հոգին ջինջ գեղեցկութեան ցոլքով մը պիտի ծածանի միշտ իրեն ժամանակակից հայ մտածման վրայ: Իր գրական գործը ամենաթանկագին վկայութիւն մըն է հայ հոգեկան շարժումներուն, շրջանի մը մէջ, թրթռո՛ւն հայրենասիրական վսեմ յուզումներով, բայց նաեւ եղերակա՛ն, ասա՛ղ, անագորոյն անլուր աղէտներով:

Իմ ամենասրտագին ողջոյններս իրեն, ու կանխայայտ շնորհակալութիւններս փորձեալ հաճոյակատարութեանդ համար:

Քոյդ միշտ ու սիրով
ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

Այս սիրուն նամակը ուղղուած է պ. Արշակ Զօպանեանին եւ կարդացուած Հայ Գրողներու Ընկերակցութեան կողմէ տրուած ցերեկոյթին, պ. Լ. Բաշալեանի գրական եւ հանրային գործունէութեան առթիւ: *Տեսնել Հոկտեմբերէ Հոկտեմբեր բաժինին մէջ:*
ԽՄԲ.

ԱՌՈՒԱԿԸ

Միշտ նոյն ճամբով, նոյն երգով
Կ'անցնի առուն ամէն օր·
Քարերուն տակ, վարդին քով
Նոյն հոսանքն է մեղրածոր:

Ալիք ալիք կը փարի
Անշունչ քարին ու խոտին
Գեղեցկութիւն մը բարի
Կ'օծէ ափերն հրճուագին:

Աստղերու թովք ու ծաղիկ
Կը հաւաքէ եզերքէն·
Կարծես ամէն մէկ ալիք
Կարօտ մ'ունի անցեալէն:

Լոկ բանաստեղծ սըրտերուն
Ձայն գաղտնօրէն կը յանձնէ,
Ինչպէս ամէն նոր գարուն
Կեանքը կեանքին կը սպասէ:

Դարձեալ ուրիշ հանգրուան,
Ուրիշ սըրտեր ըսպասող·
Ըսկիզբ չունի եւ վախճան
Թովիչ հեռուն ոսկեշող:

Կոհակն ուրիշ կոհակի
Յորձանք կուտայ միւս անգամ,
Եւ նոյն ակէն կը բղխի
Հեղուկն արծաթ քաղցրահամ:

Միայն չքնաղ գարուններ
Հոն կը բացուին հեզօրէն·
Չունի մեզ պէս սեւ օրեր
Որ ուռիներ վար իջնեն:

Երկինքներու մաքրութիւնն
Հոն կը հանգչի լուսալիր,
Քան գեղեցիկ աչքերուն
Նայուածքը խոր ու պատիր:

Հազար դարեր այսպէս նա՛
Միշտ մանուկ է միշտ զուարթ,
Ու չի խորհիր ապագայ
Խայթող փշեր եւ կամ վարդ:

Ճակատագիր մը բարի
Ձայն կը վարէ առանձին
Որ զայն յանձնէ ովկեանի
Ամենամեծ գաղտնիքին:

Միշտ նոյն ճամբով նոյն երգով
Կ'անցնի առուն ամէն օր·
Քարերուն տակ վարդին քով,
Նոյն հոսանքն է մեղրածոր:

19–ԺԲ–1933
Փարիզ

ԳԱՂՏՆԻՔՆԵՐՍ

Ինչպէ՞ս յայտնեմ քեզ խօսքով
Իմ գաղտնիքներս անանուն·
Հին են բառերը իմաստով
Եւ ժպիտները տժգոյն:

Միշտ ամէն օր կը ծագին
Նոր մըտածում եւ փափաք,
Միշտ աններման ուրիշին
Խորհուրդներուն տժգունակ:

Չեմ կրնար ես բաղդատել
Սիրտըս ուրիշ սըրտերու,
Եւ հազարէն մէկն ընտրել
Որ նըմանին իրարու:

Միթէ՞ նըման են երբեք
Երկու գարուն միասին·
Երբ ծաղիկներ հազար մէկ
Ամէն վայրկեան կը բացուին:

Ահ, մի խընդրեր ինձմէ բառ
Յայտնաբերող խոհերուս,
Դիտենք միայն մենք զիրար
Դիտենք մինչ նոր արշալոյս:

10–Ա–1934
Փարիզ

ՈՒՇ Է

Ուշ իմ հոգւոյս մէջ իջաւ արեգակ
Ուշ ես ծաղկին դիւթանքն ըզգացի·
Ամէնուն համար իմ հոգիս է փակ
Չունիմ երազներ, ցանկութիւն սրտի:

Կը սիրեմ հիմա շիրմի տեսարան,
Խօսիլ մըթաշօղ նոճիներուն հետ·
Հոն ուրիշ կեանք կայ, ուրիշ յաւիտեան
Որոնց մըտերիմ կ'զգամ զիս յաւէտ:

Ուշ է ով սիրտ իմ, ուշ է ամէն բան
Ես ալ չեմ փընտռեր վարդերն ապրիլին·
Արդէն կը լսեմ մօտալուտ աշնան
Տերեւներու մէջ մահաբեր քամին:

Ուշ է ով սիրտ իմ երթամ օ՛ն ուշ է···

6–Զ–1933
Փարիզ

Վ. ԱՆԱՏՈՒՐ

ՐԱՖՖԻ

(ՅԱԿՈԲ ՄԵԼԻՔ ՅԱԿՈԲԵԱՆ)

ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ծննդեան հարիւրամեակի առթիւ (1835 – 1935)

Յառաջիկայ 1935 թուին կը լրանայ Հայ գրականութեան եւ մեր Ազգային Վերածնութեան մեծանուն գործիչներէն ՐԱՖՖԻ–ի ծննդեան հարիւրամեակը:

Այս առթիւ տարիներէ ի վեր է, որ մենք հաւաքեր ենք ՐԱՖՖԻ–ի կեանքն ու գործը պատկերացնող բազմատեսակ նոր տեղեկութիւններ, ցարդ անյայտ էջեր եւ գրուածներ, բազմաթիւ անտիպ եւ խիստ արժէքաւոր լուսանկարներ, Մեծ Վիպասանի ձեռքով իր բարեկամներուն գրուած պատմաթերթ եւ անտիպ նամակներ եւ այլն եւ այլն:

Այս բոլորը մտադիր ենք ամփոփել հատորի մը մէջ եւ լոյս ընծայել յառաջիկայ տարի, ՐԱՖՖԻ–ի ծննդեան հարիւրամեակի առթիւ՝ 1835 — 1935: Այս յուշարձան հատորը պիտի պատկերացնէ ՐԱՖՖԻ–ի լիակատար եւ մանրամասն կենսագրութիւնը, որուն պատրաստութեան համար, որքան որ ներած են մեր պայմանները, օգտագործեր ենք Հայ գրականութեան մէջ եղած գրաւոր աղբիւրները, ինչպէս նաեւ ՐԱՖՖԻ–ն մօտիկէն ճանչցող բազմաթիւ մարդկանց բերանացի վկայութիւններն ու յուշերը եւ փաստական տեղեկութիւնները:

Եթէ ոեւէ գրական ընկերութիւն, հրատարակչական մարմին, գրատուն կամ գրասէր կը ցանկանայ ստանձնել անմահանուն եւ Մեծ Վիպասանի կեանքն ու գործը պատկերացնող այս յուշարձան–հատորին հրատարակութիւնը՝ կրնայ բանակցիլ հեղինակին հետ:

ՀԱՅԿ ԱՃԷՄԵԱՆ

ՀԱՍՑԷ՝ **Haïk Adjémian, Tauris (Perse)**

«ՔԱՐՈՒՈՐ»Ի ՃՐԱԳԸ

(ՅՈՒՇԵՐ՝ ԲԱՐՁՐ ՀԱՅՔԷՆ)

Զեմ յիշեր այս պահուս թէ ի՛նչ պարագաներ սոխվեցին գլս, այն ամառ, գիշերային ճամբորդութիւն մ'ընել Սրտաձորէն դէպի քաղաք:

··· (Կաց սակայն··· դադար բոպէ մը···

Թոյլ տուէք պահ մը, գլուխս առած ափերուս մէջ, աչքերս փակ, մոլիկ տամ Յարութեան փողին··· Այսքա՛ն քա՞ղցր պիտի ըլլայ արդեօք աշխարհի վերջին օրը··· Բոլոր ննջեալները, այ ահաւասիկ, կ'արթննան, կը փթթին գուղձերու տակէն, պատրանքը տալով ծաղիկներու, ակնարկներու, զոր երբեւիցէ սիրած ըլլամ··· Ու ժամանակը որ հեռուն ալեծուփ ու պսպղուն ծով մըն է··· Ժամանակը տասնութամեայ պատանի մըն է Անդենէն եկած, սուլչահար, ինչպէս Նայիրիի պատանին··· Թոյլ տուէք, այո, դէմքս թաղեմ Անմեռուկներու սա փունջին մէջ· մոխիր կը բուրէ անիկա ու դալուկ երանգներ· ի՛նչ փոյթ··· թող հոն չնչեմ, հոտուըտամ աճիւնները այն հեքեաթին, որ կը կոչուի Մանկութիւն···)

···Աչակերտ՝ Սանասարեանի վերջընթեր կարգին, այդ տարին, արձակուրդս կ'անցնէի զպրոցի ամառանոցը՝ Սրտաձոր:

Աւելի առաջ, յուլիսի, օգոստոսի իրիկուններուն, երբ Կարնոյ դաշտը կը մխդանար վերջալոյսի մարմրուն նշոյլներէն, ես, տունը, տանիք կը բարձրանայի յաճախ ու Թաչախայտի սարերուն ստորոտը կը փնտռէի Սրտաձորի վրանները: Հեռու քաղաքէն, անոնք կ'երեւէին իբրեւ սպիտակ, պզտիկ կէտերու շարք մը, որուն վրայ կը ծանրանար լեռներուն վիթխարի ստուերը···

Այսօր, տակաւին, պահեր կան, ուր կրկին վեր կը բարձրանամ մեր տան սանդուխէն, կը բանամ կտուրին դուռը, կը նստիմ խոտերու մէջ կորսուած լողքարին վրայ, բայց երբ իրիկուան մանիշակ ժամերը կը ծանրանան ուրուականներուն շուրջ, կը վարանիմ աչքերս դարձնել արեւմտեան հորիզոնին, մի գուցէ չտեսնեմ սպիտակ կէտերը···

Երբ հարկ ըլլար երթալ այն սպիտակ կէտերուն, լաւագոյն էր երբեմն մինակ ու հետիոտն դուրս գալ քաղաքի հողաթումբ ամրութիւններէն:

— Բարի ճանապարհ, պզտիկ մանչուկ···

Պզտիկ մանչուկը թեւեր ունի սրունքներուն վրայ ու մախաղին մէջ ալ հոգի մը միայն որ թեթեւ է երազի չափ: Կը քալէ գիւղերու, արտերու խաղաղ համայնապատկերին մէջէն: Կը կենայ պահ մը Ղարսզի կամուրջին վրայ ու կը դիտէ Շամփը: Ի՛նչ տարօրինակ է պատլիկ մանչուկ մ'ըլլալ ու կանգ առնել տարածուն դաշտի մը կեդրոնը, կապոյտ սարերու դիմաց··· ու կամուրջին բարձունքէն դիտել եղեգնուտ տարածութիւնը Շամփին: Եփրատի թեւը, Սեւ Ջուրը փռուեր է այդտեղ կայուն ու ծանծաղ լճակի նման· սէզի ծփանք–

ներ մխապաղաղ ջրերու վրայ որոնք կը ցոլացնեն երկինքը․ ասոնց ջինջ խորութեան մէջէն կը թեւածեն ստուերներ վայրի բադերու, որոնց կռինչը կուգայ բարձունքէն։ Յանկարծ ծանր ու ձախլիկ թեւեր կը փրթին տեղէ մը․ արեւը կը պայծառացնէ ձեւը․ արագիլի մը նրբենի սիլուէտը կը վէտվէտի ամայութեան վերեւ ու նետի նման կը մխրճի հեռուն խոտերու ետին... Այն առեն իր կափկափը կ՚արթնցնէ ստորերկրեայ հեղուկ աշխարհը, ուրկէ անտեսանելի ոգիներ կը սկսին կռկռալ... Պզտիկ ուղեւորը կ՚ունկնդրէ պահ մը այդ ստորերկրեայ խուլ համերգը որ կը փշրի ու կը նուաղի լռութեան շըրթունքին վրայ․ յետոյ ան կրկին կը դառնայ իր սպիտակ կէտերուն․ անոնք կը մեծնան, ձեւ կ՚առնեն, կը գունաւորուին ժամերուն երանգներով, ապրող շարժումներով...

Ամբողջ Օվան ճեղքելէ վերջ ահաւասիկ ուրեմն Սրտաձոր...

Ի՞նչ էր սակայն այդ պարզ ու պզտատունակ վայրը։ Ջոր, հովիտ եւ գետակ մը․ այդ ամէնը ընդլայնուած՝ հայրենի հորիզոններով, պատանեկութեամբ ու յիշատակներով․ կը բաւէ միայն անունը տալ, որպէսզի երակներուս մէջ զգամ հոսիլը իր քաղցրանուշ ակունքներուն, իր ցայգային մրմունջներուն, իր օրերուն... Իր անունը լսել կը բաւէ, որպէսզի տանիքը, լողքարին վրայ նստող տղան, անվարան աչքերը դարձնէ Խաչափայտի սարալանջերուն ու անպայման, հոն, ծանօթ տեղը պիտի նշմարէ սպիտակ, պզտիկ կէտերը...

...Այն գիշեր դէպի քաղաք վերադարձիս, ինծի կ՚ընկերանար խաչկալանքցի սայլորդ մը, Մատօն։

Հայ սայլորդներ կը նախընտրէին այսպէս ամառը գիշերանց քաղաք իջնել․ գիշերուան զովութիւնը նուազ կը յոգնեցնէր իրենց անասունները քան ցերեկուան տապը․ յաճախ լուսինը կ՚ընկերանար իրենց․ աճապարանքը չէին ճանչնար․ դանդաղիլը եւ յամենալը իմաստութիւն մըն էր Օվայի ճամբաներուն վրայ, այդ փորձառութիւնը անասունները կուտային մարդոց․ հետեւաբար սայլորդը կ՚ընկողմանէր ու ինքզինքը եւ սայլը կը յանձնէր լծկան եզներու բնազդին... Գլուխնին աջին տալով, ու գլուխնին ձախին տալով կ՚որոճային եզները ու կը քալէին․ սայլին խորունկէն ճռնչան երգ մը կը քակուէր ու կ՚երկարէ՛ր, կ՚երկարէ՛ր, կը նրբանա՛ր․ հա՛, կ՚ըսէք, պիտի փրթէր, բայց ան կը տեւէր գիշերն ի բուն, ճամբաներու երկայնքին... ով գիտէ թէ այս պահուս ինչ կ՚անցնէր սայլորդի հոգիէն, որովհետեւ անոնք կը դադրէին խօսելէ եւ ծանր լռութիւնը կը խեղդէր զիրենք...

Երբ Սրտաձորէն բաժնուեցանք դաշտը տակաւին կը թրթռար վերջալոյսի սպառող նշոյլներով․ մեր ետին վրաններու շշուկը, առկայծ լոյսերը նուաղեցան․ քանի մը արտավար եւս, ու աստիճանաբար յայտնուեցաւ գիշերը։

Այնուհետեւ, տարիներու ընթացքին յաճախ խորհեր եմ թէ օրուան ամէնէն ծանծաղ ու ամէնէն անհրապոյր մասը, ցերեկն է միայն որ կ՚ապրէինք․ ժամանակի ամէնախոր, զմայլելի պահերը — գիշերուան ժամերը — կ՚անցնին մեր վրայէն, մինչ փակ է մեր

հոգին ու կոյր՝ մեր զգայարանքները․ ճիշդ այն առեն, երբ մեր երկիրը կը ծաւալի ու կը հաղորդակցի անհունին հետ, մենք՝ անտարբեր ու անզգայ՝ կը կծկուինք մեր հոգիներու պատեանին մէջ․ կեանքի ի՜նչ խեղճութիւն՝ որուն դատապարտուած ենք, ափսոս... Այս մտածումները հաւանաբար առաջին անգամ այն գիշերն է որ թելադրեց ինծի թերեւս իբրեւ պարզ տպաւորութիւն, որ հասունցաւ կեանքիս հետ։

Որովհետեւ այդ օրը արդարեւ յայտնութիւն մ՚եղաւ գիշերը ինծի համար․ պառկած էի կռնակի վրայ․ սայլը կ՚օրօրէր զիս․ ես ապշահար կը դիտէի չուրջս, հեռուն, աստղածորան երկինքը ու կը թուէր ինծի թէ անյայտ ու եզական աշխարհ մը գտած եմ զոր չէի գուշակած երբեք...

Ինչպէս սիրուած կնոջ մը հմայքը կ՚ըմբռնենք համբօրէն ու աստիճանաբար, ես ալ մեղմ, բայց յարաճուն թափով զգացի ու գտայ այն օրը գիշերուան թագուն ու անսահման հրապոյրը․ ինչպէ՞ս պատանի հոգիս կրցաւ հասնիլ այդ անհնարին զգայութեան․ իրերու լռութի՞ւնն էր արդեօք որ գրաւեց զիս, արդեօ՞ք որովհետեւ այլեւս սկսայ չճանչնալ մեր դաշտին ու լեռներուն ձեւերը, որոնք այնքան առօրեայ ու ընտանի էին ինծի․ ու թերեւս աստղերու լուռ ու խաղաղ թաւալումն էր, զոր կը դիտէի առաջին անգամ զիս ճնշող, զիս մանկացնող հիացումով...

Մոռցած սայլն ու սայլորդը, գրեթէ աշխարհէն բացակայ, ես ականատես՝ ժամերով յառած էի աստղերուն․ հորիզոնէն վեր կը բարձրանային հատիկ հատիկ․ երկնքի երեսին կը տեղափոխուէին աստղախումբերը․ հեւքիս նման կը ներդաշնակէր անոնց սարսուռն ճիգը․ ակնարկս կը կարծէր տարորոշել հոն վերը հայեացքներ, ժպտուն երանգներ, նուաղկոտ ծաղիկներ... յետոյ տեսակ մը փախուք որ կ՚իջնէր վար ու մեր դաշտի լռութիւնը կը ճոխացնէր տարօրէն իմաստներով։

Կէս գիշերն անց, արեւելքի կողմէն երկինքը դալկացաւ․ դունատ ու հիասթափ կիսալուսին մը կը սառէր այնտեղ․ ստուերները թեթեւցան կարծէք մեր չուրջ ու ճանապարհը մեր առջեւ այլեւս հեզօրէն յստակ գիծ մըն էր, ուր, չգիտեմ, կեցա՞ծ էր թէ կ՚երթար մեր սայլը...

Հասած էինք Ղարարգի կամուրջին վրայ, ուր հարկ էր կանգ առնել, պահ մը դադար տալ եզներուն։

Մեր ներքեւ Ծամփը մեռած ջրերու տարածութիւն մըն էր, ուր կը ցոլանային կամուրջին կամարները։ Լուսինը ընկղմած էր եղեգնուտին խորը։ Այս ամէնը այնքան լուռ ու անայլայլ, որ պիտի ըսէիք, թէ երկինքը փռուեր է մեր ոտքերուն տակ։

Երբ ակնարկս դարձուցի աւելի հեռուն, դաշտին ծայրը, բոց մը ուշադրութիւնս գրաւեց, ճիշդ այնտեղ, ուր Խաչափայտի դագաթէն թեւ մը վար կը դահավիժի ու կը կազմէ ժեռուտ, այլանդակ քարալանջ մը, Բարուտը։

Այս վայրը անծանօթ չէր ինծի․ պզտիկ տարիքէս, քաղաքի երդիքներէն, միշտ իրեն կը յառէի ակնարկս․ անխիտ լեռներու պարզ

գիծերէն կը տարորոշուէր իր գլխախուխ յօրինուածքով. ապառաժներու թաւալգլոր ջրվէժ մըն էր անիկա. լեռը տառապանքի կամ դայրոյթի նոպայի մը մէջ միայն դուրս ժայթքած ըլլալու էր Բարուրը. միշտ տարուած էի անոր վերագրելու, տարիներու անզգայութիւնէն աւելի, տեսակ մը մարդկային ձեւ, մարդկային տրամադրութիւն։

Այնուհետեւ երբ Սրտաճօրէն այցի գնացինք Բարուրին, անիկա չկորսնցուց երբեք իր խորհրդաւորութիւնը։ Անոր կրանիտեայ կուրծքին վրայ անյայտ էակներ — երբեմն — պեղած են համաչափ քարայր մը ու ներքնասենեակներ։ Իր գագաթին անանուն գերեզման մը ու իր ստորոտը՝ ակունքի մը շուրջ փլատակ պատեր. ոհ, այո, անտարակոյս, այդ ժայռերուն տակ սիրտ մը կը բաբախէր ու այս ամէնը մաս կը կազմէր ի հարկէ մոռցուած առասպելի մը։

— Մատօ ախպա՛ր, ըսի սայլորդիս, տե՛ս կրակը, հոն, Բարուրին տակ...

— Բարուրի ճրագը... Խաչկավանքի հօտաղները վառած ըլլալու են... ըսաւ անիկա... Դիտեց երկար այն կողմ եւ ինքն իրեն խորհելու պէս, աւելցուց.

— Ես ինչ գիտնամ... Ֆարհատի հոգին չըլլայ այնտեղ, որ կը փալփլի...

— Հոգին ինչո՞ւ փալփլի, Մատօ ախպար...

— Իր Շիրինն է որ կը կանչէ, այ տղայ...

— Հէքեա՛թ, հէքեա՛թ պապս... Աշխայ քուռիկը տակս... ըսի խնդալով։

— Աշխարհս հէքեա՛թ է, տղաս... մենք կ'անցնինք, հէքեաթը կը մնայ... ամէնը սուտ, ան իրաւ... Ֆարհատը՝ Ֆարհատ. Շիրինը՝ Շիրին. ես ու դուն՝ հող էինք, հող կ'ըլլինք։ Անոնք կաղապար, մենք՝ կաւ. բրուտը կը շաղուէ մեզ, կը շինէ անոնց պէս, կը ձգէ աշխարհ... ու ջուրին ճամբան կը կոտրի փարչը... Բանի կայ կաղապարը, փարչերը կը ծնին ու կը փշրին...

— Ո՞ր առուէն ջուր կը բերես, այ Մատօ ախպար...

— Ջուրին ակը, գործին տակը նէ դուն հարցուր, նէ ալ ես ըսեմ... Տակը իջնելու ի՞նչ պէտք կայ դադէն. երեսը՝ խանծածնիս հերիք է մեզի... Մտիկ տուր որ ըսեմ քեզի...

Կրթնած կամուրջի եզերումին, մտիկ կ'ընէի ուրեմն գեղջուկ սայլորդիս, որուն շունչին տակ Բարուրի կրակը կ'այլափոխուէր, կը կենդանանար։

«... էն օրերուն Ֆարհատը դարկուած էր Շիրինին...»

— Երբ եղան «էդ օրեր»ը, Մատօ ախպար։

— Օրե՛ր... էն օրերը... ըսաւ անիկա, փնչացնելով քիթը, «օրերը, տղաս կը սկսին մեզ հետ, կը վերջանան մեզ հետ... ամմա ո՞ւր է մեր ճօթը, ուր՝ մեր վախճանը, ատ նէ դուն հարցուր, նէ ալ ես ըսեմ...

«Ի՞նչ կ'ըսէի... հա՛... կրակը իջեր էր Ֆարհատին ճիկերը քունը փախեր, Ֆարհատը ինկեր էր սարերը։

«Շիրին, աղջիկը, Բարուրի դիմաց Կրինչք գիւղէն էր։ Վառած էր աղջկան ալ ապան Ֆարհատի համար։

«Գարա սէվտա՛, կ'ըսեն մեծերը, Աստուած դուշմանիս չիտայ...

— Սիրոյ ո՞րն է սեւը, որը ճերմակը... գիտցածս...

— Սէվտային սեւը, տղաս, սէրն է որ յոյս չունի. Մուրատին հասնելու հնարը չիկայ...

«Աղջկան հօրը կամքով, չար լեզուներուն երեսէն Ֆարհատի եւ Շիրինի մէջտեղ դժոխք դրուած էր. մեռնիլ կար, միանալ չկար. «Աղջկանս արեւ մարի քանց էն չան լակոտի երեսը տեսնէ» ըսեր էր պէմուրատ հայրը... ու հօր խօսքը գետին չիյնար, տղաս, Աստըծոյ խօսքին պէս...

«Ու Ֆարհատ ոչ գիշեր ունէր, ոչ ցերեկ. բուբուլի պէս քունը փախած, թառեր էր Բարուրի ապառաժներուն. կը քըցըցէր, կը ճանկռէր քարերուն կուրծքը, կը ճեղճղէր, կը փորփրէր սարը... Ու ժամերով, աչքը սառած, կը նայէր Կրինչքի կողմը։

«Շիրինն ալ կ'երէր, կը մաշէր ներսէն։ Աստծոյ մէկ օրը ականջին ձէն կուգար ու կը գուշակէր թէ ուր կրնայ ըլլալ Ֆարհատը։ Գիշերանց, հօրմէն գողտուկ, դուրս կուգար տունէն. արտերէն գողնցով հող կը բերէր ու գեղին մատուռին քով կը դիզէր ու կ'եղնէր... խելքովը կ'ուզէր թումբ, թումբէն ալ բլուր շինել, որպէսզի օր մը կատարէն նայի Բարուրի կողմը, տեսնէ իր Ֆարհատը։

«Անոնք աշխատեցան գիշերով, ցերեկով. գարուններ եկան ու գացին. էրած սրտին օրն ու տարին ի՞նչ կ'արժէ...

«Բարուրի ժեռն ու ապառաժը կրծելով, Ֆարհատ—ինքն ալ չգիտցաւ ինչպէս — բացաւ էն քարայրը, քարայրին ներսի դին՝ էն խուցը, ու էնոր պատին էն օճախն ու բազմոցը... Ո՞վ չէ տեսեր ու չէ զարմացեր...

«Ու քանի մը արտավար անդին, Կրինչքի մատուռին քով եղնեցաւ էն բլուրը, որ կայ ու կը մնայ ան օրէն ասդին. փորէ, թընթուկէ հողը ուզածիդ չափ, քարի կոր ու թօզը չիկայ...

«Էս պէմուրատ, դահրումար աշխարհքին ինչո՞ւն հաւատալ։ Զարն ու դէշը քանի կայ, չարխի Ֆէլէկը ի՛նչ տէք ու տուպարա չէ խաղցեր մարդ արարածի գլխուն...

«Օր մը քածհոգի մէկը — է՛յ լեզուն չորնար բերնին մէջ էդ չունչանորդուն — խապար կը տանի Ֆարհատին թէ.

«Օրերը քեզի, Ֆարհատ, Շիրինը մեռաւ...»

«Աս որ կ'իմանայ Ֆարհատ, Բարուրի գագաթէն վար կը դցէ ինքզինքը. էն ճահիլ ճիվան, էն ղօչաղ մարմինը կը ծեծկըւի քարէ քար, արինլուայ կը փռուի գետին... հօտաղներ կը թաղեն էնտեղ, Բարուրի գլխին, ուր կայ ու կը մնայ իր գերեզմանը, մինչեւ այսօր...

«Երբ սեւ խաբարը կը հասնի Շիրինին — նամարդ հոգիներ

կրնայի՞ն համբերել — էն ճէյրանի պէս աղջիկը կ'ելնէ բլուրն ի վեր ու կը նետուի կողերէն վար. կը գտնեն լուսի պէս իր մարմինը ու կը թաղեն էնտեղ, իր ղըփած հողերուն տակ...

«Հիմի, եկուր մի ըսեր թէ էնտեղ փայլլող ճրագը Ֆարհատի հոգին չէ... Հողն ինչպէ՞ս պարտկէ էրած սիրտը, որուն աչքը սադին է մնացեր...

«Հէյ կիտի Ֆարհատ... Հէյ կիտի Շիրին... ձեզի խանծող կրակէն էս աշխարհի վրայ ո՞վ է խալըսեր...»

— Երկնքէն երեք խնձոր ընկաւ. — ըսի միամիտ սայլորդիս. «Մէկն ասողին, մէկը՝ լսողին, մէկն ալ՝ հաւտըցողին... է Մատօ ախպա՛ր, ճամբայ չի՞յնա՞նք...»

—Վախնաս թէ չհասնինք, այ տղայ...կատարածէն մարդ եա չէ մնացեր... — վրայ բերաւ անիկա ու եզները ճամբայ հանեց:

Ընկողմանած էի սայլին մէկ անկիւնը. մեր ետեւէն արթնցաւ Շամբի հեղուկ աշխարհը. գորտերու կռկռոցը երկար ատեն լեցուց գիշերը մեր ետեւէն:

Մխաթիկ դող մը առած էր գիս: Կը խորհէի. ահաւասիկ լոյսեր ու լոյսեր մեր ճամբուն վերեւն. բայց քանի որ պիտի մխրճինք յաւիտենական Ստուերին մէջ, ինչո՞ւ կեանքի մեր պահը ցաւագին պատմութիւն մը ըլլայ... ի՞նչ ապարդիւն պերճանք, ի՞նչ չայլ գեղեցկութիւն մեր չուրջը, մինչ դատապարտուած ենք մենք անյոյս ու փաղանցուկ օրերու:

Բայց մթնաշաղը կը քակուէր Գոհանամքի ետեւէն ու արդէն հասած էինք քաղաք:

. . . .

Տարիներ ետք, հիմակ, ոեւէ գիշեր, երբ թիւրմացութիւնը կ'ունենամ նայելու աստղազարդ երկնքին, միշտ կը յիշեմ Մատօ ախպօր սայլը, եզները ու գինք:

Բեռնաւոր էր այդ սայլը տարօրինակ առասպելներով, բեռնաւոր՝ գիշերուան շշուկներով, ու իմ պատանեկութեամբս: Եզները իրենց կռուշին վրայ բռնած էին ամբողջ երկինքը. կը թուէր թէ երբ գլուխնին կուտային աջին ու ձախին, բան մը կը թաւալէր հոն վերն ալ: Իսկ Մատօ ախպար տեսակ մը լռութիւն էր, տեսակ մը ստուեր, ծանր ու լեցուն:

Փոթորիկը տարաւ այդ ամէնը: Ալիքներուն տակ ընկղմեցաւ այդ սայլը իր փոխադրած բոլոր գանձերով: Եզներու կռուշները ծովամոյն տարին իրենց հետ եւ երկինքը: Ահա թէ ինչու գիշերները կը վարանիմ վեր նայելէ ու վիրաւոր եղէի մը նման, գլուխս կը խոթեմ ձիւնի կամ մոխիրի մէջ:

ՓԱՅԼԱԿ ՍԱՆԱՍԱՐ

ՊԱԼԱՏԻՍ *)

Պալատիսի այգիներէն իւրաքանչիւրը բաւական ընդարձակ տարածութիւն մը կը գրաւէր. միայն ցանկապատով իրարու դրացի էին, բայց մէկ տունը միւսէն գոնէ քարաձիգ մը հեռու էր:

Ընտանիքներն այնքան բազմանդամ էին, որ սովորական էր տեսնել 15–20 հոգի: Տան մը քանի՛ անդամ ունենալը ճշդելու համար ժողովուրդը սովոր էր ըսել. «Աշուղենց տունը երեսուն եօթ դդալ կը դարնեն», այսինքն դդալ գործածող այդքան հոգի կայ, որմէ դուրս կը մնան անշուշտ երեխաները:

Անձնուէր ու առաքինի մարդիկ էին ամէնքն ալ. իրարու օգնելու, դժբախտը մխիթարելու, աղքատին վրայ մտածելու եւ ասոնց նման վսեմ զգացումները շատ բնական համարուած ըլլալով, բոլորովին աննկատ կ'անցնէին, արժանիք մը չէին յատկանշեր...:

Հայու բարի դրացնութեան մէկ ապացոյցն ալ այն էր, որ այլազգ աղքատներու թիւը քանի մը պատիկ աւելի ըլլալով հանդերձ, ասոնց եւս խնամք կը տանէին՝ մանաւանդ տօնական եւ բարեկենդանի օրերուն մէջ, երբ առատօրէն գաթա, կարկանդակ, խաղալի պաշար, տիկլի պանիր, սպիտակ մեղր, հրուշակ, կոտակ (շաքարով ծեծուած կաղնամէջ), ռուփ եւն. կը տրուէր: Նոյնիսկ վաչկատուն ու կէս–կուշտ ցեղեր մեր կողմերը կը փութային այն օրերուն, որովհետեւ քրտնաթոր աշխատող Հայը ո՛չ ոքի չէր խնայեր Աստուծոյ պարգեւած հացը ·տոփա սերունդներէ ի վեր գիտէին Թուրքը, Զազան, արեւապաշտ Եզիդը, անվերծանելի Գնչուն եւ Հայ բոշան, Հոռոմն ու սակաւաթիւ Ջերքէսը:

Պալատիսի բոլոր բնակիչները գիրար կը ճանչնային քիչ թէ շատ, եւ այդ պատճառաւ ալ իրարու նիւթական վիճակը մօտաւորապէս գիտէին: Երիտասարդներն ու աղջիկները համեստութեան եւ ամօթխածութեան կարմիր դրօշմը կը ցոլացնէին իրենց այտերուն վրայ. փորձառու մեծերուն հնազանդիլը անխախտ օրէնք մ'էր իրենց համար: Հազուադէպ էր լսել լկտի պատմութիւններ, ստոր արարքներ, առեւանգում, հրապարակային լրբութիւն: Կեանքն այնքան խաղաղ ու բնական, եւ այնքան զերծ էր զզուելի դէպքերէ, որ մամիկները ո՛ եւ է կարեւոր տարեթիւ մը յիշեցնելու համար սովոր էին այսպէս արտայայտուիլ. «Թոռնիկս, Տիրուհին, ոճիրին տարին ծնած է. Խորէնս ալ այն տարուան բարեկենդանքին ամուսնացած է»: Պարզ է ուրեմն, թէ՝ ոճիր գործուիլը այնքան հազուադէպ էր, որ մամիկ ու մարդիկ երկար տարիներ անոր տպաւորութեան տակ կը մնային, ինչպէս եթէ, ահաւոր օրին մէկը, փողոցներուն մէջ փիղ մը պտտցուցած կամ առիւծ մը ցուցադրած ըլլային. կենդանիներ՝ որոնք մեզի համար աներեւակայելի էին:

Գաղտնի ու յայտնի հիւանդութիւններն ալ, մանաւանդ առա-

*) Տե՛ս «Կեանք եւ Արուեստ», 1934, էջ 70.

ջիններին անծանօթ էին․ ջերմը շատ տարածուած էր, որու պատճառն էին կամ մոծակներն ու ճահճամժեղք եւ կամ անյարգ պղպակերութիւնը՝ գարթնումի ժամէն սկսեալ մինչեւ երեկոյ, քաղցրը թըթուին եւ խակը հասունին հետ: Բանի մը մամիկներու հրաշալի բուսադեղերը բաւական էին հազար չարիքի դէմ կանխարգել ըլլալու․ այդ դեղերը իբր գաղտնիք կը մնային ընտանիքին մէջ՝ ո՛չ թէ դրամական ակնկալութեան, այլ ապաքինողներու «օրէնք»ին ու «ողորմիս»ին արժանանալու վսեմ ինքնագոհացումին համար: Արդարեւ, ինչպի՛սի երախտագիտութեամբ կը յիշեմ Գալուկենց Սրմա մամիկը, որ երեք օրուան մէջ ազխացուց, շնորհիւ բուսական օծաւուղի մը, բթամատիս մեղ բումբին խորունկ կարուածքը:

Բացի զառամած ու անկար ծերուկներէն, անաշխատ մէ՛կը չկար․ այնինչ արշալոյսի արծաթափայլ լոյսը իր նրբին շղարշը կը սփռէր ծառերու սաղարթներուն վրայ եւ ագռաւներու ուժեղ կանչը կամ ածան հաւերու կռկռոցը որկորն ի վեր կը բարձրանար, արդէն իսկ ամէն ոք իր զբաղումին ու պարտականութեան հետամուտ էր: Ժիր հարսներէն ոմանք բազուկները հանդրիճած ու գոյնզգոյն ընչակները կապած կը շտապէին դէպի գոմերը՝ կովլակը պատրաստելու եւ կովերն ու մաքիները կթելու համար․ ոմանք ալ կ'երթային պաղուկ թուխը ժողվելու համար:

Ահա այդ պահուն աւելի քան 200 բուխերիկներէ ծուխը ոլոր-մոլոր կը բարձրանար դէպի եթերը՝ այգեստանի վրայ ձեւացնելով թափանցիկ գորշ շղարշ մը, որ քիչ յետոյ կը նօսրանար ու կը ցնդէր: Աղքատ ընտանիքներու ծխնելոյզները ամէն առաւօտ չէին ծխար, այլ միայն լոյս-շաբաթ ու կիրակի օրերը․ սակայն այսպիսիները ամէնուն հոգածութեան առարկան էին եւ նշանակելի օրերու մէջ ալ հարուստի տան պէս ամէն բան կը գտնուէր իրենց տուներուն մէջ:

Դեռ ձայնն ականջիս մէջ է, երբ մեծ մայրս խստիւ կը պատուիրէր հարսներուն, ըսելով․ «Աղջիկնե՛ր, վաղը մեծ տօն է, չըմոռնանք հա՛․ ըլլայ որ ականջի ետեւ ձգէք․ Վարդօ քեռենց (*) տունը 20 հաւկիթ, 8 բաղարջ (կարագ իւղով ու հաւկիթով խմորուած հաց) եւ երկու ժում կաթ (կթան կովի երկու ամանով տուած չափը) պէտք է ղրկէք: Գալ հինգշաբթի ալ Խաչեր պապուն (**) տունը չորսէն մէկը ալիւր (աւելի քան6 քիլօ), կէս քաշ արդար իւղ, իսկ Թոռնիկներուն համար 10 քիլման գուլպայցու ճերմակ բուրդ չմոռնաք հասցնել»: Մեծ մայրիկիս պէս էին նաեւ շատ ուրիշ մայրեր, բարեկեցիկ կամ հարուստ, որոնք օրը օրին, տօնը տօնին կը յիշէին կարօտ ընտանիքները:

Մեծ յարգանք կը տածէին նաեւ վարժապետին ու քահանային, տնտեսին ու ժամկոչին եւ հանրային նշանակութիւն ունեցող

---

*) Այս քեռի կոչուածը ապահովաբար 7 դուռ օտար, այսինքն ոեւէ՛ ազգականական կապ չունեցող ընտանիք մ'էր, զոր գթասրտութիւնը միայն այդքան մօտիկցուցած, իբր ազգական կապած էր:

**) Նոյնպէս:

անձերու եւ անոնց ընտանիքներուն հանդէպ: Մեր հանրային կեանք ըսածը, փա՛ռք Արարչին, եւրոպական բաբելոնթոս մը չէր: Տնտես, ժամկոչ, տէրտէր ու վարժապետ՝ ազգին համար հոգի տըւող պարզ, անուշ, չարքաշ, անարծաթ մարդիկ էին: Ասոնցմէ ամէնէն ընչաղուրկ համարուածներն էին տնտեսն ու ժամկոչը: Վարժապետին տունը միշտ կերակուր կը ղրկուէր առկէ անկէ, կամ ինք անձամբ կը հրաւիրուէր․ տէրտէրն ալ ժողովուրդին ընտրեալն էր: Մեր այգեստանին մէջ Աստուած չսիրող մարդ չկար, եւ փոխադարձաբար, կարծես թէ՝ Աստուած ալ բացառիկ գեղեցկութեամբ ու լիութեամբ օժտած էր անոնց բնակավայրը: Արդարեւ, տուներէն երբ ներս մտնէիր, սիրտդ անպատում հաճոյքով կը լեցուէր՝ տեսնելով միեւնոյն յարկին տակ մարդկային տարիքի բոլոր ներկայացուցիչները․ կիսախուփ աչքերով իննսնամենի ծերունի, որ իր կըլկլակը լիաթոք կը քաշէր՝ սաթէ համրիչի հնչուն հատիկներուն անկումին հետ յանդաւորելով․ ութօրէկան նորածինը, որ աշխարհ եկած ըլլալու աւետող լացը լսելի կ'ընէր: Համարեա հողին մաս կազմող այդ ծերունիներուն կարմիր-երակ երեսներն ու նորափթիթ մանուկներու վարդ-պատրիկ այտերը անբացատրելի խորհուրդներ կը ներշնչէին դիտողին:

Կորովի հարսներու եռուզեռը՝ աշխատանքն իրարու ձեռքէ խլելու մարմաջով, ամէնէն աչքառու պարագայն է, թէ՝ որքան խոր գիտակցութիւն ունէին առանձին պարտականութիւններու կատարման մասին: Այդ դեռատի հարսներն ու կիները յաճախ քառորդ ժամ անուշ թմնավէճի կը բռնուէին, իրարու հետ պարզապէս զիրար համոզելու համար․ «լուացք ընելու կարգը իմս է, քուրիկս․ պահքին շաբթուն դուն չըրի՞ր, Խաչին շաբթուն Արտեմիսը չըրա՞ւ․ ամէն գործ դո՞ւ պիտի ընես․ անուշի՛կս, կարգո՛վ է յարգով է (տարիքի առաւելութեան ակնարկութիւն):»

Կարծես գիւթական ուժ մը կը հրջէր այդ կիներուն մէջ, որոնցմէ շատեր 3,4,5 զաւակ մեծցնելով հանդերձ, տաշտերով խմորը մէկ օրուան մէջ կը շաղուէին կամ գոլ թոնիրներուն առջեւ օրն ի բուն ծնրադրած, շաբթուան համեղ հացը կը պատրաստէին: Բացի ասոնցմէ, հալոր ու պառաւներուն ալ խնամքը կը տանէին․ որդիական խոնարհութեամբ անոնց ոտքերը կը լուային, պառաւներու մազերուն թնճուկները կը գզզէին, եւ դարձեալ ուժ ունէին, դարձեալ կորով ունէին, դարձեալ զուարթ էին: Ամուսնացած եւ զաւակներու տէր քանի մը եղբայրներ միեւնոյն յարկի տակ կը բընակէին անամպ սիրով ու փոխադարձ անայլայլ վստահութեամբ:

Անդրէաս գիւղաքաղաքն ու Պարտիզը դարաւոր գոյութիւն մը կ'ապացուցանէին ամէն կողմ ցրուած փլատակ ջրուղիներով, անշաղախ պարիսպներով, կամուրջի քայքայուած յենակներով, որոնք անշուշտ յունա-բիւզանդական կամ հռովմէական ձեռակերտներու մնացորդներն էին, մանաւանդ որ դեռ կանգուն է քանի մը ժամ անդին գտնուող Շապին-Գարահիսարի ժայռալերան վրայ շինուած բերդը՝ Կոմնենեանց ժամանակէն մնացած, իր ջրալի աւազաններով եւ քառասուն աստիճան խորը գտնուող ջրամբարով, որ պաշարման ժա-

մանակ բերդին ըմպելի ջուր կը հայթայթէր։ Հռովմայեցոց՝ Տիգրան Մեծի դէմ մղած պատերազմներուն միջոցին, անսահման դայրոյթով լեցուած հրամանատար-զօրավարներ Սիլլա, Լուկուլլոս եւ ասոնցմէ առաջ Պոմպէոս ահեղ ճակատամարտ մղած են այս բերդին շուրջ ու Աշխարհադաշտի երկայնքին։

Բազմաթիւ են նաեւ մաշած ու դարաւոր հովերէն, անձրեւներէն լիզուած խաչքարեր, աղօթատեղիներ, ճգնարաններ, վանքեր ու լեռնային դիրքեր։ Բագրատունեաց մայրաքաղաք Անիի կործանումէն յետոյ, իշխանական բազմաթիւ ընտանիքներ գաղթած են նախ Վասպուրական եւ ապա Արծրունեաց իշխաններու գլխաւորութեամբ դէպի աշխարհադաշտ, ուր տիրապետած են Թամգարայէն մինչեւ Անդրէաս - Պալատիս, կազմելով շատ գիւղեր՝ գտոց ու պղտոր Գայլ գետի հովիտին մէջ։ Հակառակ որ պատերազմիկ ազգերու կամ ցեղերու աւերող խորշակը դառնապէս փչած է այդ վայրերուն վրայ, բայց դարձեալ կը մնան Հայ ցեղի անխորտակ երկրաշինութեան պատկառելի նմոյշները։ Ինքնին կը բացատրուի ուրեմն վանքերուն, ջրաղացներուն, զմայլելի այգեստաններուն եւ պարզաշէն գիւղերուն եւ հետեւաբար ընտանեկան ու ընկերային անսեթեւեթ կեանքին բարգաւաճ ու պտղաբեր վիճակը մինչեւ այն ժամանակ, երբ դեռ գոյութիւն ունէր տարրական ապահովութիւն եւ ինքնամփոփ ազգային կեանք։

Մեր աշխարհին մէջ մարդոց խիղճը ոսկեձոյլ կամ մետաղակերտ չէր… եւ այս առաքինութիւններու աղբիւրը մէկ էր՝ մաքրակենցաղ ու պարկեշտ Հայ կինը, ընտանեկան վսեմ դաստիարակին մարմնացում Հայ մայրը, ազգն ու վանքը պաշտող Հայ մամիկը։

ՀԱՅԿ-ԱՐԱՄ ՔԻՊԱՐԵԱՆ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

— Իրականութիւնը պէտք է հասցնել բանաստեղծութեան բարձրութեան։

ԿԷՕԹԷ

— Եթէ բոլոր դժբախտ արուեստագէտները իրենց դանկը պայթեցնէին, ոչ մէկ արուեստագէտ պիտի մնար, որովհետեւ բոլորն ալ քիչ կամ շատ դժբախտ են։ Երջանիկ արուեստագէտ կարելի չէ որ գոյութիւն ունենայ. երջանկութիւնը հանգիստ կը նշանակէ, եւ հանդստութիւնը ոչինչ կը ստեղծագործէ։

ԹՈՒՐԿԵՆԻԵՒ

— Եթէ կը նկարագրեմ ձի գողցողները, պիտի ուզէք որ աւելցնեմ. «Գէշ բան է ձի գողնալը»։ Բայց դատաւորին գործն է զանոնք դատել. իմ (արուեստագէտը ըսելու տեղ) գործս է ցոյց տալ թէ անոնք ինչպէ՞ս են։

ՉԵԽՕՖ

ՎԱՐԺԱՊԵՏԻՆ ՍԷՐԸ

Շաւարշ Միսաքեանին

Մեր գիւղին կռնակը, դէպի արեւելք, դաշտուորներու ճամբուն մէկ եզերքին վրայ, պզտիկ քարերով բարձրացած, ու տեսակ մը արարական խրճիթի նմանող վայր մը կայ։

Իւրաքանչիւր անցորդ եւ դաշտուոր, խորունկ ու անհասկնալի հաւատքի մը դողէն բռնուած, քա՛ր մը կ'աւելցնէ խրճիթի նմանող այդ քարակոյտին վրայ, գերագոյն պարտականութիւն մը կատարողի գոհունակութեամբ փայլող աչքերով։

Կը պատմեն թէ այդ քարէ տնակին տակ կը փտի արիւնը մէկուն, որ չի վայելած, մեռնելու սահմանուածներու դատակարգին կը պատկանի, որուն գլուխը, կ'ըսեն թէ՝ շուներն ու վայրի կենդանիներն անգամ եղբայրօրէն քաշած տարած են, առանց արեւին ցուցնելու, եւ առանց չա՛ռ թքելու։

Բամբա՛խտ տէրը, այդ ուխտատեղիին, երբեմն մեր գիւղին զարդն ու հմայքը եղած է՝ կ'ըսեն, ու պարծանքն ու քուրմը՝ երիտասարդութեան։

Համեստ տղայ մը, տէրը սրբավա՛յր քարէ խրճիթին, դպրոցաւէր եւ գրասէր, հակառակ իր ծնողական պարագաներուն նիւթական անձուկ պայմաններուն։

Հիւանդկախ, զգայուն եւ բանաստեղծական հոգի մը, դժբախտ այս տղան, որ օր ըստ օրի գոհուած ուսման կրակին, յառաջդիմութեան ճամբուն վրայ, լայն ու փայլուն սահման մը գծելով, կը դառնայ գիւղին մէջ, մատի վրայ համրուող տղաներէն մին։

Կը պատմեն թէ, անիկա գիւղին աւանդութեանց եւ նախապաշարումներուն գլխովին հակոտնեայ սկզբունքներու համոզուած մը դուրս գալով, հետզհետէ կը մոռցուի եւ օր մըն ալ բոլորովին կը լքուի երեսի վրայ, իբրեւ անհանդուրժելի՛։

Ապագայ դժբախտ այս տղան սակայն, առանց բարոյալքուելու, կը շարունակէ աշխատիլ լռելեայն, վստահ իր գաղափարներուն վերջնական եւ փայլուն յաղթանակին։

«Պիտի գա՛յ շրջան մը, երբ պիտի փնտռուիմ, թէեւ ողջ պիտի չըլլամ այն ատեն։ Հոգ չէ՛ սակայն, սերունդ մը պիտի ունենամ որ պիտի յիշէ եւ յարգէ յիշատակս» կ'ըսէ եղեր անիկա, գիւղացիին հեգնանքին նշաւակ ըլլալով։

Ու կը յաջողի գաղափարի աննկուն այս տղան։

Կուգայ շրջան մը, երբ մեր գիւղը կ'այցելեն եւրոպացիներ, եւ շուրջ—բոլորի նահանգներէն նոր մտաւորականներ։ Կամաց, կամաց կը լքուին հին բարքերն ու կը մոռցուին նախապաշարումները։

Սերունդը կը սկսի ստանալ առողջ դաստիարակութիւն։ Գաղափարի ջահակիր մեր տղան ոտքի է։ Կը վազէ հոս ու հոն։ Ծփումներ կ'ունենայ նահանգներէն եկած նորահաս վարժապետներու հետ. եւ

վերջապէս կը յաջողի օգնական վարժապետի պաշտօն մը ձեռք ձգել մեր գիւղին մէջ:

Դէպքերն ու դէմքերը փոխուած են հիմա: Հալածուած գաղափարի տղան վարժապետ է այլեւս. ու նոր դպրոցի վարժապետ մանաւանդ:

Կը խօսի: Կը դասախօսէ: Կը հրահրէ, եւ անկեղծօրէն պատրաստութեան կը ձգտի իրեն յանձնուած սերունդը :

Հին մարդն է կրկին: Սիրելին բոլորին եւ պարծանքը գիւղին:

●

Հինէն ի վեր սակայն պատմութիւնը ուրիշ բան սահմանած է նոր գաղափարներու առաջնորդներուն: Իմ պատմուածքիս ինքնամատոյց հերոսն ալ ունեցած է վախճան մը, որուն համար՝ «աննախընթա՛ց էր» կ՚ըսէին մեր գիւղին մէջ...

Օ՛, օ՛, մեր գիւղը ո՛ւր... ազատ սէրն ու անոր գաղափարը ո՛ւր: Մեր գիւղը ո՛ւր, կուսակցական եւ ա՛յլ սկզբունքներու վերահասութիւնն ո՛ւր:

Վա՜յ անոր, որ կը նկրտի նման բաներու քարոզիչն ըլլալու: Տխմարներու բանակ մը կայ, կազմուած եկեղեցականներէ եւ խաւարամիտ ու ծածրակաւոր աղաներէ, որոնք՝ ամէն գնով «չան սատակ» ընել կուտան խնդրոյ առարկան:

Ու մեր վարժապետն ալ, ինչպէս պատմեց ինծի մամիկս, «չան սատակ» եղած է աղջիկ մը սիրած եւ ազատ սէրը քարոզած ըլլալուն համար:

Արդարեւ, վարժապետը քաջալերուած ժամանակին իրեն շնորհած թանկագին առիթէն, քիչ մը «կօշիկէն վեր ելլելով» սկսած է քարոզել կրօնքի դէմ... ազատ սիրոյ մասին...

Ու պատահեր է, որ մեր գիւղին «մենծ» աղաներէն մէկուն գեղանի եւ «արեւի նմանող» աղջիկը, յափշտակուած վարժապետին արտաքին՝ խորհուրդի նմանող բանաստեղծական երեւոյթէն, եւ հիփնոսացնող գեղեցիկ խօսքերէն՝ սի՛րտ տուած է անոր, ու սիրա՛ծ են իրար:

Օ՛,Օ՛, սոդոմ գոմոր եւ դժո՛խք է այլեւս գիւղը:

Աղաները կը գումարուին: Կը հազան: Կը խօսին: Կը պոռան: Կը վճարանին: Եւ վերջապէս կ՚որոշեն՝ «իրենց հացովը մարդ եղած վարժապետի կտորին, ո՛չ միայն վեց-գիրը տալ, այլ՝ եւ յարմարագոյն առիթով մաքրել զայն մէջտեղէն» մեղքն ու արատը դանակի պէս կտրած-նետած ըլլալու ապուշ ու տխմա՛ր հոգեբանութեամբ:

Վարժապետին ծնողները շուարած են ու սահմռկած: Կը սիրեն իրենց «մէկ հատիկ, եւ աչքի լոյս» զաւակը: Խորապէս կ՚ըմբռնեն որ մեղապարտ կամ յանցապարտ չէ տղան: Աջ ու ձախ կը վազեն: Աս ու ան աղային, ոտքերն ու շլլին կը պլուին: Կ՚աղաչեն ու կուլան: Ո՛չ մէկ օգուտ: Աղաներուն քա՛ր սիրտերը երթալով, աւե-

լի ու աւելի կը քարանան: Վարժապետը հեռացուած է արդէն, եւ ապրելու միջոցներէ գրեթէ զրկուած: Կը սիրէ ու կը սիրուի միանգամայն:

Աղջկան խստօրէն արգիլուած է դուրս ելլելը: Մինչդեռ նէ կը փափաքի տեսնել վարժապետը, խօսիլ անոր հետ, ու լսել անկէ ուրոյն ու ազատ նշանաբաններ:

Կուլա՜յ միշտ, առանձնացած իր սենեակին մէջ: Շատ անգամ կը խօսի իր մայրիկին, խնդրելով «արիւնի պատճառ չըլլալ»: Ո՛չ մէկ օգուտ: Երկու հրեղէն սուրեր կը բաժնեն իրարմէ տարաբախտ սիրահարները: Գիւղի մտայնութիւն եւ նի՛ւթ... նի՛ւթ:

Վարժապետը չ՚երեւիր այլեւս: Իրենց համեստ ու խեղճուկ տնակին մէջ, իրեն յատուկ, խոնաւ ու մթին սենեակի մը մէջ բանտարկուած, կը խոկա՜յ: : Կուլա՜յ ու կը գրէ:

Կամաւոր բանտարկութիւն, որուն կը համակերպի առանց խո՛րը մտածելու եւ վերլուծելու:

Ու կը գրէ՛: Ինչե՛ր, ինչե՛ր գրած է եղեր, որոնք իր եղերական մահէն յետոյ, սրբազան մասունք բաներու նման, փնտռուած են ու կարդացուած:

●

Այգիներու եղանակ է: Գիւղացին քաշուած է գիւղէն այգիները. խաղողը քաղելու եւ ճմլելու շրջանն է հիմա:

Վարժապետենք ալ, իրենց «հալա՛լ քրտինքով վաստկուած երես մը» այգիին մէջ, գեղին գրեթէ ամէնէն անշուք այգեստաններուն մէկ կողքին վրայ, հեռու աչքէ եւ աղաներէ, կը քաղեն ու կը ճմլեն:

Տկա՛ր է վարժապետը: Հիւա՛նդ է նաեւ աղջիկը: Անոնց այգին հեռու է իրենցինէն: Ճամբան միայն կ՚անցնի իրենց մօտէն:

Քիչ մը հեռուն, ձորին մէջէն, կը վազէ գողտրիկ ու արծաթ գետակ մը: Կէսօրուան տօթերուն, հոն կուգան հարսներն ու աղջիկները, խաղալու, երգելու ու պարելու համար:

Վարժապետը կը փափաքի տեսնել հե՛ղ մը, իր չարչարանքին շքե՛ղ փմասար: Իր «լուսնկայ» սիրեցեալը: Ու կէսօր մը, ձոր կ՚իջնէ: Բազմութիւնը շատ է եւ նախշուն: Կը նստի գետափէն հեռու թուփի մը ետին :Կուգայ եւ իր սիրելին: Տժգոյն է անիկա եւ տխուր: Քիչ մը վերջ ձայները կը բարձրանան տաք ու առոյգ: Ծիծաղներ: Ամօթխածութեամբ երգուած սիրային երգեր: Պար ու ցատկտուք:

Վարժապետին սիրտը կը խաղա՜յ: Կ՚ուզէ տեսնել անպայման. խօսիլ անոր հետ, եւ կամ նշանացի բաներ մը հասկցնել: Ու վեր կը բարձրանայ յանկարծ նստած տեղէն, անանկ պահու մը, որ երկուքին նայուածքները կը զրկուին իրարու հետ, անպատում խորհուրդներու հէքեաթը պատմելով երկու սիրող սիրտերուն: Ու սիրտերը անգամ մը եւս կը խլրտին: Անգամ մը եւս կը դողա՜ն:

Կը տխրի աղջիկը: Բացուելու վրայ եղող ու կարկուտէն փարնուած կոկոնի մը պէս կը գլխահակի: Կը ձգէ պարն ու կը քաշուի հե-

ուն: Ոմանք՝ կը հետեւին անոր: Կը տեսնեն որ կուլայ: Կը զարմանան բոլորն ալ: Պատճառը ո՛չ ոք գիտէ:

Օ՞, օ՛, գիւղի աղջիկն ո՛ւր, տասնի՝ սիրոյ նման «պատիւ չը բերող» բաներէ տեղեկութիւն ունեցողն ո՛ւր:

Ու վարժապետը նորէն: Անհանգիստ՝ անցած զարմածէն, գլուխը վեր կ'առնէ կրկին: Տժգոյն է եւ անբնական: Աղջիկները կը տեսնեն: Իրարանցումը կը փրթի: Կը հասկնան արցունքին պատճառն ու կը վազեն այգիներուն կողմը: Կէս ժամ վերջ, գեղին դանդալին ձայնին պէս, ամէն կողմ հնչած է արդէն «եղելութիւնը»:

Աղաները կրկին կը գումարուին: Կրկին կը հարցնեն ու կը խօսին: Կը վիճաբանին ու կը պոռան: Ու այս անգամ «Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» անունով, կ'որոշեն ձեւով մը մէջտեղէն մաքրել «նզովեալ ծնունդ եւ արմատ» վարժապետը:

Աղաներէն ո՛չ մէկը կը դատապարտէ աղջիկը: Հա՛, զգոյշ··· «Մեծ աղայի» աղջիկ է, «Նամուսով կ'ըլլի» անպայման:

Ու մահավճիռը ստորագրուած է: «Զոր՝ ինչ գրեցի, գրեցի»:

Ու գիշեր մը, գիւղացի վարձկան լաճեր, գիւղէն այգի եկած պահերուն, տարճանակի հարուածներով գետին կը փռեն խեղճ ու անմեղ վարժապետը: Ճիշդ՝ հոն, ուր կը բարձրանայ քարէ իր խըրճիթը, արթալա՛յրի վերածուած:

«Արատ»ը մաքրուած է այլեւս:

●

Կը շրջուին էջերը: Կուգայ նոր շրջան մը՝ տեւական ու լուսաւոր: Արմատապէս կը փոխուին բարքերն ու մտայնութիւնները: Հիւծախտը վաղո՛ւց տարած է արդէն սիրահա՛ր աղջիկը: Կը հրամայուի հաւաքել վարժապետին գրութիւնները. ու մարմնին ինկած տեղը, աւանդական սովորութեան մը համաձայն՝ վերածել ուխտատեղիի:

Մեր գիւղին աւանդութիւնն է ասիկա: Անխտրօրէն սպաննուածի մը, ինկած վայրին վրայ, ամէն անցորդ քար մը կը ձգէ:

Վարժապետին ալ նոյն բանը կ'ընեն: Անոր մարմինը ո՛չ ոք տեսած է: Կ'ըսեն թէ՝ շուներն ու վայրի կենդանիներն անգամ, պղծուած էին անոր անմեղ ըլլալն ու քաշած տարած էին, առանց արեւին ցուցնելու, եւ առանց թաղելու:

Այն օրէն յետոյ, ամէն անցորդ, քար մըն է ձգած անոր արիւնին տեղը: Ու հոն բարձրացած է հիմա քարերով շինուած եռանկիւնաձեւ բան մը, որ արաբական խրճիթի մը տպաւորութիւնը կը թողու օտարներու վրայ, մինչդեռ գիւղացին սրբագնագոյն ուխտատեղիներէն մէկն է:

Մ· Ա· ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

«Պատմուածքներ» հատորէն

ԻՆՔՆԱԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Երկնակարկառ սա շէնքերու մօտէն
անցնող, գլխահակ
Ստուեր մըն ես,
Լուռ ու տխուր — եւ
Գաղափարներու, մտահոգութեանց
Խառնիճաղանճով բեռնաւոր···

Ի՛նչ փոյթ՝ որ ութերորդ յարկէն
հոգիիդ
Մտքեր յուսահատ,
Նետուեցա՛ն
Ջախջախուելո՛ւ համար ընդմիշտ
Գետնին վըրայ ու քարերուն···

Ի՛նչ փոյթ՝ որ մեծ ու տեւական բաներուն նըման
Որ պիտի փըլին անպայմանօրէն,
Ժամանակին ու տարածութեան մէջ
Կը տարուբերիս:

Ժամերը կը կարկաչեն ուրա՛խ···
Ու հեռաւոր երաժշտութիւնը տիեզերքի
Դիւցազնական
Կեանքի ու հեշտութեան ըստինքներու թարմութեամբ
Կը բացուի՛, կը բացուի···

Տըխուր ես ու անխօս,
Հոգիիդ վրայ ծանրացող ապառաժին տակ:
Եւ հոսանքներ խաչաձեւ, երազներուդ մէջ կը զահավիժին,
Անկերպարան ու տարօրինակ···
Ու ո՛վ գիտէ, ո՛ր հեռաւոր տեղերէն
Ծանօթ ձայներ··· կը դողա՛ն
Հոգիիդ մէջ
Ու քաղցրութեա՛մբ, դանդաղօրէն
Սիրելի մը կը թաղեն···

Մինչ օրը կը տարաժամի —
Հիւլէները ոսկեզանակ կը լոգնան մթնոլորտին մէջ
Ու հողերը կը պայթին վաղուան զարթօնքով···

Գաղափարներու եւ մտահոգութեանց
Խառնիճաղանճով բեռնաւոր
Քալե՛լ··· —
Դէպի ո՞ր
Լոյսերը···
— Ա՛հ, գնէ՛ դէպի հերոսական երաժշտութի՛ւնը···

ԲԻՒԶԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

Փարիզ· 1933

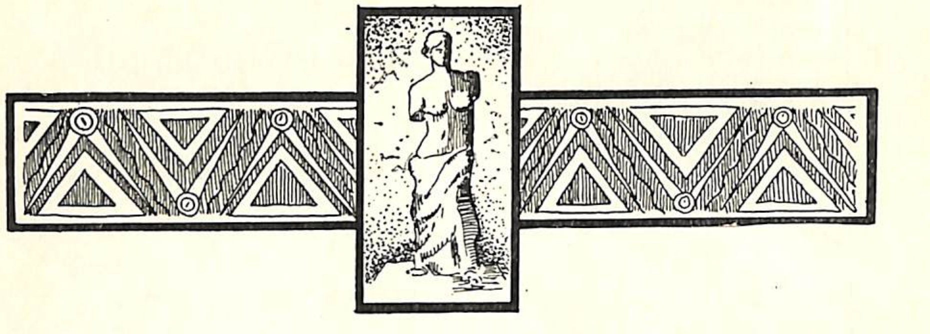

ԲԱՐԻԶԱՀԱՅ ԲԵՄԸ

(սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը)

Առանց հաշուի առնելու 1914–ի Մեծ Պատերազմէն առաջ կարգ մը ուսանող սիրողներու կողմէ կազմակերպուած մէկ–երկու փոքրիկ ներկայացումները, բարիզահայ թատրոնի սկիզբը պէտք է նկատել 1919 թուականը՝ երբ դերասան Մկրտիչ Ջանան (այժմ Հայաստան) Պոլսէն քաղաքս ժամանելով կը կազմակերպէ Չար Ոգի, Հին Աստուածներ եւ Պատուի Համար: Այս ներկայացումներուն կը մասնակցին՝ Վահրամ Սվաճեան, Լեւոն Յարութ, Շահան Սարեան, Ստեփան Տէօվլէթեան, Արման Կոթիկեան, Տիկին Արմէն Օհանեան (մէկ անգամ Սէդայի դերով), Օր. Արշալոյս Թէրլէմէզեան, Օր. Պէաթրիս, Օր. Պիւլպիւլեան են.:

1922–ի վերջերը միայն երբ նոր գաղթականութիւն մը, Պոլսէն, Իզմիրէն եւ զանազան անկիւններէն հոծ բազմութեամբ կուգայ հաստատուելու Բարիզ, տեւական հայ թատրոնի մը անհրաժեշտութիւնը կը դառնայ կարգ մը արուեստասէրներու մտահոգութեան առարկայ: Խորհրդակցութիւններ կ'ըլլան կազմելու համար խումբ մը: Մինչ այս, մինչ այն՝ նոյն տարուան վերջերը Պոլսէն Բարիզ կը ժամանէ դերասան Տրդատ Նշանեան: Անիկա նոր ուժ մը կ'ըլլայ աւելի ուժեղ թափով անդրադառնալու թատերախումբի մը գոյութեան հարցին: Տրդատ Նշանեանի ջանքերուն պէտք է վերագրել, առաջին անգամ Բարիզի մէջ խմբական գործունէութեան մը իրականացումը: Անիկա, խորհրդակցութեամբ եւ աշխատակցութեամբ այս տողերը ստորագրողին հետ (այն ժամանակ դեռ ուսանող) հիմը կը դնէ «Բարիզահայ Տրամաթիկ»ին, որուն կը մասնակցին գրեթէ բոլոր վերոյիշեալ դերասանները: Կանացի պակասը ուժերու տեղ խումբին վրայ կ'աւելնան՝ Տիկին Սիրուհի Նրշանեան, Օր. Հայկանուշ Զէյթաղեան, Տիկ. Ատրինէ Պիննէմէճեան (Տէրուան) եւ Օր. Անգինէ Ավճեան:

Առաջին ներկայացումը տեղի կ'ունենայ 1923 Յունվար 5–ին — Քօրրատօ: Երկրորդը՝ փետրվար 15–ին, Կամսարականի Փրկանքը:

. Դերասան Յ. Աբէլեան նոյն ժամանակները Ամերիկայէն Բարիզ հասած ըլլալով «Տրամաթիկ»ի հետ կը ներկայացնէ Օթէլլօ եւ Պաղտասար Աղբար: Աբէլեանի Օթէլլօ–ի մասին Գօմէտիա թերթի մէջ գնահատական յօդուած մը լոյս կը տեսնէ:

«Տրամաթիկ»ի երկրորդ տարուան շրջանը կը բացուի Կէյի Տրիլբիով: Խումբին իր մասնակցութիւնը կը բերէ նոյնպէս Տիկին Սիրանոյշ Ալիքսանեան:

Խումբը աւելի կանոնաւոր վիճակի մը մէջ դնելու եւ առհասարակ անոր տեւականութիւնը ապահովելու միջոցով կը կազմուի Վարչական Մարմին մը՝ հետեւեալ կերպով. դերուսոյց եւ դեկավար՝ Տրդատ Նշանեան, օգնական՝ Արման Կոթիկեան, գանձապահ՝ Աթ. Կէվրէկ, խորհրդականներ՝ Վ. Սվաճեան եւ Լ. Յարութ:

Խումբին վրայ կ'աւելնան՝ Ե. Թօլայեան, Ա. Գմբէթեան, Վարդ–Պատրիկ եւ Օր. Անահիտ: Աւելի ուշ՝ Մարաշլեան, Տէրվիչեան, Սարաֆեան, Լաթիֆեան, Գրիգորեան, Սարիմ–Մաղսուտ եւ Գրիգոր Վահան:

Դերասանական ընտանիքին յատուկ եղող, ներքին փոքրիկ ընդհարումներ, սովորական վէճեր, թէեւ քիչ մը կը թուլցնեն «Տրամաթիկ»ի թափը՝ բայց եւ այնպէս անկիւա ճիգ կ'ընէ Հայ Բեմը կանգուն պահելու եւ այդ փոքրիկ ընդհարումները պատճառ չեն ըլլար երբեք գործը կասեցնելու:

Դերասան Աշօ Շահխաթունիի եւ Էլիզ Պիննէմէճեանի Բարիզ ժամանումով «Տրամաթիկ»ը նոր կորով մը կը ստանայ: Այս առթիւ կը ներկայացնեն՝ Սամսոն, Խամաճիկներ, Փողոցի Աղջիկը, Անչափահաս եւ այլն (էլիզով). իսկ յետոյ՝ Դերասանի Կին, Ցո° Երբ-աս, Սամսոն, Սիրտէ Սիրտ եւ այլն (առանց էլիզի): Գօմէտիա թերթը մի քանի առիթներով Հայ դերասաններուն գնահատանքը կ'ընէ:

Այսպէս ուրեմն խմբական գործունէութեան առաջին էթափը — ինչպէս կը տեսնենք — կը սկսի «Տրամաթիկ»ով: Երկրորդը պէտք է նկատել 1924 թուականը՝ երբ հրապարակ կուգայ «Մայրենի Բեմ»ը, ղեկավարութեամբ Տիկին Աննա Բուղաղեանի եւ Տիգրան Բէզզաղեանի:

Այս շրջանը ուշադրութեան արժանի է մանաւանդ այն տեսակէտով որ դերասանները առաջին անգամ ըլլալով ամսական ռոճիկ կը ստանան: Այսպէսով աւելի լուրջ թատերական կազմակերպութեան մը հիմը կը դրուի: «Տրամաթիկ»ը կը դադրի գոյութիւն ունենալէ եւ այնտեղ գործող դերասաններուն 80 տոկոսը կը մտնէ նորակազմ «Մայրենի Բեմ»ի մէջ, որուն դերուսոյցը կը դառնայ Տիկ. Աննա Բուղաղեան:

Կը բեմադրուին յաջորդաբար հետեւեալ բիէսները. Հին Աստուածներ, Նամուս, Պատուի Համար, Կործանուածը, Եւգինէ, Արմենուշ, Չարշլի Արթին Աղա, եւ այլն:

Նիւթական անձուկ վիճակի բերմամբ այն տարուան թատերաշրջանէն վերջ կը դադրին «Մայրենի Բեմ»ի գործունէութիւնն ու կեանքը:

Ծայր կուտայ անհատական ներկայացումներու շարք մը, որ տասել կամ նուազ չափով օգտակար դեր կը կատարէ: Յիշատակենք

Սուրաբեան ամոլները «Տրամ–Օբէրէթ» խումբի անուան տակ կազմակերպուած մէկ քանի ներկայացումները. գլխաւորաբար օբէրէթներ որոնցմէն են՝ Աշուղ Ղարիպը, Արշին Մալ Ալանը, Ուշ լինի նուշ լինին, Սայաթ Նովան, Պըլը Պուղին եւ Անուշը: Դերասան Անդրանիկի կազմակերպած Երջանկութիւնը: Տիկին Մամուլեանի՝ Դաւաճանութիւնը: Կոստանեանի՝ Օթէլլօն եւ Անյայտ Կինը: Զարիփեանի՝ Տայֆունը եւ Մարութեանի՝ Բոռը եւ Շէրլօք Հօլմսը: 1927–ին Խորհրդային Երկիրներէն Բարիզ կը հասնին Տիկին Դուրեան–Արմէնեան, Աստղիկ եւ Լեւոն Երամեան: Կը ներկայացնեն Անյայտ Կինը, Պէպօ, Աննա Քրիստի: Տիկին Դուրեան–Արմէնեան առանձնաբար դերասան Արման Կոթիկեանի հետ՝ Բրանդէսի Հիւրը եւ Ադամ–Եւա. ինչպէս Պրիւսէլի մէջ՝ Անյայտ Կինը:

1932 – ի սկիզբները դերասան Վահրամ Փափազեան նոյնպէս Խորհրդային Ռուսաստանէն Բարիզ ժամանելով կը ներկայացնէ՝ Օթէլլօ, Համլէտ, Քօրրատա, Ուրիէլ Ակօստա, Տօն Ժուան, եւ Շահխաթունիի մասնակցութեամբ Յո՞ երթաս եւ Աւազակներ:

Լեւոն Յարութի նախաձեռնութեամբ, Աթըլիէ Թատրոնի մէջ, Վ. Փափազեան ֆրանսերէն լեզուով կը խաղայ Օթէլլօն Օտէօն Թատրոնի դերասաններուն հետ: Այս առթիւ ֆրանսական մամուլը դըրուատականներ կ'արձանագրէ:

Պոլսէն ժամանող դերասան Գարագաշ կը ներկայացնէ Լէպլէպիճի Հօր–Հօր Աղա (Հօր–Հօր Աղայի դերը կը կատարէ Ա. Գըմբէթեան), նոյն բիէսը կը կրկնուի աւելի յետոյ Ամերիկայէն տեղս հանող Հայկ Զուհաճեանով: Վահրամ Զկնունի նոյնպէս կը կազմակերպէ գլխաւորաբար Լէպլէպիճի եւ Արցունքի Հովիտը:

Աշօ Շահխաթունի կը ներկայացնէ Բարեկամները եւ աւելի վերջերը իր մէկ հեղինակութիւնը՝ Առաքել Աղա:

Ամբողջացնելու համար ընդհանուր ցանկը անհատական ներկայացումներու, պէտք է յիշատակել նոյնպէս Տիկին Սիրանոյշ Ալիքսանեանի հեղինակած եւ ներկայացուցած Կնճռոտ Հանգոյցը: Գրիգոր–Վահանի եւ Ժօրժ Շահպարոնեանի վերածած մէկ օբէրէթը Չորս Պսակ — Մէկ Քսակ, (Լիլայի «Սալօնի օձէն»), եւ վերջերս Ա. Աժտէրեանի՝ Աւազակները, ինչպէս նաեւ Վ. Պաղտասարեանի Նասրէտտին Հօճան հայերէն եւ Թուրքերէն լեզուներով եւ մէկ քանի փոքրիկ զօմէտիներ:

Ինչպէս կը տեսնուի, «Մայրենի Բեմ»–ի փակումէն վերջ անհատական ներկայացումներու շարան մըն է որ կ'ողողէ հրապարակը մինչեւ 1932 Թուականը՝ երբ Արման Կոթիկեան հիմը կը դնէ «Հայ Ժողովրդական Թատրոն»ի, որուն ղեկավարութեան մէջ կը հրաւիրէ իբր իրեն աջակից՝ Ս. Թորոսեան: Խմբական գործունէութեան երրորդ Էթափը պէտք է նկատել այս Թուականը:

«Հայ Ժողովրդական Թատրոն»ի նպատակները կ'ըլլան հաւաքել բոլոր բեմական ուժերը եւ ստեղծել կեդրոնական խումբ մը որ ի վիճակի ըլլայ ամէն շաբաթ ներկայացումներ տալու:

Նախկին զանազան փորձառութիւններէ քաղուած դասեր անհրաժեշտ կը դարձնեն մէկ քանի բարեփոխումներ մտցնել կազմակերպչական աշխատանքներու եղանակին մէջ:

Աշխատանքի բաժանում, ուժեղ տեխնիքին, որոշ խաղացանկ եւ մանաւանդ որոշ եւ մնայուն թատերասրահ կը նկատուին անխուսափելի պահանջ: Կ'որոշուի ներկայացումները դարձնել ensembleի ներկայացում, ուր միայն մէկ դերասանի խաղը չի կազմէ հանդիսատեսին ուշադրութեան առանցքը, այլ խաղին կամ երկին ամբողջականութիւնը: Նախապատուութիւն կը տրուի հայկական ինքնուրոյն գործերու: Մուտքի գիները կը դառնան շատ ժողովրդական, չի զրկելու համար համեստ եւ աշխատաւոր խաւը, որուն վրայ պէտք էր ամրանար այս նոր ձեռնարկին հիմերը:

Առաջին անգամ ըլլալով մնայուն Թատերասրահ մը կը վարձուի ամբողջ Թատերաշրջանին համար, 6 bis, rue Campagne Première որ կը դառնայ «Հայ Ժող. Թատրոն»ի տեւական սրահը:

Կը հրաւիրուին նոր ուժեր լծուելու համար այս աշխատանքին: Խումբին մէջ յաջորդաբար մտնելով կը գործեն. Արման Կոթիկեան, Ս. Թորոսեան, Ն. Նիկողոսեան, Ա. Գըմբէթեան, Յ. Լաթիֆեան, Օ. Սանճաք, Գ. Տէրվիշեան, Պ. Գազանճեան, Վ. Պաղտասարեան, Շահրամեան, Կ. Սրապ, Սուրէնեան, Սարիմ–Մաղաուտ, Լ. Յարութ, Վ. Սվաճեան, Գրիգոր Վահան, Ե. Գրիգորեան, Փափազեան: Տիկիններ՝ Լիւսի Պետրոսեան, Յ. Լաթիֆեան, Գայեանէ, Լուսիկ, Արմէնուհի, Պաղտասարեան, Սուրաբեան, Էլլէն–Բիւզանդ: Օրիորդներ՝ Անահիտ, Յասմիկ եւ Պետրոսեան:

Բարիզի մէջ առաջին անգամ ըլլալով շաբաթը գրեթէ մէկ անգամ (կամ ամիսը երեք անգամ) ներկայացումներ կը տրուին: Կը խաղացուին՝ Պատուի Համար, Հացի Համար, Պաղտասար Աղբար, կայսրը, 17 Տարեկանները, Հայրենական Տունը, Բօթաշ եւ Բէղամուղր, վարդանանք, Աւերակների Վրայ, Զարշըլի Արթին Աղա եւ այլն: Թատերաշրջանը կը բացուի 1932 Հոկտեմբեր 22–ին եւ կը վերջանայ 1933 Յունիս 15–ին: Վերաբացում՝ 1933–34 տարուան Թատերաշրջանի եւ շարունակում՝ մինչեւ այսօր:

«Հայ Ժողովրդական Թատրոն»ի գործունէութիւնը ջերմօրէն կը գնահատուի մամուլի եւ առհասարակ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն կողմէ:

Անշուշտ ներկայացումները կ'ունենան իրենց անխուսափելի Թերութիւնները: Տէքօրի պակասը գլխաւորաբար աչքի կը զարնէ: Սակայն այս բոլորին հետ պէտք է խոստովանիլ որ բարիզահայ բեմը խմբական գործունէութեան տեսակէտէն նոր հունի մը մէջ կը մտնէ. այսինքն բաւական ուժեղ կապ մը կը ստեղծէ իր եւ ժողովուրդին միջեւ: Ջանք կ'ընէ իրապէս մշակութային ազդակ մը դառնալու իր հանգամանքը իրականացնել: Թէ ի՞նչ չափով կը յաջողի՝ այդ արդէն գործն է Գաղթահայ Թատրոնի պատմագիրին:

Ես փորձեցի գծել այստեղ հարազատ պատկերը, մօտ 15 տարիներու բարիզահայ Թատրոնի գործունէութեան, որպէսզի մասամբ օգտակար դառնամ եւ դիւրացնեմ ապագայ քննադատին դժուարին աշխատանքը:

ԱՐՄԱՆ ԿՈԹԻԿԵԱՆ

Փարիզ Յունիս 30, 1934

ԳՈՒՐԳԷՆ Մ. ԱԼԷՄՇԱՀ

ԳՈՒՐԳԷՆ Մ. ԱԼԷՄՇԱՀ

Երիտասարդ երգահանը ծնած է Պարտիզակ, 1907-ին: Նախնական ուսումը առած է Վենետիկի Մխիթարեան յարգելի հայրերուն մօտ, նախ Պոլիս, եւ յետոյ Վենետիկ, Մուրատ – Ռափայէլեան հաստատութեան մէջ:

Աշակերտութեան վերջին չորս տարիներու ընթացքին կը պատրաստուի նաեւ Պետական Երաժշտանոցի քննութեան եւ կ'աշակերտի Pizzteti ի Rossi, ի Paribencի, ուրիշ ականաւոր վարպետներու: Այս Երաժշտանոցին մէջ, որուն առաջին Հայ աշակերտը եղած է, կը վայելէ իր ուսուցիչներուն համակրանքը եւ ընկերներուն սէրն ու յարգանքը: 1928-ին պատասխանելով իրեն ուղղուած հարցումի մը, երաժշտանոցի Տնօրէնը կ'ըսէր. «Առանց այժմէն գուշակելու եւ կշռելու Ալէմշահի ամբողջական կարողութիւնը, վստահօ«րէն կրնամ ըսել թէ եզական են իր ներշնչման աղբիւրները եւ գն«նահատելի՝ զանոնք մշակելու եւ ընդլայնելու համար ցոյց տուած «յատկութիւնը: Արեւմտեան երաժշտական թէքնիքի բոլոր նրբու«թիւնները յարգելով եւ գործածելով հանդերձ, իր շարադրութիւն«ները զերծ կը մնան ո՛ եւ է այլակերպումէ եւ կը պահեն ինքնուրոյն եւ հաճելի չեշտ մը»:

Տասը տարուան ընթացքին միայն չորս հոգի յաջողած են, Միլանի չափազանցօրէն խստապահանջ Երաժշտանոցէն ստանալ երգահանի վկայականը: Այս չորսէն մէկն է առաջին օտար աշակերտը ըլլալով, Գուրգէն Մ. Ալէմշահ, որ 1930-ին աւարտած է Երաժշտանոցի ընթացքը Բրոֆէսէօրի տիտղոսով:

Սամուէլ Մուրատեան վարժարանի երգի եւ երաժշտութեան ուսուցչի պաշտօնին կոչուիլը կը փութացնէ Ալէմշահի Փարիզ հաստատուիլը: 1931-ին արդէն իսկ կազմած էր «Կիլիկիա» երգչախումբ—

մը եւ շատ յաճախ մասնակցած՝ օտար կազմակերպութիւններու սարքած հանդէսներուն: Մուրատեան վարժարանը, շնորհիւ նաեւ Վ. Վ. Մխիթարեան Հայրերու խանդավառ երաժշտասիրութեան, կը դառնայ Հայ երաժշտութեան կեդրոն մը:

Ալէմշահի գործունէութիւնը չսահմանափակուիր օտարներուն ծանօթացնելու մէջ հայկական երաժշտութիւնը, որուն խորապէս հաւատացող եւ հիացող մըն է: Վերջին երեք տարիներու ընթացքին ուշագրաւ եւ մեծապէս գնահատելի հեղինակութիւններու շարք մը զինքը կը դասեն մեր լաւագոյն երաժշտագէտներու կարգին: «Արեւելեան Գիշերներ» (Յունիս (1931), «Հէքիաթ» (Ապրիլ 1932), «Երկու պատմուած Հազար ու մէկ Գիշերներէն» (Յունիս 1933), «Հայ ժողովրդական պարեր» (Ապրիլ 1934), «Աւարայրի Պատերազմը» (Մայիս 1934): Մեծ նուագախումբի յատուկ այս հեղինակութիւններէն զատ նոյն շրջանէն են երկու երաժշտական պատկերներ, «Վարդավառ» (Մայիս 1932) մէկ արար, Ա. Իսահակեանի, եւ « Ծովինար » (Փետր. 1933, երկու արար, Ա. Զարդէի բանաստեղծութիւններուն վրայ, ինչպէս նաեւ Fin de saison եւ Riviere Ֆիլմերու երաժշտական բաժինը:

Անոնցմէ զատ, երգի եւ խմբերգի համար, հայ եւ օտար բանաստեղծութիւններու վրայ յօրինուած բազմաթիւ հեղինակութիւններ, ինչպէս «Իմ եարը», «Ես սիրեցի», «Բուխուրիկ», «Հեթանոսական», «Կցկտուր խօսքեր», «Հունձքի երգը», եւ դաշնաւորած, Հայ ժողովրդական երգերէն, «Հօյնար», «Բեա սեւ սեւուոր աղջիկ», «Ծուշոյ», «Հարսանեկան երգ աղջիկ տանելուն» ելն.:

Association Orchestrale de Musiciens Français ի հրաւէրով 1932 Դեկտեմբեր 16 ին, անձամբ վարեց իր հեղինակութիւններէն «Հէքիաթ»ը: Le Courrier Musica ի 1 Յունուար 1933ի թիւին մէջ այս գործին մասին լոյս տեսած քննադատականը կը վերջանար հետեւեալ խիստ թանկարժէք գնահատումով.

«Les thèmes sont bien venus, et quoique d'un style oriental émi«nemment contemplatif, exempts de cet orientalisme dont les défunts «orchestres de cinémas nous ont rabattu les oreilles. L'orchestration «est remarquable, d'une clarté et d'une luminosité qui nous rappellent «Borodine et Rimsky-Korsakow, c'est le meilleur éloge que j'en puis«se faire».

Երիտասարդ երգահանը կը շարունակէ առաջ քալել իր ընտրած ճամբէն, ջանալով օտարներու համակրութիւնը հրաւիրել Հայ ազգին շուրջը, ծանօթացնելով եւ վայելել տալով անոնց մեր երաժշտութեան գոհարները, բազմապատկելով զանոնք իր իսկ աշխատութեամբ եւ տաղանդով, ինչ որ իրաւունք կուտայ իրեն մեր անվերապահ հիացման եւ քաջալերանքին:

Ա. ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ

ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԻՏՈՒՀԻՆԵՐ

ՕՐ. ՇԱՔԷ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

ՕՐ. ՆՈՒԱՐԴ ՏԱՄԱՏԵԱՆ

ՕՐ. ՋԵՖԻՒՌ ԱՊԷԼ

ՕՐԻՈՐԴ ՆՈՒԱՐԴ ՏԱՄԱՏԵԱՆ

Օր. Նուարդ Տամատեան ծնած է Աղեքսանդրիա եւ յաճախած է տեղւոյն Ազգ. Վարժարանը ու զայն աւարտած է: Ապա յաճախած

է տեղւոյն Lycée Français*ն եւ որուն շարունակութիւնը կատարած է Պէյրութի մէջ ու աւարտած:*

Աղեքսանդրիոյ մէջ դաշնակի դասեր առած է նախ Խօժէն Փափազեանէն եւ երեք տարի ալ Տիկին Bonucci Carlesiloo'*էն: Պէյրութի մէջ մասնաւոր դասեր առած է՝ տաղանդաւոր դաշնակահար* Arkadie Kouguel*էն, եւ յետոյ մտած է Ամերիկեան համալսարանին* Institut de Musique*ը եւ 1931-ին յաջող կերպով աւարտած է: Ապա գացած է Փարիզ եւ մէկ տարի յաճախած է* Ecole Normale de Musique *եւ փայլուն կերպով աւարտած, ստանալով* Etude d'enseignement*ի վկայական:*

Ներկայիս կը պաշտօնավարէ Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի Institut de Musique*ին մէջ, տալով դաշնակի եւ* solfège*ի դասեր: Օր. Նուարդ Տամատեան՝ 1933-ի գարնան տուաւ իր առաջին* Récital*ը* West-Hall*ի մէջ, միջազգային երաժշտասէր հասարակութեան մը առջեւ, դասական կտորներու ճոխ եւ դժուարին յայտագրով մը:*

***

ՕՐԻՈՐԴ ՋԵՖԻՒՌ ԱՊԷԼ

Օր. Զեփիւռ Տարիկօղեան (Ապէլ) ծնած է Ռոտոսթօ եւ յաճախած է Պէյրութի Ազգ. Վարժարանը ու յաջող կերպով աւարտած: Ապա մտած է Sœurs de Charité*ներու վարժարանը եւ բոլորած է* Certificat*ի ու* Brevet*ի շրջանը փայլուն կերպով:*

Օր. Զ. Ապէլի ձայնը ընտանեկան ժառանգութիւն մը ըլլալով, իր մանկութեան օրերէն երգելու փափաքը իր մէջ զարգացնողը եղած է՝ իր երաժշտասէր հայրը՝ պ. Միհրան Ապէլ:

Օր. Զ. Ապէլ, Պէյրութի Հայ բեմերուն վրայ շարունակելով իր մասնակցութիւնը բերել, հետզհետէ իր մէջ ուժեղ կերպով երեւան եկած է ապագայ մեծ երգչուհիի մը շնորհքը: Ապա հետեւած է Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի Institut de Musique*ի (երաժշտանոց), ուր յաճախ երեւցած է յիշեալ հաստատութեան բեմին վրայ, եւ քանիցս արժանացած է օտար արուեստագէտներու անվերապահ գնահատանքին:*

Օր. Զեփիւռ Ապէլ իր soprano*ի կիրթ ու ախորժալուր ձայնով, արդէն իսկ կը գրաւէ Պէյրութահայութեան գեղարուեստական մարզին մէջ ուրոյն տեղ մը: Ան յաճախ իր սիրայօժար մասնակցութիւնը բերած է Հայ եւ օտար բեմերուն, եւ ուր հասարակութիւնը միշտ ալ գիտցած է գնահատել արժէքաւոր արուեստագիտուհին:*

***

ՕՐԻՈՐԴ ՇԱՔԷ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

Օր. Շաքէ Գարագաշեան ծնած է Պէյրութ եւ յաճախած է Հայ Կաթոլիկ Քոյրերու Հռիփսիմեան բարձրագոյն վարժարանը՝ մինչեւ Brevet*ի շրջանը:*

Պէյրութի մէջ դաշնակի դասեր առած է նախ օր․ Basilioէն եւ տաղանդաւոր դաշնակահար Arkadie Kouguelէն, ու ապա մտած է Ամերիկեան համալսարանի Institut de Musiqueը (երաժշտանոց) եւ 1932–ին մեծ յաջողութեամբ աւարտած է յիշեալ հաստատութիւնը՝ անվերապահ գնահատանքի արժանանալով, եւ ուր կը պաշտօնավարէ ներկայիս, իբրեւ դաշնակահարուհի։ Վկայուած է նաեւ Փարիզի Ecole Normale de Musiqueէն, Etude d'Enseignementի վկայականով։

Հ․ Ա․

ԳՈՐԾ՝ Օ․ Գ․ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆԻ

ՀԱՅ ԱԶԱՏ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

1934 Յունիս 24–ին փակուցաւ Հայ Ազատ Արուեստագէտներու Միութեան տարեկան ցուցահանդէսը (Նկարասրահ Փլէյէլ), ուր ցուցադրուած էին նկարներ, արձաններ ու քանդակագործութիւններ, հետեւեալ ծանօթ եւ երիտասարդ արուեստագէտներուն կողմէ․ Ալխազեան, Ալեանաք, Բարայեան, Խաչար Շահէն, Շահնազար, Ծիշմանեան, Կիւլպէնկ, Պինէ Ալխազեան, Գալֆայեան, Խաչատուրեան, Գարանճեան, Գալըպճեան, Պօղոսեան, Պազիլ, Պետօ, Գույումճեան, Մարաշլեան, Միսերեան, Մուկօ, Թամիրեանց, Վահէ, Զուլումեան եւ այլն։

ՆԿԱՐ ԵՒ ՄԱՆՐԱՓՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Օ․ Գ․ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆԻ (ՑԻՒՐԻԽ)

Այս տարուան ցուցահանդէսին աւելի մեծ թիւով նկարներ ցուցադրուած էին, որոնց մէջ մեր արուեստագէտները դրած էին արուեստի մտահոգութիւն, նրբութիւն եւ ճաշակ։ Քանակը հետզհետէ տեղի կուտայ որակին, դարձնելով մեր արուեստագէտներն աւելի խստապահանջ։ Արուեստի այս հոգածութեան քով ինչո՞ւ չարձանագրել սակայն, որ անոնք յուսախաբ եղան այս անգամ ալ, ինչպէս նախորդ անգամները, եւ մեր ունեւորները զանոնք քաջալերելու հաճոյքը չունեցան դժբախտաբար։

ՍԱՐԳԻՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍԸ

1932ին Կիմէի Թանգարանին պարսկական որմանկարներու Ա. ցուցահանդէսէն ետք, նկարիչ Սարգիս Խաչատուրեան տուաւ իր Բ. ցուցահանդէսը Կալըրի Ժորժ Փըթիի սրահներուն մէջ (16 Մարտէն 8 Ապրիլ 1934), իբրեւ առաջինին շարունակութիւնը, աւելի ամբողջական, աւելի մեծ ճիգերով պատրաստուած։ Շահ Աբբաս Ա.-ի կեանքն է ներշնչարանը այս որմանկարներուն, զորս ժամանակներու աւերէն կրցեր է փրկել մեր տաղանդաւոր հայրենակիցը։ Որմանկարներու բազմութեան մէջ կը նշմարուէին մասնաւորաբար Հայկական որմանկարները, վերարտադրուած՝ Նոր-Ջուղայի մէջ Խօճա Պետրոսի եւ Խօճա Նազարի պալատներու պատերէն։ Այս որմանկարները գործն են Վարպետ Մինասի, որուն օգներ են նաեւ իր աշակերտները։ Վարպետ Մինաս կրցեր է խառնել եւրոպական արուեստի տարրերուն հետ Սաֆալիներունը։

ԲՕՉԱՐԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍԸ

Նկարչական ցուցահանդէսներու շարքին, տեղի ունեցաւ նաեւ Բօչարի ցուցահանդէսը Կալըրի Վինեօնի մէջ 29 Յունուարէն մինչեւ 6 Փետրուար 1934։ Այս ինքնատիպ արուեստագէտը շատ քիչ բան կը փորձէ արտադրել արդի ժամանակներուն համար։ Ապագայապաշտ ըսել աւելի լաւ պիտի պատշաճէր իրեն։ Նկարչական սովորական տարրերուն հետ, որոնք կտաւին վրայ լեզու կ'առնեն, զգայութիւն կը դառնան. խորհուրդ մը թաքուած պիտի գտնէք միշտ Բօչարի ամէն մէկ նկարին, արձանին կամ չորրորդ տարածութիւնը ներկայացնող նկար-արձանին վրայ։ Ներկայ սերունդը դժուար պիտի թափանցէ այդ խորհուրդին, որ կը ներկայանայ բազմաթիւ երեսներով։

Մամուլի տակ է եւ շուտով լոյս պիտի տեսնէ

ԾԱՂՐԱՆԿԱՐՆԵՐ

Հեղինակ՝

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Գրական ծաղրանկարներու այս ինքնատիպ հատորը պիտի պարունակէ հետեւեալ դէմքերը.

Զապէլ Եսայեան, Մաննիկ Պէրպէրեան, Ալեքսանդր Խատիսեան, Վահրամ Թաթուլ, Արշակ Չօպանեան, Վահան Թէքէեան, Կարապետ Բասմաջեան, Շաւարշ Նարդունի, Հրանդ Ալեանաք, Արտաշէս Յովհաննէսեան, Արշակ Ալպօյաճեան, Աշօ Շահխաթունի եւ Տրդատ Նշանեան։

Գին՝ 10 ֆրանք, դիմել հեղինակին հետեւեալ հասցէով.— 17. Rue Damesme, Paris (13e).

ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆՆԵՐՈՒ ՉԻՆԱԿԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Մեր պատմութեան մութ անկիւններէն մէկն է Խորենացիին այն էջը ուր պահուած կը մնայ Հայ նախարարական Տունի մը՝ Մամիկոնեաններու ծագումին տարաշխարհիկ «առասպել»ը։

Մամիկոնեան ցեղը Չինացի՛...

Եկող-գացող սերունդներէն ոչ մէկը լրջօրէն անդրադարձած է այդ հէքեաթին։ Փաստ որ, ոչ ոք ձանձրութիւնը յանձն առած է քննական լոյսի տակ հաստատել կամ ջրել զայն։

Առասպելները չեն ջրուիր, կը հեղնուին։ Եւ մեր դասագիրքերը, կամ ուսուցիչները խղճմտօրէն կատարած են այդ գործը։ Հեղնած են հայ Հերոդոտոսը։

Ջեռնհաս անձերու մօտ ընդհանրապէս պիտի գտնէք միեւնոյն պատասխանը՝ թերահաւատ ժպիտ մը, կամ հազուադէպօրէն սա բացատրութիւնը. «կարելիութեան սահմանին մէջ չէ Խորենացիին հաղորդածը, որովհետեւ համապատասխան դարաշրջանէն շատ ետքն ալ Չինացիք արտաքին աշխարհէն բացարձակապէս մեկուսացած ապրեր են։ Չինացի իշխանի մը մինչեւ Հայաստան գալը ուրեմն, կը դառնայ առնուազն անհաւանական»։

Բայց գոնէ վարկած մըն է այս վերջինը, գիտականօրէն հիմնաւորուած, ուրկէ կարելի է սկսիլ աշխատանքի եւ յանգիլ դրական կամ բացասական ելքի։

Մեկնելով այդ կէտէն պէտք է հարցը բաժնել երկուքի.

Նախ՝ ուսումնասիրել Չինացիներու յարաբերութիւնը իրենց սահմաններէն արեւմուտք գտնուող երկիրներու հետ։

Եւ յետոյ՝ քննել Մամիկոնեաններու Չինական ծագման «առասպել»ը։

***

ՉԻՆԱՍՏԱՆ ԵՒ ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ. Վերի տարկութիւնը երկար ատեն համոզումը եղած է նաեւ եւրոպական գիտութեան։ Հակառակ Յոյն եւ Լատին պատմագիրներու, մանաւանդ Հերոդոտոսի գործերուն, հետզհետէ ամրացած էր համոզումը թէ Չինական կայսրու-

թիւնը խստօրէն ինքն իր մէջ փակուած, արտաքին աշխարհի հետ յարաբերութեան կը մտնէ հազիւ միջին դարերուն։

Բաղդատաբար նոր գիտութիւն մը — Արեւելագիտութիւնը — եկաւ վերիվայր շրջելու Չինական եւ Կեդր. Ասիոյ ցեղերու մասին ընդունուած հին տեսակէտներէն շատերը։

Վերջին դարու ընթացքին Եւրոպայի մէջ ծնած այդ հսկայ եւ վարակիչ շարժման շնորհիւ Անգլիական, Գերմանական եւ յետոյ Ֆրանսական եւ Ռուսական մատենագրութիւնները մեր գիտական պաշարը ճոխացուցին լոյս աշխարհ բերելով հնադարեան փոշիի տակ մոռցուած գանձեր։

Արեւելագիտութիւնը մանրազննին քննութեան ենթարկեց ասիական ժողովուրդներու լեզուաբանութիւնը, թարգմանեց անոնց գրականութիւնը, փրկեց հազուագիւտ բնագիրներ, գտեց այդ ժողովուրդներուն պատմութեան դրուագները եւ գիտական նոր հիմերու վրայ դրաւ Ասիոյ պատմութեան եւ արուեստներու ուսումնասիրութիւնը։

Մի մոռնաք որ հին հայ մատենագրութիւնը իր համեստ բայց շատ թանկագին բաժինը ունի այս շարժման մէջ։ Ինչպէս Արաբական գրականութիւնը, Հայկականն ալ իր ծոցին մէջ պահած էր հելլէն գրական եւ իմաստասիրական գործերու թարգմանութիւններ, որոնց Յունարէն բնագիրը կորսուած է։

Արեւելագիտութիւնը դեռ մինչեւ այսօր յաճախ կը դիմէ երկու փոքր հատորներու որոնցմէ մէկուն հեղինակը հայ է՝ Հեթում Պատմիչ, միւսինը իտալացի՝ Մարգօ Բօլօ։ Իրարմէ հազիւ քանի մը տարի տարբերութիւնով ճամբորդելէ ետք, երկուքն ալ մեզի կը ծանօթացնեն Կեդր. Ասիոյ Մօնկօլ–Թաթար ցեղերը եւ կը մնան վստահելի առաջնորդներ Արեւելագիտութեան այս ճիւղին։

Իր սկզբնական շրջանին Արեւելագիտութիւնը խանդավառուեցաւ Ասիական ժողովուրդներու, մանաւանդ պարսիկ գրական արուեստին հմայքով։ Ֆիցճէրըլտի «Խայեամ»–ը հրաշալի սարսուռի մը պէս անցաւ Անգլիոյ վրայէն, յետոյ վարակեց ամբողջ Եւրոպան։

Բայց սկսուած հետաքրքրութիւնը չի մնաց արուեստի սահմաններուն մէջ։ Արեւելքի խորհուրդին թափանցելու սիրոյն, մարդիկ սկսան ճամբաներ պեղել գիտական ամէն ուղղութեամբ։

Բօլինսըն կարդաց Բիրմանշահի սեպագիր արձանագրութիւնը 14 տարիներու յամառ աշխատանքէ ետք։ Պարսիկներու, Մարաց, Ասորեստանի եւ Հայաստանի պատմութիւններուն մէջ աւելցան նոր եւ վաւերական էջեր։ Լուծուեցան Ասորեստանի եւ Հայաստանի սեպագիրները։ Կարդացուեցան Եգիպտոսի մեհենագիր արձանագրութիւնները։ Գտնուեցան անծանօթ ցեղերու՝ Հիթիթներու եւ Սումերացիներու ոտքի հետքերը պատմութեան հնագոյն դարերու վրայ դրոշմուած։

***

Նուաճուած գետիններուն մէջ դեռ կայ սակայն գանձարան մը որուն չէմքէն հազիւ ոտքը ներս դրած է Արեւելագէտը։

Ասիկա պատմութիւնն է այն շարժումներուն որոնք պարբերաբար ծայր տուած են Կեդր. Ասիոյ կամ Չինական սահմաններուն յանդող տափաստաններէն։

Շատոնց ծանօթ էր թէ ինչպէս Ասիոյ խորերէն հասնող մարդկային հեղեղներ ողողեցին հռովմէական եւ միջնադարեան Արեւմուտքը։ Հոներու, Մոնկօլներու եւ Թաթարական արշաւանք, Աթիլա, Ճէնկիզ եւ Թիմուրլանկ, միշտ Կեդր. Ասիոյ նոյն անկիւնէն փրթած փոթորիկներ, գիտէինք թէ կարգաւ քանդեցին Մերձաւոր Ասիան եւ Արեւմուտքը։

Բայց մինչեւ հիմա ալ դեռ չենք գիտեր յստակօրէն թէ ի՞նչ էին պատճառները որոնք Ասիոյ հեռաւոր տափաստաններէն տեղահան ըրին մարդկային հսկայ զանգուածներ եւ քշեցին դէպի Արեւմուտք։

Արեւելագիտութեան մէկ ճիւղը նուիրուած է այս գաղտնիքի լուծման։ Վերջին քառասուն տարուան ընթացքին այդ հարցով զբաղողներ, որոնց մէջ կարեւոր տեղ ունին ռուսերը, ջանացած են վերակազմել Թուրանական ցեղերու մշուշոտ անցեալը։

Այդ ուղղութեամբ կատարուած աշխատանքին մէջ չափազանց հետաքրքրական է ձեռնարկ մը որ սկսաւ 80–ական թուականներուն Չինաստանի մէջ։ Անգլիացի եւ Ֆրանսացի լեզուաբաններ սկսան թարգմանել Չին կայսրութեան արխիւները՝ տասնեակ դարերու ընթացքին հաւաքուած վաւերագիրներու կոյս գանձարան մը։

Պատերազմը եւ Չինական տակնուվրայութիւնը կասեցուցին գործը։ Բայց քրքրեցէք մինչեւ հիմա ձեռք բերուած վտիտ էջերը եւ պիտի համոզուիք որ Ասիոյ բոլոր ժողովուրդներուն համար — մէջը ըլլալով Հայը — անակնկալ յայտնութիւններ պահուած են այդ արխիւներուն մէջ։

Շնորհիւ Արեւելագիտութեան նուաճումներուն կարելի է Չինաստանի եւ Արեւմուտքի փոխ–յարաբերութիւնը քննել հիմա բոլորովին նոր լոյսի տակ եւ զատուորել գլխաւոր ազդակները որոնք շփման մէջ դրին Երկնային կայսրութիւնը դուրսի աշխարհին հետ։

Առանցմէ մէկն է ներքին–քաղաքական փլուզումը, որ պարբերաբար — ինչպէս հիմա մեր աչքին առջեւ — կը քանդէ հսկայ կայսրութեան կառուցուածքը։

Երկրորդը՝ Արեւմուտքէն արշաւող բանակներն են։

Երրորդը եւ չորրորդը՝ հակառակ հազարաւոր տարիներու շարունակութեան դեռ կորսնցուցած չեն իրենց այժմէականութիւնը, առեւտրական ձեռնարկ եւ կրօնական քարոզչութիւն։

Վերջապէս հինգերորդը որ դարերով թերեւս ամենահին եւ զօրաւոր կապը եղած է Չինաստանի եւ արտաքին աշխարհին միջեւ՝ ... չերամի դիւրաբեկ թելը։ Մետաքսը եւ զայն ձեռք բերելու տենդը ոչ միայն սրած է անհատներու նախաձեռնութիւնը այլեւ Չինաստանի եւ Արեւմուտքի միջեւ ստեղծած է գլխանպաստական յարաբերութիւն իր բոլոր անխուսափելի հետեւանքներով, մրցակցութիւն, հակամարտութիւն եւ պատերազմ։

Այսինքն մետաքսը ազգերու կեանքին մէջ խաղացած է ճակա–

տագրականօրէն առաջնակարգ այն դերը որ քարիւղը հիմա կը խաղայ ամբողջ աշխարհի գլխին։ Սա միակ տարբերութեամբ որ քարիւղի գետինները ցրուած են երկրագունդի բոլոր մասերուն վրայ, մինչդեռ մետաքսի «հանք»ը դարերով միակ երկրի մը՝ Չինաստանի ծոցին մէջ պահուեցաւ ծայրայեղ նախանձոտութեամբ։

***

Չինաստանի մասին հնագոյն տեղեկութիւնները կը գտնենք Հերոդոտոսի այն գլխին մէջ ուր, նկարագրելէ ետք Սկիւթացիները եւ «անոնցմէ անդին» գտնուած Միջին Ասիոյ Թափառական ցեղերը, մեզի կու տայ այդ ցեղերուն մէջ տարածուած զրոյցները Չինացիներու մասին (Հերոդ. Դ. 13)։

Չինական սահմաններէն ներս ապրող ցեղերու մասին կը խօսի նաեւ Պտղոմէոս (Դ. 16)։

Նորագոյն հետազօտութիւններ, որոնց ակնարկեցի, երեւան բերին Չինական աղբիւր մը, Չինացի հեղինակի մը՝ Զանկ–Չիէնի «Շի–Չի» անուն գիրքը, որ տասնեակ դարեր ետքը եկաւ հաստատել Յոյն եւ Լատին պատմագիրներուն աւանդած տեղեկութիւնները։ (*)

Հերոդոտոսի եւ Պտղոմէոսի հաւաքած Թանկագին զրոյցները Արեւելքէն Արեւմուտք հասած են Կեդր. Ասիայէն քշուած մարդկային հեղեղներուն հետ։

Աւելի լայն եւ կարեւոր է սակայն ծանօթութիւնը որ Հելլենական Արեւմուտքը ձեռք բերաւ Աղեքսանդր Մեծի արշաւանքով։

Աննման հրաշալիքի մը պէս է երիտասարդ Մակեդոնացիին խոյանքը մինչեւ Ասիոյ անծանօթ սիրտը որ, դարմանալի չպիտի թուի Արեւելքը ճանչցողներուն, մինչեւ այսօր դեռ կ'ապրի իր աստուածացուցած հերոսին Իսքանտար Զօլքարնէյնի (Աղեքսանդրի) թողած հմայքին տակ։ Պաքթերիոյ, Սոկտիանայի եւ Եաքսարտեսի հողերէն անցնելով Յոյները առաջին անգամ ուղղակի շփման մէջ մըտան Կեդր. Ասիոյ ցեղերուն հետ Ք. Ա. 329–ին։

Աղեքսանդրէն քանի մը դար ետքը կը սկսի Նեստորական քրիստոնեայ միսիոնարներու յամառ թափանցումը Չինական սահմաններէն ալ ներս։ Մեզի համար այլապէս հետաքրքրական — բայց այնքան քիչ ճանչցուած — արշաւանք մը Նեստորական առաքելութեան այս զարմանալի պատմութիւնը։

Այդ շրջանին Սասանեան կայսրութիւնը, որուն մէկ մասն էր կիսանկախ Հայաստան , կը տարածուի Միջերկրականէն Չինաստան։ Նեստորական եկեղեցին պարսիկ կայսրութեան մէջ հաստատուած, ուղղակի յարաբերութեան մէջ կը դնէ քրիստոնեայ Արեւելքը Չինական Ծայրագոյն Արեւելքին հետ։ Այդ եկեղեցիին փառքի օրերուն յիշատակարանն է Չինական պարիսպին վրայ քանդակուած քրիստոնէական Հաւատոյ Հանգանակը, որ կը ճանչցուի «Սի–Ան–ի արձանագրութիւն» անունով։ Փարիզ Musée Guiméeի մէջ կարելի է տեսնել տոր մէկ ճշգրիտ նմանողութիւնը, սեւ կրանիթի վրայ, վերեւը ասորական խաչ, տակը չինարէն լեզուով Քրիստոնէական Հաւատոյ Հանգանակը եւ լուսանցքին վրայ ասորերէն քանի մը տող։ Այդ արձանագրութեան համեմատ Նեստորական Քրիստոնէութիւնը Չինաստան մտաւ 635 Թուականին եւ 638–ին Թայի–Յունկ կայսրը հրովարտակով մը արտօնեց քրիստոնէական կրօնքին տարածումը Չինաստանի մէջ։

***

Մետաքսի Թելը մեզ կրկին ետ կը տանի մինչեւ նախաքրիստոնէական Թուականը։

Այդ շրջանին մետաքսը Բամիրի վրայով Չինաստանէն կ'արտածուէր դէպի երկիրներ (*)։ Ք. Ա. 104–100 Թուականներուն Ֆէրղանա, որ Չինի եւ Արեւմուտքի միջեւ առեւտրական կեդրոն մը դարձած էր, կը մերժէ Չինացիներու առաջարկած ապրանքի փոխանակութիւնը։ Չինաստան կը յարձակի եւ կը գրաւէ Ֆէրղանան, չկրցանցնելու համար արտածման հրապարակ մը, ճիշդ ինչպէս դարեր ետք Անգլիա օփիումի ամօթալի պատերազմը մղեց ձեռքէ չըհանելու համար Չինական շուկան։

Մետաքսեղէնի գործածութիւնը Ֆէրղանայէն կը փոխանցուի սահմանակից Պարթեւներու արքունիքին։ Պարթեւներէն ալ Հռոմի ազնուականութեան եւ Միջերկրականի ժողովուրդներուն։ Շատ չանցած մետաքսի նորոյթը կը դառնայ կեանքի անհրաժեշտութիւն։ Հռոմէացի կիներ Չինական կերպասը կը քակէին եւ կը վերհիւսէին աւելի բարակ եւ Թափանցիկ, անոր մէջ ցուցադրելով իրենց մարմնին չքեղութիւնը։ Պլինի եւ Սենեկա իզուր խարանեցին Չինական պերճանքը զայն համարելով բարքերու անկման աղէտալի պատճառ։ Մետաքսեղէնը այլեւս կարելի չէր վտարել Արեւմուտքի շուկաներէն, իսկ զայն ձեռք բերելու համար ստեղծուած էր առեւտրական համաշխարհային շարժում։

Սկիզբները այս շարժման նախաձեռնութիւնը կը պատկանի անհատներու։ Յետոյ՝ Չինաստանէն Արեւմուտք շարուած ժողովուրդներուն, ինչպէս Կեդր. Ասիոյ ցեղերը, Հնդիկները, Պարսիկները, Հայերը եւ Ասորիները, որոնք դարերով ձեռքէ ձեռք՝ Արեւելքէն Արեւմուտք կ'անցընեն Թանկագին ապրանքը։

Խնդրանքին մեծնալուն հետ կը մեծնայ նաեւ ազգերու մրցակցութիւնը։ Միջնորդ երկրի դերը կամ մենաշնորհը կը դառնայ կատաղի մրցակցութեան եւ պատերազմի պատճառ։ Մետաքսի հրապարակը արիւնոտ բախումներով կը քալէ դէպի Արեւմուտք։

Պարսիկ–Հռոմէական ընդհարումներու աղէտալի շարքը կարելի է իրար կապել մետաքսի քնքոյշ Թելով։ Չինական մետաքսեղէնը

---

*) Schi-Chi. The Story of Chang-Chien, The Journal of the American Oriental Society-Vol 37—pp. 89—152.

*) Cathay and the Way Thither. Yule, revised edition by Cordier 1915. նաեւ G. Coedès, Textes d'auteurs grecs et latins relatifs à l'Extrême Orient.

եւ անոր անցած առեւտրական մեծ ճամբաները իր հակակշռին տակ ունեցող կայսրութիւնը կը դառնար ամէնահարուստ, հետեւաբար զօրաւորագոյն կողմ։ Յիշեցէք մեր օրերու «փեթրոլ»ի տիրապետութեան պայքարը…։

Կը ստեղծուին մրցակից մեծ ճամբաներ։ Անտիոքի կամ ցամաքային ճամբան, Սուրիա—Միջագետք—Պարսկաստան—Կեդր. Ասիա։ Եւ Եգիպտական կամ ծովային կոչուածը, Հռոմ – Եգիպտոս – Կարմիր Ծով – Հնդկաստան։

Ցամաքային գիծը պահ մը կը շեղի դէպի հիւսիս եւ մետաքսի համաշխարհային կեդրոն կը դառնան Հայաստան եւ Մարաստան։ Աօրսները (Կասպեան ցեղ մը) ուղտերով կը փոխադրէին Հայերէ եւ Մարերէ ստացած Չինական մետաքսը եւ զայն կը ծախէին Յոյներու, Սեւ Ծովի Հելլէն գաղութներուն եւ մինչեւ Փինլանտացիներուն (Սթրաբօ ԺԱ.-6-1)։

Մետաքսին հետ մեծ ճամբաներէն սկսան անցնիլ Արեւելքէն Արեւմուտք՝ մորթեղէն, պղպեղ, համեմ, քարեղէն, ոսկի եւ արծաթ։ Իսկ հակառակ ուղղութեամբ՝ ապակեղէն, հիւսուածեղէն, փղոսկր, կրեայ պատեան եւ… վերահիւսուած Չինական մետաքս (*)։

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ

---

*) Երկրորդ մասը տեսնել յաջորդ տարուան ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏին մէջ։

Vient de paraître

aux Editions Littéraires Internationales
10, rue de Vaucouleurs, Paris

LES
GENTILSHOMMES ASSASSINÉS

de Jacques **BERGEAL**

l'émouvant et magnifique roman de la nouvelle jeunesse.
Prix 10 Francs.

ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑ

ԱՇՈՒՂ ՂՈՒԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

(Նրա մահուան 100-ամեակի առիթով)

Ա. ԱՇՈՒՂԸ

Հայ աշուղական գրականութեան պատմութեան մէջ անյայտ եւ անծանօթ մնացած աշուղներից մէկն է Ղուլ Յովհաննէսը, որ ապրել եւ ստեղծագործել է 18-րդ դարի երկրորդ եւ 19-րդ դարի առաջին կիսում։

Պարսկահայ ժողովրդից կեանք առած, նրա մէջ մեծացած ու սնուած մի աշուղ է նա, որ ապրել է միշտ ժողովրդի մէջ եւ ժողովրդի համար։

Աշուղութիւնը եղել է նրա իտէալը, չօնգուրը՝ իր երգը, իր սիրտն ու հոգին, իսկ ժողովուրդը՝ իր կեանքը։ Այդ ժողովրդին նա տուել է իր հոգու թրթռումները, իր սրտի բաբախումները, իր չօնգուրն ու մեղեդին։

Երգել է նա ժողովրդական, ռամիկ, պարզ, բայց արուեստով։ Այդ երգերով նա ազդել եւ ներգործել է իր ժամանակակից ժողովրդի հոգեկան աշխարհի վրայ եւ իր նուագով փայլ եւ կենդանութիւն է տուել նրա խնջոյքներին ու հանդէսներին։

Սակայն ի՞նչ է երգել աշուղ Ղուլ Յովհաննէսը ի՞նչ գաղափարներ արծարծել եւ առհասարակ ո՞ր դասակարգի արտայայտիչն է հանդիսացել։

Նա ամէնից առաջ անհատապաշտ աշուղ է եւ իբր այդպիսին երգել է իր անհատական ապրումները, իր ներքին հոգեկան խոհերն ու անուրջները։ Սակայն նա միայն իր անհատական Եսով չի ապրել, այլ երգել է իր ժամանակաշրջանի քաղաքական անցքերն ու հասարակական երեւոյթները։ Վրձինել է ժողովրդի սօցիալական ծանր վիճակը։ Այդ տեղ էլ կայանում է նրա հասարակական նշանակութիւնը։

Հարիւր տարիներից ի վեր նա գերեզման է իջել, լռել յաւիտեան, սակայն ժամանակը եւ հանգամանքները չեն կարողացել ջնջել նրա անունն ու յիշատակը։ Այսօր նա կենդանի է եւ ապրում ժողովրդի սրտում։ Ապրում է նա իր ռամկական պարզ, բայց գողտրիկ երգերով։ Այդ երգերով նա ուշագրաւ մի էջ է գրաւում պարսկահայ աշուղական գրականութեան պատմութեան մէջ (*)։

---

*) Ղուլ Յովհաննէսի մասին առաջին անգամ զեկուցում տուել ենք 1927 թ. Երեւանում, Կուլտուրայի Տանը, Հայ Գրական Ընկերութեան նախաձեռնութեամբ կազմած երեկոյթում, ուր ներկայ էին նաեւ բանաստեղծ Յովհաննէս Յովհաննիսեան, գեղագէտ Յովհաննէս Մալխասեան, թատերագէտ Էմին Տէր-Գրիգորեան, Աշոտ Աթանասեան եւ ուրիշներ։ Ա. Ե.

Բ. ՆՐԱ ԿԵԱՆՔԸ

Աշուղ Ղուլ Յովաննէսի կեանքի բոլոր մօմէնտները պատկերող, տարաբախտաբար, շատ քիչ տուեալներ ունենք։ Ծնուել է նա մօտաւորապէս 1740 թւին. մեռել է 1834 թ. օգոստոս 16-ին եւ թաղուել է Նոր Ջուղայի Հայոց գերեզմանատանը, ուր նրա հողակոյտի վրայ դրուած է անպաճոյճ քար հետեւեալ պարզ մակագրութեամբ.

Այս է տապան
Առաքելի որդի
Աշուղ Յովաննէսին,
Որ հանգեաւ ի Տէր
ի 1834 16 օգոստոսի

Նոր Ջուղայեցի ծերունիների ասելով՝ Ղուլ Յովհաննէսն անգրագէտ, բայց բանաստեղծական ձիրքով օժտուած աշուղ է լինում ու առանձին յարգանքի եւ ուշադրութեան առարկայ դառնում իր միջավայրում (*)։ Աշուղական շնորհք ստանալու համար գնում է «Մշու Սուլթան Ս. Կարապետ»։ Այնուհետեւ երգեր ու եղանակներ է կերտում եւ չօնգուրը ձեռքին համարձակ դուրս է գալիս ասպարէզ։ Եւ շրջում է աշխարհի շատ կողմերը եւ շատ երկիրներ տեսնում, ինչպէս ինքն է յիշատակում իր սիրային երգերից մէկում.

«Բոլոր երկիր ման եկել ամ,
Էլ մին յատուկ աշխարհ չկայ։»

Բացի աշուղութիւնից նա զբաղւում է նաեւ բնօխութեամբ (ճարտարապետութեամբ), բայց վերջում բոլորովին թողնում է իր արհեստը եւ ամբողջապէս նուիրւում է աշուղութեան։ Ահա այս հատուկտոր տեղեկութիւններ, որ ունինք Ղուլ Յովհաննէսի կեանքի մասին, իսկ թէ նա ինչպիսի՞ ընտանեկան հանգամանքների մէջ է մեծանում, ովքե՞ր են նպաստում նրա մտաւոր զարգացմանը եւ թէ առհասարակ ինչպիսի՞ միջավայրի եւ պայմանների ծնունդ է, տարաբախտաբար, տեղեկութիւններ պակասում են։

Գ. ԱՇՈՒՂԻ ԵՐԳԵՐԸ

Ղուլ Յովհաննէսի երգերը ձեռք ենք բերել 1916–1921 թուականներին, Նոր-Ջուղայում եւ Կալկաթայում գտնուած ձեռագիր տաղարաններից։ Այդ երգերն իրենց ներքին բովանդակութեամբ բաժանւում են վեց խմբի. 1) Սիրոյ, 2) Բարոյական-խրատական, 3) Երգիծական, 4) Այլաբանական, 5) Պատմական եւ 6) Միւս երգերը։ Այդ երգերի մէջ կան բաւական յաջող կտորներ, բայց կան նաեւ միջակ եւ յաճախ շատ թոյլ արտադրութիւններ։ Մի քանի տողերի ոճն էլ միմեանցից տարբեր է եւ շատ տեղերում լեզուական աղաւաղումներ են զգացւում։ Երեւում է, որ նրանք ենթարկուել են ժամանակի փոփոխութիւններին, յաւելումներին կամ

*) Տես Գահիրէի «Նոր Շարժումը», 1923 թիւ 38–39. 40–41 եւ 42–43։

կրճատումներին։ Մի հանգամանք եւս. երգերի մէջ գործածուած են բազմաթիւ պարսկերէն բառեր եւ ամբողջ նախադասութիւներ։ Դրանից երեւում է, որ աշուղը ծանօթ է եղել պարսկական լեզուին եւ բանաստեղծութեան, եւ գուցէ ուրիշի օգնութեամբ կարդացել է (քանի որ ինքն անգրագէտ էր) պարսիկ երեւելի բանաստեղծների՝ Սաադիի, Հաֆըզի ու Ֆիրդուսու երգերը եւ որոշ չափով ներշնչուել է նրանցից. սուլթան եւ խան, բարաբար, եար, բլբուլ եւ այլ բառեր ու մակդիրներ պարսից բանաստեղծութիւններն են յիշեցնում։ Ազդուել է նաեւ պարսկահայ աշուղների՝ Ղուլ Էգազի, Ղուլ Արզունու եւ Բաղէր օղլու երգերի մօտիւներից։ Այդ երգիչները նրա ժամանակի յայտնի աշուղներն են, որոնք որոշ չափով ներգործել են նրա հոգու վրայ։ Այսպէս կամ այնպէս՝ Ղուլ Յովհաննէսի երգերը, որոնք ճշգրիտ արտայայտութիւնն են ժամանակաշրջանի քաղաքական անցքերի ու աշուղի անձնաւորութեան եւ նրա ներքին յոյզերի եւ ապրումների, բաց են անում մեր առաջ ժամանակակից կեանքի որոշ երեւոյթները։ Ծանօթանանք այդ երգերի հետ, գծելով միաժամանակ դարաշրջանի քաղաքական եւ սոցիալական այն անցուդարձերը, որոնց մէջ ապրել եւ ստեղծագործել է Ղուլ Յովհաննէսը։ Նոր-Ջուղայի պատմութիւնն ուսումնասիրելու եւ նամանաւանդ աշուղի երգերի բովանդակութիւնը հասկանալու համար դրանք խիստ կարեւոր պարագաներ են։

1. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Աշուղ Ղուլ Յովհաննէսն ապրել է ծանր եւ աղէտալի ժամանակաշրջանում։ 1780–1834 թուականն է դա։ Այդ ժամանակամիջոցը Պարսկաստանի պատմութեան ամէնամռայլ էջերից մէկն է կազմում։ Քաղաքական աննպաստ հանգամանքների պատճառով՝ Նոր-Ջուղայում տեղի են ունենում մի շարք անասելի բռնութիւններ, կեղեքումներ եւ հարստահարութիւններ։

Այդպիսի իրականութիւններից մէկն է 1816 թուականը։ Դա Նոր-Ջուղայի պատմութեան մէջ բաւական դառն եւ յուզիչ մի տարեթիւ է կազմում։ Մի չնչին դէպք վրդովում է ժողովրդի ամբողջ կեանքը։ Ահա այդ դէպքի պատկերը։ Թէհրանում Շահի աղախիններից մի քանիսը պալատի գանձարանից մօտ 6000 թուման ոսկի դրամ գողանալով՝ պահում են սենեակներից մէկում, որպէսզի յարմար առիթով դուրս փախցնեն։ Այդ ժամանակ Նոր-Ջուղայի չորս ապակեգործ Հայեր — Բաբէլ Զաքարեան, Մանուկ Խաչիկեան, Յարութիւն Տէր-Խաչատրեան եւ Ալէքսի Դիոնէսիոսեան, որոնք պալատի ապակիները շինելիս են լինում, տեսնելով դրամը՝ գաղտնի վերցնում են եւ իրենց մէջ բաժանում։ Սակայն գաղտնիքը շուտով բացւում է։ Մանուկ Խաչիկեանը հարբած ժամանակ պարծենալով պատմում է ընկերներին իր գանձի մասին։ Լուրը հասնում է Սպահանի քաղաքապետ Թամազուն Ալի խանին։ Մանուկ բանտարկւում է իր ընկերներով։ Ֆաթհալի շահը երբ տեղեկանում է, թէ գողերը Նոր-Ջուղայեցի ապակեգործներն են, հրամայում է Ջուղայի բընակիչներին սրի անցկացնել եւ այդ նպատակով Նոր-Ջուղա է ու-

ղարկում երկու հազար հոգուց բաղկացած Թուրքմէնների մի զօրաբաժին: Բանակը Թէհրանից շարժւում է դէպի Նոր–Ջուղա, բնաջնջելու համար անմեղ ժողովուրդը: Այդպէս է եղել պատմութեան մէջ շատ յաճախ ժողովուրդների ճակատագիրը: Նրանք զոհ են գնացել բռնակալ իշխանների կամայականութիւններին: Այնպէս էլ պիտի լինէր Նոր–Ջուղայի ժողովրդի վիճակը, եթէ սակայն մի հանգամանք չփոխէր իրերի դրութիւնը: Այն ժամանակ Թէհրանում է լինում Սպահանի առաջին նախարարը՝ Մահմադ Հօսէն խանը: Նա լսելով շահի կոտորածի անողոք հրամանը, գնում ընկնում է նրա ոտքերի առաջ եւ արտասուալից խնդրում խնայել անմեղ ժողովրդին ու իբր փրկանք խոստանում է 25 հազար Թուման: Շահը զիջում է եւ բանակը կէս ճանապարհից յետ դառնում: Այնուհետեւ սակայն մի խումբ ոստիկաններ Նոր–Ջուղա են անցնում եւ անասելի բռնութիւններով առնում վերոյիշեալ գումարը: Նրանք կողոպտում են եկեղեցիների եւ վանքի հարստութիւնը, ժողովրդին կեղեքում, հարստահարում եւ շատերին դժբախտացնում: Իսկ ապակեղծնե՞րը. նրանց Թէհրան տանելով՝ երեքին Թնդանօթահար են անում, մէկին էլ խարանում եւ տանջում: Ահա ժամանակի յիշեալ այդ ողբալի դէպքը ծանր տպաւորութիւն է Թողնում աշուղ Ղուլ Յովհաննէսի վրայ եւ նա երգի նիւթ է դարձնում, որի մէջ պարզ, բայց մռայլ գոյներով նկարագրում է ոստիկանների տնտեսական ճնշումները եւ ժողովրդի սոցիալական վիճակը:

«Մահմադ Հասան դաքէքն ա մեզի եաղի,
Մինն ինքի կտանք, դառ կուզի բաղի···
Ջար գազանի նման բերանն ա բացել···
Ջուղան ողջ կլանէց, ո՛վ ա մնացել:
··· Ինչ որ ունինք ծախեցինք, տուինք, չպռծանք,
Կողոպտեցին թամամ եկեղեցի ու վանք,
Քաշեցին քաղաքի Շահի մէյդանն:
Մէյդանումն կ՛ծախուէր բարէքար խողին,
Մալ ու մուլք, տուն ու տեղ էլ զադ չթողին.
Թափիլ տուինք, ծախուեց թամամ տուն ու տեղ,
Հարուստ ու աղքատ չունինք, ողջ իրար մաքեղ»:

Այս ողբերգական դէպքերից յետոյ Նոր–Ջուղայի ժողովրդի համար բացւում է մի այլ տխուր տեսարան: Դա 1832–4 Թուականի դաժան սովն է, որ դամոկլեան սրի նման կախւում է ժողովրդի գլխին: Սովի հետեւանքով կայւում է առեւտուրը, փակւում են խանութներից շատերը եւ տիրում է անասելի Թանգութիւն. էլ ոչ ոք մսի, իւղի, բրինձի եւ պանիրի երես չի տեսնում. ոչ ոքի ձեռք ցորենի հաց չի ընկնում: Մարդիկ քաղցածութիւնից սոլուկ, խոտ եւ անասունների միս են ուտում: Շատերն էլ դաշտերում սովամահ են լինում.

«Շատոնք մեռան անհաղորդ, անպատան,
Իր հագի շորերն վարշամակ էլաւ»:

Սովի հետեւանքով շրջակայ գաւառներից բազմաթիւ աղքատ

եւ չքաւոր գիւղացիներ Թափւում են Նոր–Ջուղա: Նրանք քաղցից բաղխում են ջուղայեցիների դռները եւ Թախանձագին ձայներով մի կտոր հաց աղերսում: Այդպիսի ծանր հանգամանքներով եղբայրը մոռանում է եղբօրը, հայրը որդուն, իսկ շատերն ստիպուած Թողնում են Նոր–Ջուղան եւ պանդխտում. գաղթում են գլխաւորապէս Հնդկաստան եւ Բրմաստան: Ահա Թէ ինչպիսի մռայլ գոյներով է գծում աշուղը սովի պատկերը.

«Մարդն մարդի կերաւ, սպանեց նահալս,
Գարշ հարամ ուտելն համարձակ էլաւ···
«Համարձակ են ուտում գազանի միսն,
Էլ ո՛վ էր ջոկում լաւն ու փիսն.
Բակլէն, սուլուկն, ալէք, զօռաքն,
Անասնոց կերակուրն մեզ խօրաք էլաւ» (*):

Այսպէս՝ սոյն երկու տաղերը մեզ որոշ գաղափար են տալիս այն մռայլ ժամանակաշրջանի մասին, որի մէջ ապրել է Ղուլ Յովհաննէսը: Սակայն միայն յիշեալ տխուր անցքերը չեն, որ դառնացնում են Նոր–Ջուղայի ժողովրդի կեանքը: Նոյն դարաշրջանում տեղի են ունենում մի շարք քաղաքական դէպքեր, որոնց պատկերը, տարաբախտաբար, չենք տեսնում Ղուլ Յովհաննէսի տաղերի մէջ: Ինչո՞վ բացատրել այդ հակասական երեւոյթը:

Անշուշտ Ղուլ Յովհաննէսի նման զգայուն աշուղը չէր կարող անտարբեր մնալ ժողովրդական ընդհանուր Թշուառ վիճակի հանդէպ եւ լռել, երբ դաժան բռնակալները ժողովրդին տանջում էին եւ հարստահարում, երբ խեղճ գիւղացիներին գերի տանում եւ յափշտակում նրանց գոյքերը, երբ խլում էին կուսանաց վանքի կոյսերին եւ երբ շատերը քաղցից սովամահ էին լինում: Նա, անշուշտ, երգած պիտի լինի այդ խառն անցքերը, բայց այդ երգերը մեր ձեռքը չեն հասել: Երեւում է, որ նրանք զոհ են գնացել ժամանակի կլանող ժանիքներին: Թէեւ հաւանական է եւ այն, որ նա այդ աղէտների ժամանակ, գուցէ եղել է պանդխտութեան մէջ եւ կամ բռնակալների երկիւղից ոչինչ չի գրել: Մեր այս ենթադրութիւններն ու հարցերը կարող են պարզել փոշիների տակ մնացած ձեռագիր մատեանները: Այժմ ասենք մի քանի խօսք էլ Ղուլ Յովհաննէսի միւս երգերի մասին:

2. ՍԻՐՈՅ ԵՐԳԵՐ **)

Ղուլ Յովհաննէսի երգերից արժանի են առանձին ուշադրութեան սիրոյ երգերը, որոնք գրուած են, ինչպէս միւս տաղերը, Նոր–Ջուղայի ժողովրդական լեզուով եւ միջնադարեան աշուղական ձեւերով: Այդ երգերը, որոնք բղխում են աշուղի սրտի խորքից, արեւելեան գունեղ ոճով ու վառ զգացմունքներով գեղուն երգեր

*) Տե՛ս «Դիցաւան», 1923, Ա. գիրք, էջ 124–136:
**) Տե՛ս մեր յօդուածը «Արեգ», Վիէննա, 1922 Թ. 2, փետրուար:

են, որոնց մէջ տիրում է պարզ, ժողովրդական, ռամկական արուեստ եւ որ հաղորդիչ է այդ չափով:

Նրանց մէջ գերիշխողը սէրն է, սիրոյ հոգեբանութիւնը: Այնտեղ աշուղն իւրայատուկ տաղանդով երգում է սէրը, իր անհատական ապրումները, իր հոգեկան ներքին յոյզերն ու անուրջները, յուսահատութիւնն ու մռայլը, երգում է նա տարբեր երանգներով ու ելեւէջներով: Այնտեղ ցոլանում է մի մարդկային սիրտ, մի տառապած եւ տանջուած հոգի, որ խորապէս անկեղծ է եւ զգայուն: Հոգեկան այդ կեանքը Ղուլ Յովհաննէսն արտայայտել է զարմանալիօրէն գրաւիչ կերպով:

Աշուղի ջիւան սիրտը չղթայւում է գեղեցիկ մի «դօզալի» սիրով: Այդ կոյսն աննման գեղեցկութեան տէր՝ գրաւիչ մի աղջիկ է: Աշուղը արար աշխարհ ման է եկել եւ շատ գեղեցիկներ տեսել, բայց ոչ մի երկրում չի գտել իր սիրածի «բարաբարը».

«Բոլոր երկիր ման եկել ամ,
Էլ մին յատուկ աշխարի չկայ.
Շատ գեղեցկութիւն տեսել ամ,
Վալլայ քեզ բարաբար չկայ»:

Աշուղը ջերմագին ողջունում է իր եարին եւ գեղեցիկ նմանութիւններով ու պատկերաւոր համեմատութիւններով գրուատում է նրա գեղեցկութիւնը. Նրա շրթերն են մեղր ու շաքար, երեսը՝ լոյս, յօնքերը՝ կամար, մազերը՝ մի փունջ նարգիզ, հասակը՝ չինար, կուրծքը՝ մարմար, ատամները՝ «Թագայ նուբար»: Դեռ աւելին: Նա անմահական մի վարդ է, որին բլբուլներն արշալոյսին «Թամաշայի» են գալիս. կամ մի արուսեակ աստղ է, որ ամէն առաւօտ դուրս է գալիս եւ արեգակի լոյսի պէս փայլում աշխարհի վրայ.

«Բօյըդ սալվու ծառի նման,
Սինէդ մարմար քարի նման,
Ծծէրդ անոյշ բարի նման,
Քանց էդ թազայ նուբար չկայ:

Մազերդ դաստայ նարգիզ,
Ճերմակ սինէդ ինչ հազ ա.
Նման ա ձիւնով սարերին,
Մէկ աղբիւր ա անոյշ մազա»:

Հուրի՞ է, թէ՞ հրեշտակ, լալա՞յ, թէ՞ ասաման, արեգա՞կ, թէ՞ լուսնեակ, աշուղը չի կարողանում սահմանել: Եւ այդպիսի չքնաղ եարի սիրով արբեցած՝ նա երգեր է հիւսում.

«Դու նօվ ջվան աս նազելի, թազայ նշան աս նազելի,
Պարգեւ աս աստուածատուր, որ աննման աս նազելի.
Դու այգի աս սարայի մէջ, մէկ ջուխտ ջէրան աս նազելի:
Բնակած աս դրախտի միջում, հուրի ղլման աս նազելի:

Արուսեակ աստղի նման դուրս աս գալիս հառ սահարի,
Արեգական լուսի պէս փայլում աս վերայ աշխարհի.

Կերպ ունես դու իշխանաց, համ օրինակ աս սարդարի,
Անոյշ աս ծաղկային, որ կաս նման սուսամբարի,
Վարք աս, լալայ աս, ասաման աս, դու ռէհան աս նազե–
լի»:

Աշուղի կարօտ աչքերն այլեւս քուն չունին, նրա հոգին թեւեր է առնում եւ թռչում մի անյայտ աշխարհ, նրա սիրտը լող է տալիս անուրջների եւ երազանքների ծովում: Եւ նա միջնադարեան տաղասացների նման գիշեր, ցերեկ եարի դռան նստած՝ մինչեւ լոյս սիրոյ խաղեր է ասում եւ տաղեր հիւսում.

«Քո դրան ամ գիշեր ցերէկ,
Եարաբ հալս իմանո՞ւմ աս.
Անում աս մէլդիպայ ինձ,
Ոչ մէկ խէտով սպանում աս»:

Սակայն եարը չի հասկանում աշուղի մաքուր, անարատ սիրտը, անմեղ զգացումները եւ անտարբեր է մնում ու խոցում նրա քնքոյշ եւ զգայուն սիրտը: Եւ ահա սկսւում է սիրոյ յուզիչ դրաման: Սիրոյ ցաւից աշուղը ընկնում է հոգեկան տանջանքների մէջ եւ ծանր կերպով հիւանդանում: Նրա ցաւին դեղ չի կարողանում անել նոյնիսկ Լոքման բժիշկը, որովհետեւ այդ ցաւը ոչ դարդ է եւ ոչ էլ վէրք, այլ սիրոյ ցաւ է: Այդ դարդի դեղը՝ եարի սէրն է: Եւ վշտաբեկ աշուղը դիմում է եարին եւ խնդրում, որ իր անդարման ցաւին դարման անի.

«Քաղցր լեզուէդ շարբաթ բղխում, եարայ կայ,
Քո խօսկէրն անգին քար ա, եարա կայ.
Սիրտս բանում, տե՛ս քանի՞ տեղ եարա կայ,
Ե՛կ, դեղ արա, դուն բժիշկ աս, դուն ջառ աս»:

Բայց եարը չի խղճում աշուղին եւ թողնում է նրան վշտագին սպասումների մէջ: Աշուղը խորը յուզւած՝ գիշեր, ցերեկ տոչորւում է ու հալ ու մաշ լինում եարի սիրուցը եւ այլեւս սիրոյ թովչանքին չդիմանալով՝ դիմում է սիրածին եւ նորանոր երանգներով պատկերացնում իր հոգեկան մելամաղձոտ դրութիւնը.

«Արի՛, իմ նազանի դէլբար,
Չո՞ւմ ըտէնց դաղդաղում աս ինձ.
Ղօնչայ ծաղիկ ամ քեզ համար,
Օտար ձեռօք քաղում աս ինձ:
Գիշեր, ցերէկ չունիմ դադար,
Արտասուքս գնում վարար.
Արի՛, իմ սրտի էրվածն,
Չի պակասում աչկիս լացն.
Գձել աս էշխի ջաղացն,
Ալրի պէս աղում աս ինձ»:

Սիրոյ զգացմունքն եւ իր հոգեբանական ծանր վիճակն աւելի մեծ թափով հնչեցնում է Ղուլ Յովհաննէսի «Եար քո տեսոյն գըր–

փթար ամ» խորագրով ոտանաւորի մէջ, որ գրուած է Սայեաթ-Նովայական շնչով եւ տաղաչափութեամբ, թէեւ տեղ տեղ բռնադատւում է եւ կորսւում երգի երաժշտական չափը.

«Եա՛ր, քո տեսոյն գրփթար ամ, եարաբ դարդիս դարման կանես,
Մայիլ ամ սիրուն հօսնուդ, մահ ջամալիդ հէյրան կանես,
Դուն հուրի աս, թէ էնսան աս, հառ դամ մէկ նշան կանես,
Թագաւոր աս ու կայսեր աս, վերայ թաղդին նշան կանես.
Վառվում աս մաշալի պէս, չոք կողմդ ջրաղուան կանես.
Երեսդ ճառագայթ ա, միշտ փայլում աս դու մուղարար,
Զօրեղ աս հրաշապէս, լուսաւորես թամամ աշխարհ»:

Սակայն եարը դարձեալ անտարբեր է մնում եւ թողնում աշուղին «թաք ու թանայ», վշտոտ ու թաղծոտ, որով փշրւում են նրա հոգու ծաղիկները, խամրում վարդագոյն երազներն ու յոյսերը: Եւ նա խորապէս խոցուած, սիրտը լցուած վշտոտ երգերով՝ ձեռք է առնում չօնգուրը, սարերն ընկնում եւ կանչում իր կորցրած «ջէյրանին», կանչում է իր «վարդ-բլբուլին»: Թափառում է նա մենա՛կ, բոլորովին մենակ, անեար, որ գէթ մոռնայ իր վիշտը, բայց ի զուր. սիրոյ հրդեհը չի հանգչում նրա կրակ հոգու մէջ եւ նա անյոյս ու վշտոտ՝ գանգատւում է իր անբախտ կեանքից.

«Մնացէլ ամ թաք ու թանայ,
Իսքան էլ ինձ մէնա՛կ՝ չկայ,
Համդամ չունեմ՝ սիրտս բանայ,
Դարդիս ընկեր քօմակ չկայ:
Չեմ էլ մեռման, թէ պռծանեմ,
Հոգի առնող հրեշտակ չկայ»:

Սիրոյ դրաման այստեղ էլ վերջանում է: Աշուղը չի կարողանում հասնել իր «արուսեակ աստղին», իր «ղօնչայ վարդին». նա ամուսնանում է ուրիշի հետ: Այդ մռայլ իրականութիւնը խոր վիշտ է պատճառում աշուղին եւ նա սաստիկ յուսահատութիւնից անիծում է «դէլբարին»:

Ահա Ղուլ Յովհաննէսի ճակատագրական վախճանը, ահա նրա կեանքի եւ սիրոյ պատմութիւնը: Նա սիրեց մի գեղեցիկ կոյսի, բուռն, անսահման եւ ջերմ սիրով: Այդ սէրը սակայն նրան չժպտաց, չվայելեց նա սիրոյ քաղցրութիւնն ու երջանկութիւնը եւ նա մնաց յուսաբեկ, անմխիթար ու թաղծոտ:

Ղուլ Յովհաննէսի ճակատագիրը զարմանալիօրէն նմանւում է տասնութերորդ դարի նշանաւոր քնարերգակ աշուղ Սայեաթ-Նովայի ճակատագրին, որ ինչպէս յայտնի է, սիրեց ամենախոր սիրով, բայց փոխադարձ սէր չունեցաւ:

3. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ – ԽՐԱՏԱԿԱՆ

Սակայն աշուղ Ղուլ Յովհաննէսը միշտ էլ իր եարով չի զբաղւում, նա երգի նիւթ է դարձնում մի շարք բարոյական խրատներ,

որոնք ընդհանրապէս ցոյց են տալիս աշխարհիս ունայնութիւնը: Այս մօտիվը շատ է երգուել քրիստոնէական եւ Հայոց հին գրականութեան մէջ: Նոյնպէս երգել են պարսկական սուֆի բանաստեղծները: Երգել են եւ մեր միջնադարեան երգիչներից շատերը, ինչպէս Կոստանդին Երզնկացի, Մկրտիչ Նաղաշ, Յովհաննէս Թլկուրանցի, Ֆրիկ, զանազան եղանակներով եւ յաճախ նոյն պատկերներով: Ղուլ Յովհաննէսը եւս երգել է այդ ուղղութիւնը: «Ադամայ որդի» քերթուածով աշուղը խրատում է ադամորդոյն՝ հարստութիւն չդիզել, աչքերով կոյր չլինել եւ օգնել աղքատներին, խեղճերին. յորդորում է նաեւ մեղքերի համար թողութիւն հայցել եւ հոգու ճանապարհը մաքրել, որովհետեւ բոլորս էլ էս աշխարհում հիւրեր ենք եւ մեր այս կեանքն ունայն է եւ անցաւոր.

«Հինգ օր էս աշխարհումն դու մին ղօնաղ աս,
Ճար արա՛ քո հոգուն, քանի որ սաղ աս»:

Խրատում է նոյնպէս չարից հեռու մնալ եւ բարի գործել, որովհետեւ մարդուս միայն բարի գործերն են, որ կը մնան, եւ ով որ էս աշխարհում բարի գործի, նրա հոգին կը լուսաւորուի:

4. ՄԻՒՍ ԵՐԳԵՐԸ

Ղուլ Յովհաննէսն ունի մի քանի հատ երգիծական եւ մի քանի հատ էլ այլաբանական երգեր, որոնցով նա մերկացնում է եւ քննադատում ժամանակակից բարքերը: Այդ երգերը թէեւ առանձին գեղարուեստական արժէք ցոյց չեն տալիս, սակայն արժէքաւոր են իրենց ժողովրդական ոգով եւ անարուեստ անկեղծութեամբ: Թողել է նաեւ մի ոտանաւոր՝ «Տաղ ի վերայ մարդոյս կենաց անցաւորութեան եւ ծննդեան մինչեւ ի մահ» խորագրով, որ ժամանակին ժողովրդականութիւն է գտել եւ մինչեւ այսօր իսկ Նոր-Ջուղայի ծերունիներից շատերն ամբողջութեամբ անգիր են իմանում: Նրա մէջ աշուղը պարզում է իւրաքանչիւր հասակի նկարագրութիւնը՝ սկսած մանկութիւնից մինչեւ խոր ծերութիւն: Այս մօտիվը Հայ աշուղական գրականութեան մէջ կոչւում է ջաւսաթլամա: Թէեւ ոտանաւորը գրական մի արժէք չունի, բայց հետաքրքրական է իր ներքին բովանդակութեամբ:

5. ԱՇՈՒՂ ՂՈՒԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԴԵՐԸ

Պարսկահայ ժողովրդի մտաւոր կեանքում աշուղ Ղուլ Յովհաննէսը որոշ դեր է կատարել: Նա իր դարաշրջանի միակ աշուղն է, որ իր ամբողջ կեանքը նուիրել է ժողովրդին: Այդ ժողովրդի համար նա երգեր է հիւսել, եղանակներ կերտել, երգել ու նուագել: Երգել է մաքուր սէրը, իր հոգու յոյզերն ու անուրջները, իր ապրած զանազան մօմէնտներն ու տրամադրութիւնները եւ արտայայտիչ է հանդիսացել իր ժամանակի երիտասարդութեան զգացումներին ու յոյզերին:

Երգել է նա ժամանակի քաղաքական փոթորիկները, ժողովրդի տնտեսական ծանր վիճակը եւ բողոքել է շահերի, խաների եւ ոստիկանների բռնութեան ու ճնշումների դէմ:

Այլեւ յօրինել է քնարական-խրատական տաղեր եւ ազնուացրել ժողովրդի սիրտն ու հոգին: Կերտել է նաեւ երգիծական երգեր, որոնցով նա ծաղրել է ու քննադատել ժամանակակից մարդկանց բարքերը, նոյն իսկ չի խնայել իր ժամանակի կանանց եւ մերկացրել է նրանց թերութիւններն ու արատները (Եարխ գոնով): Նոյնպէս շարահիւսել է այլաբանական երգեր, որոնց մէջ նա այլաբանական համեմատութիւններով հարուածել է ժամանակակիցների կեղծութիւնը, անմտութիւնը, խարէութիւնը ու մեծամտութիւնը:

Ղուլ Յովհաննէսի ծառայութիւններից մէկն էլ կայանում է նրանում, որ նա շարունակել է պարսկահայ աշուղների աւանդը եւ ժողովրդի մէջ վառ պահել աշուղութեան սէրը տարածելով աշուղական երգն ու մեղեդին:

Այսպէս՝ նա ժողովրդի համար եղել է մի արտիստ-աշուղ, բանաստեղծ-երաժիշտ եւ բարոյախօս-քարոզիչ:

Այդ բոլոր առանձնայատկութիւններով աշուղ Ղուլ Յովհաննէսը մի պատուաւոր տեղ է գրաւում պարսկահայ աշուղական գրականութեան մէջ:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ԹԱՔՍԻՄԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԸ ԱՐԴԻԱՑԱԾ···

ՓԱՐԻԶԻ ՊՈՒԼՎԱՌ ԺՈՒՌՏԱՆԷՆ ԴԷՊԻ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԳԱՂԹԱԿԱՅԱՆՆԵՐԸ

Անուններու տարօրինակ եւ հակասական տողաշարում մը այս պահուս կը գծագրուի մտքիս բիւրեղեայ տողանցներուն միջեւ, երբ կը հարկադրուիմ վերընթեռնուլ 1932 Սեպտեմբերէն մինչեւ յաջորդ Յունուարի ուղեւորական յուշերս, սկսած Փարիզէն դէպի Գերմանիա, Պալքանեան երկիրները, Եգիպտոս, Պաղեստին – Երուսաղէմ, Սուրիա-Լիբանան:

Այն տարիներէն ի վեր, երբ Փոքր Ասիոյ եւ մասնաւորաբար Հայկական Բարձրաւանդակի ճոխ ու ազնուական Հայութիւնը, ոճրախանձ մոլեգնութեան նշաւակ եղած եւ բնաքանդ ու հալածական խլեակներու վերածուած, անսուաղ ու տանջուած, անտէր եւ անտիրական, քշուած թափուած էր Միջերկրականը եզերող երկիրներուն մէջ, բուռն բաղձանք մ'ունէի առաջին առթիւ իսկ այցի կամ ուխտի երթալ տանջարան գաղթակայաններուն: Ո՛վ գիտէ, կը խորհէի հոգեթով յոյզով մը, թերեւս այդ կայաններուն մէջ հանդիպէի մէկ հատիկ որբի մը, մարդու մը, խոշտանգուած մօր մը, որ տարագրութեան անապատային ճանբաներուն վրայ օր մը··· պահ մը ականատես եղած ըլլայ քոյրերուս, եղբայրներուս կամ ընտանիքիս անդամներուն հոգեվարքի աստուածանէծ հոնդիւններուն:

Տարտամ գաղափար մ'ունէի արդէն գաղթակայան կոչուած վայրերու մասին: Փարիզի նախապատերազմեան արուարձաններու հարաւային բաժինը եզերող Պուլվառ Ժուռտանի Centre d'Hébergementը (կեդրոնական պատսպարան), թէպէտ անծանօթ միլիոնաւոր փարիզաբնակներու, բայց մասնաւորաբար ինծի շատ մօտէն ծանօթ այն օրէն ի վեր, երբ Հայ գաղթականական հոսանքը եկաւ փռուեցաւ հսկայական մայրաքաղաքի պողոտաներուն վրայ, հազիւ կրնար իբր նախագաղափար ծառայել տեսիլքներուս··· (*): Արեւելքի այդ երկիրներուն հետ առեւտրական կապեր հաստատած ըլլալս ալ մղում մ'եղաւ, որ իրականացնեմ այդպիսի երկարաշունչ ճամբորդութիւն, մանաւանդ որ տարբեր ծրագրով դէպի Հայաստան ուղեւորութիւնս բոլորովին յետաձգուած էր: Զուգահեռաբար անձնական բաղձանքներուս, հասարակական-ազգային կենսական խնդիր մ'ալ մղած էր զիս դէպի Մօտաւոր Արեւելք, այն է՝ Եւրոպայի եկեղեցական համայնքներու գործունէութիւնն ու ձգտումը հայաբնակ երկրամասերու մէջ:

Առաջին հանգրուանս եղաւ Գերմանիա, ուր ստիպուած էի մնալ Նախապատրաստական ուսումնասիրութիւններու համար:

---

*) Ապագան երբեք պիտի չկրնայ պատկերացնել այն նախախնամական դերը, զոր կատարեց այս կեդրոնը Հայ տարագիրներու ասպնջականութեան համար: Լռութեամբ կ'անցնիմ տարիներ շարունակ ցոյց տուած անշահախնդիր անձնազոհութեանս վրայէն, որ Կարինոյ լանջին վրայ սնած գաղափարական Սանասարեանցիի մը միայն յատուկ է:

Վերադարձիս ետքի յետաձգելով զանազան քաղաքներու կարեւոր այցելութիւններս, Հոկտեմբերի սկիզբը Տրէզտէնի գլխաւոր կայարանէն մեկնեցայ գերմանացի երէց–Աստուածաբանի մը հետ, որուն ժամանակ առաջ խոստացած էի ընկերանալ մինչեւ Աթէնք:

Երկու օր վերջ, առաւօտեան առաջին ժամուն հասանք Սելանիկ՝ դէպի Արեւելք բացուող եւրոպական առաջին նաւահանգիստներէն ամէնահետաքրքրականը թերեւս: Եթէ չլինէր իւրաքանչիւր երկրի պարտադրած անտանելի ձեւակերպութիւնները՝ անցագրի, մաքսի, դրամական փոխադրութեան, կարելի է ըսել, որ այս ճամբորդութիւնը նոյնքան հաճելի՝ որքան դաստիարակիչ էր:

Իբր աւանդական եւ կենդրոնական առաջին պաշտականութիւն եկեղեցի գնացինք, ուր Առաջ. փոխանորդը շատ սիրալիր ընդունելութիւն ըրաւ: Այդ հանդիպումով արդէն վերահասու եղայ, որ կարօտութեան, թշուառութեան, գոյութեան պայքարի, յոյսի եւ յուսահատութեան ծով մը կը տարածուի մեր առջեւ, որու ալեկոծումները եթէ ոչ անցեալի թափով, դարձեալ վրդովեցուցիչ ելեւէջով կը յուզէին Հայ կեանքը:

Եկեղեցին անշուք ու խղճուկ է. Եւրոպայի ամէնայետին գիւղին մէջ փակ չկայ այդպիսի սրբավայր. սակայն խորապէս ազդուած մնացինք թէ՛ Գերմանացի երէցը եւ թէ ես, տեսնելով որ տարագիր Հայը ի գին կեանքի, իր հետ բերեր է իր լոյս հաւատքը՝ 2 մոմով, պարզ խաչով մը, քանի մը հին ու մին շուրջառներով ու խնկամանով մը: Աղքատ է պաշտօնէութիւնը. եւ այլեւս յիշատակներու հնութեանց որմերուն ետին ծածկուած է ճոխ ու փառաւոր եկեղեցիներու անցեալ հմայքն ու ոգեւորիչ շունչը:

Դէպքերու բերումով ալ հանրային երրորդութիւն մը կազմուած է Արեւելքի մէջ, որ այլեւս անբաժան եւ անքակտելի պիտի մնայ, ցորչափ շարունակուի նոյն գոյավիճակը. այդ երրորդութիւնն է՝ Դպրոց, Եկեղեցի, Գաղթակայան: Անկարելի է մօտենալ Հայ կեանքին առանց այդ երեքին միաժամանակ մօտենալու, եւ ամուլ ջանք մը եղած կը լինի, եթէ զանազան նեղմիտ պատճառներով մին կամ միւսը անուշադրութեան դատապարտուի: Եթէ այդ գաղութներուն մէջ գտնուող բարեկեցիկ Հայեր առաջին օրէն իսկ հասկցուցած ըլլային իրենց քով բոյն հաստատող Եւրոպացոց Օգնութեան Կոմիտէներուն եւ Միսիոնարներուն, վերոյիշեալ ճշմարտութիւնը, այն ժամանակ եւ ահա 18–20 տարիէ ի վեր բոլորովին տարբեր կ'ըլլար գաղթակայաններու կարգն ու սարքը:

Անմիջապէս յետոյ առաջնորդեցին մեզ ազգային վարժարանը, որ պատկից է անշուք շէնք մը, որ անճաշակ հին բնակարան մը եղած է: Խղճուկ դրասեղաններու շուրջ խճողուած են սեւաչուի եւ սեւամազ փոքրիկները, որոնք ազգապարութեան մը վրայ ոտքի կ'ելլեն. իսկապէս զարմանալի եւ յուզիչ երեւոյթն է այս Հայ կեանքին, որ այսքան թշուառութիւնէ ու հալածանքներէ վերջ, դարձեալ ծնողք կորով ունէին իրենց զաւակները վարժարանի նմանող տեղ մը խմբելու համար, որպէսզի մայրենի լեզուն սորվին ինչպէս նաեւ

մայրենի եկեղեցիին բարձր սկզբունքները. ասոնք են ահա ալեծուփ ու տարագիր հայութեան խարխուլ նաւակին երկու առագաստները, որոնց համադրութեամբ միայն կարելի է դէպի նաւահանգիստ ուղղուիլ: Սրահներէն մէկուն մէջ աշակերտները Յունարէն կը սորվէին՝ կառավարութեան կողմէ վճարեալ Յոյն անձնուէր վարժուհիի մը դաստիարակութեամբ. հպարտ էր անշուշտ մեզի ցոյց տալով յունարէն շարադրութեան մաքուր ու կոկիկ տետրակները, զորս չես կրնար գտնել նոյնիսկ եւրոպական քլէներու մէջ: Երէց ու Աստուածաբան Գերման բարեկամնիս ալ զարմանքով կ'արտայայտուէր, թէ ինչպէ՛ս այսքան խեղճ պայմաններու մէջ այսքա՛ն բուռն ձգտում կրնար գտնուիլ ուսման ու կրօնի համար, մանաւանդ անտէր, անհայրենիք ու օրուան գոյութեան մղձաւանջին տակ ապրող ժողովուրդի մը համար:

Խորին վրդովումով լսեցինք Եւրոպացի միսիոնարներու եպերելի մտայնութիւնը, որով դաւանափոխութեան ընդարձակ գետիններ նուաճած են՝ շնորհիւ իրենց նիւթական զօրեղ միջոցներուն, Հայ ժողովուրդի թշուառութեան եւ հեռաւոր նուիրատուներու խորին տգիտութեան, մասամբ ալ գործիչներու չարաշահութեան: Արդարեւ, Hôtel Majesticի մէջ այցելութիւնն ընդունեցինք դանիական առաքելութեան (Mission) հաստատած վարժարանին հայախօս տնօրէն՝ Mr Hansenի. լուրջ ու կորովի, անձնուէր ու ձեռներէց անձ մը, որ մեծ ծառայութիւններ մատուցած է մեր տարագիր ժողովուրդի գոնէ ֆիզիքական գոյութեան համար: Իր վարժարանը ունի 154 աշակերտ. իսկ ձեռագործներու պատրաստութեան համար արհեստանոց մը, ուր 75 աղջիկներ խիստ աժան օրավարձով կ'աշխատին. արտադրուած ձեռագործները կ'ուղարկուին Դանիա վաճառելու համար:

Շուետական Missionը լայն օգնութիւններ կ'ընէ Պէշ–Չինար, Խարալաս, Խարման Քէօյ գաղթակայաններու վարժարաններուն. վերակացուն է Օր. Alma Johansen :

Ամերիկեան Missionը Dr. Housի վերակացութեամբ երկրագործական վարժարան մը կը պահէ, որ գնահատելի օգտակարութիւններ ունեցած է:

Խարաքուսի գաղթակայանին մէջ Dr. Witeի վերատեսչութեամբ Anatolia Collège մը հաստատուած է, ինչպէս նաեւ աղջըկանց Քօլէժ մը:

Իրա՛ւ, այդ օտար հաստատութիւններէն շատերը անշուք վիճակ մը ունին, բայց առանց անոնց օգնութեան, ո՛չ մի ազգային հաստատութիւն պիտի չգտնուէր այդ պակասը լեցնելու համար: Գաղթակայաններու այսօրուան «բարելաւուած» վիճակն իսկ այնպիսի տխրութիւն կը պատճառէ, որ Եւրոպայէ գնացող մը կը ստիպուի հարց տալ ինքն իրեն, թէ իսկապէս մարդկային արարածնե՞ր կը բնակին այդ վայրերուն մէջ: Հանդիպեցանք աշխատագուրկ մարդոց, թշուառութենէ այլակերպուած դէմքերու, աղտի մէջ

պլշկուած փոքրիկներու. տարրական աւարկաներէ զուրկ՝ տախտակամած ու թիթեղածածկ տնակներու, անանցանելի նեղ ճամբաներու: Եւ խորհիլ, որ տասնեակ տարիներէ ի վեր, հակառակ մեծամեծ գումարներ ամէն կողմէ ծախսուած ըլլալուն թէ՛ օտար աղբիւրներէ եւ թէ հայկականներէ, բարոյական արդիւնքը չափազանց աննշան հետք մը միայն ձգած է եւ ժողովուրդը մնացած է նոյն վիճակին մէջ, որ բազմաթիւ օտարներու դութը շարժելու չափ զայրոյթն ալ շարժած է: Եւ այս ստորագծումս պէտք է խորհրդածութեան նոր ու առատ նիւթ հայթայթէ Հայ խորհող դասակարգին համար: Սելանիկի մէջ քանիցս հիւրասիրուեցանք այնպիսի Հայ ընտանիքներու կողմէ կամ զանազան անձերու մասնակցութեամբ, որոնք իսկապէս յայտնութիւն մ'եղան գերման երէցին համար, որ մինչեւ հիմա միայն գաղթականներու չափազանց թըշուառ վիճակը տեսած էր: Յիշենք օրնկ. Պրնք. եւ Տիկն. Ամատունեան, Պարծանքեան (իսկապէս պարծենալի Հայ մը) Սպարթալի, պրն. Պօյաճեան՝ Կիւլպէնկեան վարժարանի անձնուէր եւ կարող Տեսուչ. եւ իր պաշտօնեաներէն՝ Ստեփանեան. ինչպէս նաեւ Թեմականի անդամներ՝ պ. Բագրեւանդեան, Տօքթ. Աբրահամեան եւն եւն.: Այս պարագան քաջալերութիւն մ'եղաւ ինծի համար, որ Գերման բրոֆ.-ին ներկայացնեմ Հայ կեանքի փառաւոր անցեալը՝ նախքան հալածանքն ու տարագրութիւնը, եւ հաստատել իրեն, որ եթէ Հայը ունենայ պատեհութիւն կարճ ժա-

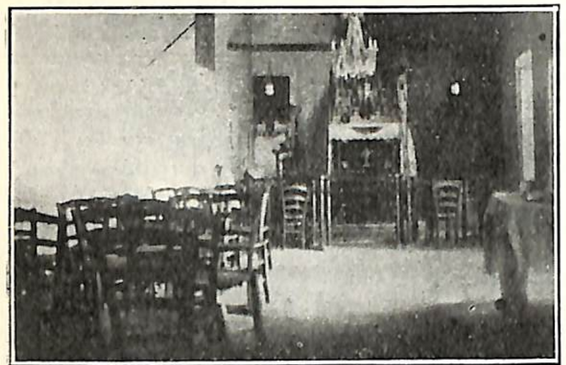

ԳԱՂԹԱԿԱՅԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ ՄԸ
ԳԱՂԹԱԿԱՅԱՆԻ ՀԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆ ՄԸ
ԳԱՂԹԱԿԱՅԱՆԻ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՆԵՐՔՆԱՄԱՍԸ

մանակի մէջ կը դառնայ ամէնէն աշխոյժ եւ ամէնէն յարգելի տարրը:

Մեր տեսածներէն ու լսածներէն այն վճռական եզրակացութեան հասանք, որ այդտեղի Հայ կեանքին համար ամէնակենսական պահանջն է վարժարաններու բարեկեցութիւնը եւ միջնակարգ լիսէներու հաստատումը, ստեղծումը: Ես վստահ էի իմ թեզիս մասին, երբ քանի մը ամիս յետոյ պիտի վերադառնայի Գերմանիա, ուր անհամբեր ինծի պիտի սպասէին՝ ընդհանուր եւ կարեւոր վարչական խորհուրդ մը կատարելու համար:

Քանի՛ խորացան պրպտումներս եւ ուսումնասիրութիւններս, այնքան, բազմաճղի կերպով վերլուծեցի կատարելիք դերս, որ վեր է անձնական ո՛ եւ է ակնկալութիւնէ:

Հոկտեմբեր 18-ին մեկնեցանք դէպի Տրամա, ուր թշուառութիւնը աւելի ակնբախ է. վարժարան, եկեղեցի, գաղթակայան աննկարագրելի զրկանքներու մէջ կը տուայտին: Ուսուցչութիւն, պաշտօնէութիւն, հոգեւորականներ, բոլորն ալ ողբալի վիճակի մէջ են: Եւ չկա՞յ ո՛ եւ է համազգային զօրեղ կազմակերպութիւն մը, որու ձայնն ու իրենց ցաւը յայտնեն: Գերման Աստուածաբանին դիտել տուի, որ եթէ Եւրոպայի մէջ Հայու անունով հաւաքուած գումարներուն մէկ քառորդը անգամ տեղը հասնէր, այսօր այս ցաւալի ու կսկծալի երեւոյթներուն ականատես պիտի չըլլայինք, եւ մատաղ սերունդն ալ ի խնդիր զոյգ մը կօշիկի կամ պնակ մը տաք ապուրի պիտի չվազէր եօթն օտար դռներ... Մայրենի լեզուն սորվելու եւ վերստին քրիստոնէութեան դառնալու համար: Վերջապէս Տրամայի մէջ կատարեալ drameի մը շունչին տակ կ'ապրէր ամբողջ Հայ գաղութը: Այդ քաղաքին մէջ էր որ բացառաբար չկրցայ պահել պաղարիւնս եւ օտար Հռովմէական եկեղեցականի մը ըսի. «Հա՛յր, իսկապէս չեմ կրնար լաւ ըմբռնել Ձեր ներկայութիւնը Հայ համայնքներուն մէջ: Երբ դեռ ձեր նախահայրերը Շվարցվալտի կամ Ժիւռաներու անտառներուն մէջ «տերեւածածկ» կը պտըտէին, Հայերը փառաշէն եկեղեցիներու մէջ քրիստոնէութեան յայտարար նշան խորհուրդը կը կատարէին...»:

Անցանք նախ, 36 քիլոմեթր հեռու, Գավալա քաղաքը, ուր դաւանափոխական խնդիրները մինչեւ դատարանի առջեւ ելեր են, Յոյն Մետրապոլիտին մղումներով: Հոս ալ այցելեցինք ազգային վարժարանը, որ իր գոյութիւնը կը պարտի թէ՛ պաշտօնէից եւ թէ պարզապէս Տեսուչ Սօս Վանիի անձնազոհութեան: Եւ բոլոր այս համայնքները Փարիզէ՛ն կը յուսան փրկութեան կամ աւելի համեստօրէն խօսելով գոյութեան կենսանիւթը: Անբացատրելի յուզում կը պատէ զիս, երբ կը վերյիշեմ անցքս խարխուլ ու տնականման շինուածներու նեղ ու աղտոտ արահետէն, որուն մէկ անկիւնը ծերունի մը կըծկտած կը խօկար: Օտարներուս գալը տեսնելով խիստ դժուարութեամբ ոտքի ելաւ. քիչ մը նեղացայ իրեն, առանց զինք ճանչնալու, գիտնալով որ մանկութիւնն ու ծերութիւնը մտերմութեան կանխավճար մ'ունին իրենց մէջ:

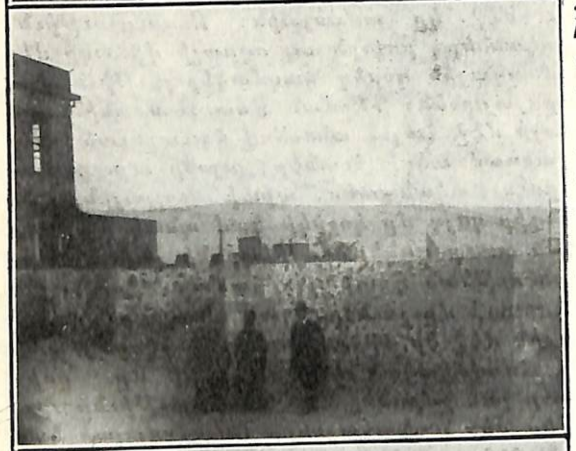

ԱՆԹԻԼԻԱՍԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԸ
ՔՕՔԻՆԻԱ ԳԱՂԹԱԿԱՅԱՆԻ ԱՆԱՒԱՐՏ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ԳԱՂԹԱԿԱՅԱՆԻ ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԷԶ ՄԸ

— Պապօ՛ ջան, ըսի, չեկանք արեւդ խափանելու, ինչի՛ ոտքի ելար, մեղք չէ՞ քեզի. հրամանքըդ որտեղացի ես, ի՞նչ կ՚ընես այս վիրան տեղերուն մէջ. թխւթխւն կ՚ուզե՞ս:

— Աստուած արեւդ պահէ. մեր Փամիլիան Եալօվայի կողմերէն է. ըլման 2 օխտը (եօթն) տարի է որ ասանկ վեր-վերուշան ինկեր ենք դունէ դուռ. Իզմիրէն ալ քանդուեցանք, ինկանք: Ինկլիզին աչքը քոռանայ, օխտը պորտը օրդնոտի, որ ասանկ եղանք:

— Ամա՛ն, Խմմի ջան, ատանկ խօսքերու ժամանակը չէ հիմա, ըսի. Ինկլիզին մեղքը ինչո՞ւ կ՚առնես. անիկա նոյնիսկ աշխարհը իրար անցուց որ մեզի թագաւորութիւն տայ, բայց Ռուսը ծուռ աչքով նայեցաւ եւ խապուլ չըրաւ... Ինկլիզը ի՞նչ մեղք ունի ատոր մէջ: Ատկէ զատ՝ Ինկլիզին աչքը չքոռնար, ոչ մի պորտը չօրդնոտիր, մինչեւ աշխարհիս վերջին օրը սիկուրթա եղած է: Մ ե ն ք մեզի նայինք, պորտերնիս փրկենք:

Թողուցինք որ ծերունին իր հանգիստը շարունակէ. բայց երկար ժամանակ ծանր տպաւորութեան տակ մնացի, որ տակաւին այդ միամիտ մարդը կենդանի յուշարձանն է հայկական մտայնութեան, որ միշտ

սորված է անէծք կարդալ Ինկլիզին, Ռուսս Նեմցէին (բուն Ռուսը), Նեմցէ (Աւստրիա)ին, Ալմանին, Ֆռէնկին (վ՛ն՛չ կ՚ուզէք հասկցէք), բայց օր մը օրանց ինքզինքը չէ անիծած:

Ուրեմն, շաբաթ մը այդ շրջանի ազգային հաստատութիւններն ու գաղթակայանները մօտէն տեսնելէ յետոյ, մեկնեցանք դէպի Աթէնք, ուր ես մտադիր էի մնալ քանի մը շաբաթ, ծրագիր մը պատրաստելու համար առհասարակ Միսիոնարներու գործունէութեան մասին եւ ինչ որ գլխաւոր նպատակս էր, համաչափ գործակցութիւնն ապահովել այն բոլոր օտար վարչութիւններուն, որոնք միշտ հաւատած են ու կը հաւատեն Հայ ժողովուրդի բարօրութեան համար աշխատելնին: Կը զգայի որ յանդուգն ծրագիր մ'է այս, մանաւանդ որ այդ օտարներուն մտայնութիւնը, ձգտումը, գործունէութեան եղանակը ո՛չ միայն հակընդդէմ, այլ նաեւ դըժբախտաբար անօգուտ է Հայութեան բարոյական ու քաղաքացիական կացութեան հայեցակէտով եւ մանաւանդ ամբողջ ցիրուցան ժողովուրդի մը ոյժերու միահամուռ ամփոփումին համար:

Տարբեր վիճակ մը չէր ներկայանար նաեւ Աթէնքի գաղթակայաններուն մէջ: Այսպէս Քօքինիայի գաղթակայանը, հաստատուած՝ ընդարձակ տարածութիւններուն վրայ, ամէնանախնական տընակներով, առանց դրեթէ կանոնաւոր փողոցի, փոշեթաթախ, անմաքուր. այսինքն Եւրոպացիի մը գլխու պտոյտ պատճառող տեսարաններ: Հոծ բազմութեամբ լեցուն գաղթակայանը բաւական ինքնայատուկ հանրային կեանք մ'ունի. ամէն յարանուանութիւն իր մասնաւոր վարժարանն ու աղօթատեղին ունի՝ կաթոլիկ, բողոքական, եւ Հայաստանեայց եկեղեցի: Ամէնախեղճը, չա՛տ բնականօրէն, «լուսաւորչական» Հայերն են, տրուած ըլլալով, որ միւսները կա՛մ Ամերիկայէն, կա՛մ Եւրոպայէն եւ կամ կաթոլիկ աշխարհներէ նպաստաւորուած են: Ատընթեր բողոքականաց սիրուն ու մեծ շէնքին, սրտի կսկիծով տեսայ այն թէրաշէն եկեղեցին, որուն աւարտումին համար ոչ մի յոյս չէին տածեր, այնքան որ անօգնական մնացած են: Այդ պահէն սկսեալ որոշեցի, Գերմանիա վերադառնալուս, առաջին գործս ընել՝ այդ եկեղեցիին շինութեան խնդիրը, ինչպէս նաեւ բոլոր վարժարաններուն օգնութեան գործը, զուգահեռաբար եկեղեցական ծրագիրներու, առանց սակայն խաթարելու ազգային–հաւաքական դիմագիծը տարագիր բազմութիւններուն: Մեզի ընկերացող երկու քահանաները յայտնեցին, որ 200 հազար «տրախմի»ով կարելի է աւարտել այդ շէնքը: Արդարեւ առասպելական գումար է այդ իրենց համար, իսկ Գերման օժանդակողներու համար4–5000 մարք, որու քառասուն պատիկը կը հաւաքուի:

Ահա նաեւ Փիրէսի գաղթակայանը. փայտաշէն եկեղեցի, առանց քահանայի, փայտաշէն վարժարան մը այնքան խղճուկ, որ նկարագրել փորձելն իսկ աւելորդ է: Հեղձուցիչ տաքը գութերնիս կը շարժէ, մտածելով, թէ՝ այդ փոքրիկները ինչպէ՛ս կրնան մնալ այդ մթնոլորտին մէջ: Նո՛յն փոքրիկները՝ աշխոյժ, ժրաջան, ուշիմ ինչպէս տեսանք, որոնք լաւ պայմաններու տակ մեծարժէք անհատներ պիտի դառնային. մարդ ամէն վայրկեան կը սոսկայ այս խորհրդածութիւնն ընել ի տես այս զրկուած ու աստանդական սերունդին:

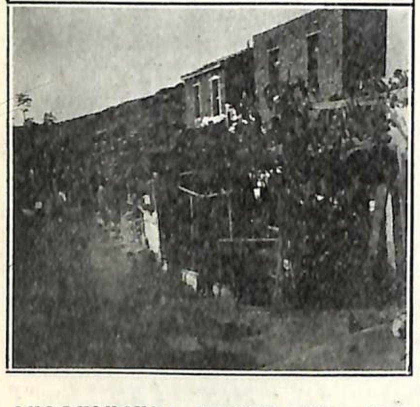

ԳԱՂԹԱԿԱՅԱՆԻ ՓՈՂՈՑՆԵՐԸ ՈՒՐ ԿԸ ՆՇՄԱՐՈՒԻ ՄԵՐ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑԸ՝ Պ. ՀԱՅԿ – ԱՐԱՄ ԹԻՊԱՐԵԱՆ

Գողգոթայական պտոյտ մը կը կատարենք նախ Լիբադմայի գաղթակայանը, ուր նոյնպէս խեղճութիւնը, եթէ ներելի է այսպէս ըսել, կը ներկայանայ իր ամբողջ կատարելութեամբ: Եկեղեցին լքուած աղօթատեղիի մը տպաւորութիւնը կը թողու. վարժարանը բացարձակապէս անյարմար պայմաններով շրջապատուած է. գաղթակայանը ամբողջութեամբ թշուառ ու անյոյս կացութեան մը մէջ կը գտնուի ամէն հայեցակէտով:

Այդ օրը չափազանց անակնկալներու եւ ժամավաճառ ըլլալու ենթարկուելով չկրցինք ճաշել ու անօթի մնացինք. այս պարագան ուզեցի դասի մը վերածել եւ ըսի գերման երէցին. «Հայ կեանքին մօտեցողը պէտք է երբեմն անօթի մնալն ալ յանձն առնէ քրիստոնէական համբերատարութեամբ»:

Անգամ մը եւս նոյն հարցումը կուտամ ես ինծի. քանի որ այսպէս է Յունաստանի գաղթականներու դրութիւնը, ուրեմն ո՛ւր, ո՞ւր գընացին այնքան գումարները, որոնք այս թշուառութիւնները ամոքելու եւ սոսա ժողովուրդի մակարդակը բարձրացնելու պիտի յատկացուէին: Եւ ո՞րն է կատարուած գործը, երբ երկար տարիներէ ի վեր ազգային կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներ մաքոքի պէս բա – նեցան Եւրոպայի ու Մոտաւոր Արեւելքի միջեւ...

Վերջապէս, Պուլվառ Ժուտանի նմանող գաղթակայաններ տեսնելու երազէս ընդոստ կերպով սթափած, իրականութիւնը չափազանց տխուր պատկերով ներկայացաւ աչքիս: Միակ իրողութիւնը, որ իր ասպետական իմաստով ու գործքով հիացումի կամ երախտագիտութեան արժանի է, այդ ալ Յոյն կառավարութեան եւ ժողովուրդին վերաբերումն է Հայ տարագիրներու հանդէպ, առաջին օրէն սկսած եւ անհախնդիր եղբայրութեամբ: Շատ մօտէն եւ մանրամասնօրէն գիտնալով ամէնազգի կազմակերպութեանց հարաչահութիւնները եւ յետին նպատակները, անվարան կերպով կրնամ յայտարարել, որ ներկայի Հելլէնութիւնը լուսաւոր էջերու վերածեց անցեալ հին պատմութեան աղօտ բազմաթիւ դրուագները:

Նոյնը չէ սակայն Լիբանանի ու Սուրիոյ համար, որոնք աւելի ընդարձակեալ եւ թշուառութեամբ «ճոխացեալ» տպաւորութիւններն են Յունաշխարհի Հայութեան: Այստեղ ալ ընդարձակ դաշտ կայ միսիոնարական գործունէութեան համար՝ օգնութեան բոլոր երեւակայելի կերպերով: Դժբախտաբար քիչ թուով եւրոպացիներ խիկապէս կրցած են ըմբռնել իրենց ինքնաբուխ կոչումին վսեմութիւնը եւ այդ պատճառաւ ալ աններդաշնակ եւ կրնամ ըսել նսեմ ու թոյլ ազդեցութիւն մը միայն թողած են Հայ կեանքի մէջ՝ իբր զուտ արդիւնք, վառնուած բուռ բուրաւոր ոսկիներուն փոխարէն: Եւ եթէ Հայը խիկապէս իր արիւնին մէջ ունեցած չըլլար «մեռնիլ ու չմուրալ», «Ջուրն իյնալ՝ քան թէ ձեռք պարզել» ու նման առնական ու կորովի բնազդ, այն ժամանակ մենք Արեւելքի մէջ պիտի հանդիպէինք մուրացկան ու նշողած, թափառական ու թշուառական ժողովուրդի մը, շնորհիւ, ինչպէս արդէն ակնարկեցի, չհասկցուած, մակերեսային, պատահական եւ ապազգայնական օտար գործունէութեան:

Բժշկական տեղեկագիրի մը վերածելով Հայ Գաղթականներու կացութիւնը, կարելի է ըսել, թէ՝ վիրաբուժական գործողութիւնը հրաշալի կերպով յաջողեցաւ, հիւանդը սկսաւ ազատօրէն շընչել... բայց արտակարգ քնախտի մը հետեւանքը մահացու հանգամանք առաւ...:

Դէ՛հ, մի հարցներ տեղեկաբերիդ, թէ՝ «Եղբա՛յր, կարճ ու կորուկ ըսէ. այդ դժբախտ հիւանդը մեռա՞ւ թէ ողջ է դեռ»:

Առարկայօրէն դատելով մարդասիրական բոլոր հաստատու -
թիւնները, Յունաստանէն մինչեւ Սուրիա, կարելի բան չէ չհիանալ Եւրոպայի հասարակութեանց զոհողութեան ոգիին կամ քրիստոնէական զգացումներուն վրայ, գրեթէ բոլոր մարդերուն մէջ: Օրինակ Կիլիկիոյ տարագիր կաթողիկոսութիւնը թերեւս չկրնար կատարել իր հոգեւոր նախախնամական դերը, եթէ Նիր Իսթը վեհանձնօրէն անոր տրամադրած չըլլար նախկին որբանոցի շէնքերը, որոնք Անթիլիասի մէջ կը գտնուին. եւ այս բոլորը՝ մէկ տոլար տարեկան վարձքի փոխարէն, ձրիաբար տրուած է չըսուելու համար թերեւս: Եւ նիւթական անձուկ պայմաններու մէջ մտաւորական ու հոգեւորական այդ համեստ օճախը ամէն գնահատութենէ խիկապէս վեր է:

Ինչպէս Յունաստանի օտար հաստատութիւնները, երախտագիտութեամբ պէտք է նաեւ յիշատակենք Պէյրութի մօտ գտնուող Ղազիրի կոյրերու եւ հաշմանդամներու վարժարանը՝ Զուիցերական հայանպաստ ընկերութեան կողմէ մատակարարուած եւ որու Տեսուչն է Herr Wiser անուն գործունեայ, համակրելի, հայասէր եւ լուրջ անձը, որուն հետ կարճ տեսակցութիւն մը կրցայ ունենալ:

Հալէպի մէջ հաստատուած հայասէր Օր. Քառէն Եփփէ'ի գոր-

ծը կը կոչուի՝ Oeuvre de protection des femmes et des enfants: Տանիմարքացի այս օրիորդին անունը մեծ հմայք ունի առհասարակ ընդհանուր Հայութեան մէջ, որուն անձնուէր մէկ անդամը եղած է բիւրապատիկ աւելի քան բազմաթիւ Հայեր: Maria Sickի կողմէ դանիերէն գրուած գրքի գերմաներէն թարգմանութիւնը ձեռքի տակ ունենալով, հիացումով կարդացած եմ Եփփէի անձնազոհ կեանքին երկարամեայ պատմութիւնը: Բազմաթիւ ուրիշ հրատարակութիւններու ալ նախաձեռնողն ու վարիչը եղած է: Ամէնամեծ օժանդակութիւնը կը ստանայ գերմանական Dr. Lepsius Orient Missionէն մանաւանդ 1927–էն ի վեր մինչեւ ճնշող համաշխարհային տագնապը, որու միջոցին ինչպէս նաեւ այսօր շատ դժուարացած է մատակարարութիւնը:

Դեռ այսօր ալ բազմաթիւ դիմումներ կը հասնին ինծի, խնդրելով որ չմոռնամ իրենց հաստատութիւնները՝ դպրոց, եկեղեցի, արհեստանոց, վանք են: Բնականաբար յաւիտեան պիտի չմոռնամ այդ տեսածներս, բայց դժբախտաբար քաղաքական ծանր պատճառներ տակնուվրայ ըրին ամէն ծրագիր: Եւ ես խորապէս վշտակրած եմ, որ հիմա կարելի պիտի չըլլայ հազար ու մի ճամբաներով օգնութեան հասնիլ այդ տարաբախտ ժողովուրդին, որուն թշուառութեան ի տես անզգալաբար գրեցի օր մը Սիւրիոյ գլխաւոր ճամբաներէն մէկուն անկիւնաքարին վրայ. Ci-gîte la dignité des Alliés de 1914-1918! Աստ հանգչի 1914–1918–ի Դաշնակիցներուն արժանապատուութիւնը:

Բայց մի գուցէ ուրիշ անցորդ մ՚ալ օր մը, յանկարծ, այդ արձանագրութիւնս աւելի հասկնալի դարձնելու համար ջնջէ մէկ մասը եւ փոխանակ «Ալլիէներ»ու «Հայ» արժանապատուութիւնը գրէ...:

ՀԱՅԿ – ԱՐԱՄ ԳԻՊԱՐԵԱՆ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԵԾԱԳՈՅՆ ԳՐԱՏՈՒՆԸ

ԳՐԱՏՈՒՆ ՀՐԱՆՏ ՍԱՄՈՒԷԼ

51 RUE MONSIEUR - LE - PRINCE, PARIS VI[e]

Հեռաձայն՝ DANTON 88-65 Մէթրօ՝ ՕՏԷՕՆ

Փարիզի մտաւորական կեդրոնին մէջ հաստատուած այս մեծ Գրատունը ամբարած է հայերէն հին եւ նոր, մանաւանդ հազուագիւտ եւ սպառած գրքերու նոխ մթերք մը:

Կը հայթայթէ նաեւ փրանսերէն ամէն կարգի գրքեր՝ դպրոցական, բժշկական, գիտական եւ գրական:

Աշխարհի ամէն կողմերէն հասած ապսպրանքները կը գործադրուին արագ եւ խղճամիտ կերպով:

Ունի նաեւ արդիական Կազմատուն եւ կը ստանձնէ տպագրական գործեր:

ԱԶԱՏ ՈՐՄՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ՄՕՏԱՒՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ազատ Որմնադրութիւնը Հայերուն մէջ սկսած է 1860ական թուականներուն, գլխաւորաբար Պոլսոյ եւ Իզմիրի մէջ:

Առաջին Հայկական Օթեակը հիմնուեցաւ Իզմիրի մէջ 1864 ապրիլ 29ին, Անգլիոյ Մեծ Օթեակին հովանաւորութեան տակ: Առաջին ընդունելութեան արարողութիւնը տեղի ունեցաւ 1864 յունիս 5ին եւ վերջինը՝ 1876 ապրիլ 27ին: Այս Հայկական Օթեակին առաջին հիմնադիրներն էին հետեւեալները.

Սիմոն Սթապ, Գերյարգելի Վարպետ
Ֆրէտէրիք Շփրիկկէյթալ, Մեծ Վերհսկող
Ալեքսանտր Սուպոտա, Կրտսեր Վերհսկող
Հայտ Քլարք
Ջարլս Կրին
Ֆրէտէրիք Փէրթվէր
Կէմփըլ Րիչըրտ Շէֆըրտ

Այս օթեակը 12 տարուան կեանք ունեցաւ «ՕԹԵԱԿ ՏԻԳՐԱՆ» թիւ 1014 բնորոշ անուան տակ: Այս օթեակին մէջ աշխատանքները կը կատարուէին հայերէն լեզուով: Ամիսը մէկ անգամ միայն ժողով տեղի կ՚ունենար: Իր սկզբնաւորութիւնէն մինչեւ ցրուումը ունեցաւ 118 անդամներ, որոնց 108ը Հայ, 7ը Թուրք եւ 3ը Յոյն: Հայ անդամներու ցանկին մէջէն յիշենք քանի մը յայտնի դէմքեր, ինչպէս՝ Մեսրոպ Նուպարեան, հեղինակ Ֆրանսերէնէ Հայերէն երկու բառարաններու, եւ Մատթէոս Մամուրեան, մեծ հրապարակագիր եւ թարգմանիչ Ալեքսանտր Տիւմա Հայր եւ Որդիի գրքերուն: Այս Հայկական Օթեակի տարեգրութեանց մէջ այցելուներու շարքին կը հանդիպինք անունը Անգլիոյ գահաժառանգ Կալլէսի իշխան Էտուըրտի, որ ետքը թագաւոր եղաւ Էտուըրտ Է. անունով:

Այս Հայկական Օթեակը իր աշխատութիւնները դադրեցուց Թուրքերուն սնուցած թշնամութեան հետեւանքով, եւ անոր արտօնագիրը յանձնուեցաւ Իզմիրի անգլիական ՀՈՄԵՐ թիւ 806 օթեակի Գերյարգելի Վարպետին: Այս վերջին օթեակին աշխատանքները կը կատարուէին անգլիերէն լեզուով, որ նոյնպէս ենթակայ էր Անգլիոյ Մեծ Օթեակին: ՏԻԳՐԱՆ թիւ 1014 Հայկական Օթեակը Անգլիոյ Մեծ Օթեակի ցանկէն վերջնապէս ջնջուեցաւ 1894 յունիս 6ին:

* * *

Հայկական երկրորդ օթեակը հիմնուեցաւ Հայերու կողմէ Պոլիս 1866 մայիս 7ին, այսինքն Իզմիրի Տիգրան օթեակի հիմնարկութենէն երկու տարի վերջ: Այս օթեակին անունն էր «ՍԷՐ», որ կը գտնուէր Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքի հովանիին տակ (Grand Orient du France):

Այս օթեակին հիմնադիրներն էին 18 Հայեր, որոնց մէջ եղբայր Սերովբէ Ազնաւոր որ անդամակցած էր Լոնտոնի Ճօրտըն (Յորդանան) անգլիական օթեակին, եղբայր Միքայէլ Ալիշան եւ եղբայր Սրապիոն Հէքիմեան՝ երկուքն ալ թիւ 687 Oriental անգլիական օթեակէն, որ կը գործէր Պոլսոյ մէջ՝ ենթակայ Անգլիոյ Մեծ Օթեակին, 1857էն ի վեր, նաեւ եղբայր Գոզմա Աղջիկեան՝ Մանչեսթըրի Ինքէկըիթի թիւ 183 օթեակէն։

Միւս հիմնադիր անդամները Union d'Orient օթեակին պատկանող Հայեր էին։ Այս օթեակը ենթակայ էր Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքին (Grand Orient de France) եւ Պոլսոյ մէջ կը գործէր ֆրանսերէն լեզուով 1867էն ի վեր։ Այս օթեակը մեծ մասամբ կը բաղկանար Պոլսոյ ֆրանսական գաղութին պատկանող Ֆրանսացիներէ։ «Սէր» օթեակի հիմնադիրներու ցանկը ուսումնասիրելով կը տեսնենք որ այդ թուականներուն Անգլիոյ Մեծ Օթեակին եւ Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքին յարաբերութիւնները տակաւին բարեկամական էին։ Ասոր երկու պատճառներ կային. 1. Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքը իր հաւանութիւնը տուած էր կազմութեանը այս Հայկական օթեակին հիմնադիր եղբայրներու կողմէ՝ որոնց երեքը կը պատկանէին անգլիական օթեակներու՝ ենթակայ Անգլիոյ Մեծ Օթեակին։ 2. Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքի բոլոր պաշտօնական թուղթերուն վրայ տպուած կը տեսնենք հետեւեալ արձանագրութիւնը. Ի ՓԱՌՍ ՏԻԵԶԵՐԲԻ ՄԵԾ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԻՆ։ Հայկական Սէր օթեակի հաստատման արարողութեանց ատենագրութիւնը ստորագրուած է Գերյարգելի Վարպետ եղբայր Սերովբէ Ազնաւորի, Մեծ Վերհսկող եղբայր Իսկէնտէրի եւ Կրտսեր Վերհսկող եղբայր Գամալիէլի կողմէ։ Այս վաւերաթուղթին վրայ նոյնպէս կը տեսնենք հետեւեալ արձանագրութիւնը. «Արտօնութիւն՝ Հաստատման Արարողութեան այս Սէր Օթեակի, Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքի կողմէ Ի ՓԱՌՍ ՏԻԵԶԵՐԲԻ ՄԵԾ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԻՆ»։

Ի∴ Փ∴ Մ∴ Ճ∴ Տ∴

ՑԱՆՈՒՆ ԵՒ ԸՆԴ ՀՈՎԱՆԵԱՒ | ՄԵԾԻՆ ԱՐԵՒԵԼԻՑ ԳԱՂՂԻՈՑ

Յ∴
ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՍԷՐ
ՕԹԵԱԿ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ, ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ, ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ, ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԻՒՆ,

ԱՐԵՒ∴ Կ. ՊՈԼՍՈՅ 31 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1874 Ը. Ն. Տ.

ԳՈՒԼԷ ԳԱՅՐՈՒՍԻ ԽԱՉԸՃԻ ՓՈՂՈՑ ԹԻՒ 19

Ըգնիւ Տէր եւ Եղբայր.

Սիրով կիմացնենք որ Յ∴ Օթ∴ նիս արտաքոյ կարգի նիստ մը պիտի ընէ 1875 յունվար 3ին ըստ նոր տումարի կիրակի ցերեկ ժամը ճիշդ 7ին. ուստի բարեգործութեան համար մեզ օգնելու, ձեր լուսաւորութեամբը մեզ գործակցելու, եւ եղբայրութեան քաղցրութիւնները միատեղ վայելելու համար Ձեր յարգութեան ներկայութիւնը կը խնդրուի.

Անամբ Ըգնութեան Ձերում եղբայրական կապանօք

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ
Ս. ՀԷՔԻՄԵԱՆ

ՄԵԾ∴ ԳԱՀ∴
Յ. ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ

ԿԱՐԳ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՆՑ

Ա. Բացումն Ա. Աստիճանի գործողութեանց կանոնաւոր կերպիւ
Բ. Ընթերցումն արձանագրութեանց.
Գ. Ընթերցումն նամակաց եւ զանազան հաղորդակցութեանց եւ նամակ Մեծ Արեւելից.
Դ. Ընդունելութիւն այցելու եղբարց.
Ե. Ընտրութիւն սպայից 1875 տարւոյն.
Զ. Քուէարկութիւն յետագայ օտարաց վրայ.
Աբգ էֆ. Ցէֆթէրհանէ քեաթիպի, բնակարան Թաթլը գուեու թիւ 10, ծնեալ Պոլիս, տարիք 26.
Մովսէս Արմաեան, ծնեալ Աֆիօն Գարահիսար 1851, վաճառական ՚ի Պոլիս Խամամ Ալի խան թիւ 9, բնակի Ջիֆթէ գաւազ.
Յակոբ Գաբրիէլեան, ծնեալ Սալոնիկ, տարեկան29, արուեստագէտ Խալճըլար խան թիւ 7, արհեստ խախամճի.
Է. Շրջագայութիւն աղքատաց գանձանակին.
Ը. Շրջագայութիւն առաջարկութեանց պարկին.
Թ. Փակումն գործողութեանց սովորական կանոնով.

Սպայից ժողովոյ տեղեկագրոյն համեմատ՝ Օթեակս որոշեց ազգ. առնել Վարպետի աստիճանն արդէն ընդունած եւ դեռ տիպօմ չառած Մեծապատիւ եղբարց, որ յատուկ նամակաւ մ՚ եղբ∴ Մեծարոյին իմացնեն, տիպլօմ առնալու համար պէտք եղած 10 ֆրանքի ծախուց գումարն ալ ՚ի միասին ղրկելով.

ՍԷՐ ՕԹԵԱԿԻ ՀՐԱՒԻՐԱԳԻՐԸ ԻՐ ՕՐԱԿԱՐԳՈՎ, 1874ԻՆ

Ագատ ոըմնադրական այս երկու մեծ ուժերու բարեկամական յարաբերութեանց մասին երրորդ ապացոյց մը եւս կը գտնենք հետեւեալ իրողութեան մէջ. նոյն Հայկական Սէր օթեակին հաստատման Արարողութեան հանդէսին օրը Պոլսոյ մէջ գտնուող Մեծ Արեւելքներու պատկանող օթեակներու բոլոր նախկին Գերյարգելիները եւ ուրիշ պաշտօնատարներ լրիւ ներկայ էին այս Արարողութեան։

Այս օթեակին աշխատանքները հայերէնով կատարուած են իր հիմնարկութենէն մինչեւ վերջը։ Իմ քննած վաւերաթուղթերս ցոյց կուտան թէ՝ այս օթեակը կանոնաւորաբար աշխատած է 1866էն մինչեւ 1890, այսինքն ամբողջ 24 տարի։ 1890էն մինչեւ 1894, Սէր օթեակը գրեթէ պարտաւորուած է դադրեցնել իր աշխատանքները։ Որովհետեւ 1894 սեպտեմբեր 17ին Պոլսոյ մէջ պատրաստուած ատենագրութեան մը մէջ կը կարդանք. «Գերյարգելի եղբայր Յարութիւն Նորատունկեան, նախկին Գերյարգելի Վարպետ «Սէր» օթեակի, Գերյարգելի Վարպետ եղբայր Յարութիւն Մէրսէմգուլի՝ օթեակին արդի Գերյարգելի Վարպետ, եղբայր Տիգրան Եուսուֆեան՝ հռետոր, եղբայր Յակոբ Ճէլալի՝ քարտուղար, եղբայր Միհրան Զօպանեան՝ գանձապահ, գումարուեցան Պոլիս, Ղալաթիա Լաթիֆ խան եւ նկատեցին որ՝ Պոլսոյ Հայութեան ընկերային կեանքը վրդովող դէպքերու հետեւանքով, չորս տարիէ ի վեր անդամներու ամբողջութեան գումարումը անկարելի եղած է, իրենցմէ անկախ պատճառներով եւ այդ անկարելիութիւնը կը շարունակուի ներկայիս եւ թէ կարելի չէ նախատեսել թէ՝ ե՛րբ հնարաւոր պիտի ըլլայ օթեակը կրկին ժողովի հրաւիրել։ Այս յայտարարութիւնը պիտի ծառայէ կանոնաւորապէս դադրեցնելու աշխատանքները այս Սէր օթեակին»։

Ի պատիւ այս Հայկական Օթեակի հիմնադիր եղբայրներուն

պէտք է հաստատել թէ անոնք աշխատած են շատ կանոնաւոր կերպով, ամիսը երկու անգամ, ու մեր Եղբայրութեան Սկզբունքները տարածած են Հայ ազգի բոլոր դասակարգերուն մէջ: Ընդհանուր գաղափար մը տալու համար թէ ի՛նչ խանդավառութեամբ մտաւորականներ, վաճառականներ, բժիշկներ, փաստաբաններ, Օսմ. կառավարութեան Հայ բարձրաստիճան պաշտօնատարներ կը մտնէին այս օթեակին մէջ, ըսենք թէ իր հիմնարկութենէն երկու տարի վերջ, այսինքն 1868ին Սէր օթեակը ունէր 64 անդամ: 1869ին այս թիւը բարձրացաւ 80ի. այս թիւին մէջ կը գտնենք անունը Հայ մեծագոյն բանաստեղծներէն Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի, որ Ազատ Որմնադիր ընդունուած է 1867 մարտ 21ին:

Անդամներուն մէջ էր նաեւ Հայ–Բողոքական ազգապետ Ղազարոս Տավուտ, որ Ազատ Որմնադիր ընդունուած է է 1867 փետրուար 7ին: Նոյնպէս նշանաւոր դրամատէր եւ օսմանեան ծովային եւ պատերազմական նախարարութեանց պաշտօնական հայթայթիչ Սիմոն Մաքսուտ պէյ, որ Ազատ Որմնադիր ընդունուած է 1867 յունիս 24ին: Օսմանեան կայսրութեան նախկին Արտաքին Գործոց նախարար եղբայր Գաբրիէլ Նորատունկեանի անունը կը գտնենք իբրեւ հռետոր, Հայկական այս օթեակին, որուն ան մասնակցած է 1876ին ըլլալով միեւնոյն ատեն անդամ Փարիզի La Clémente Amitié օթեակին:

1875ին եղբայրներու թիւը կը նուազի 55ի: Ընդհակառակն 1877ին անդամներու թիւը աւելնալով կը բարձրանայ 65ի: 1879ին թիւը դարձեալ կը պակսի եւ կ՚իջնէ 38ի: 1880ին անդամներու թիւը կը հասնի իր բարձրագոյն կէտին՝ 80ի: Նոյն տարին նոր անդամներուն շարքին մէջ կը գտնենք անունը Մկրտիչ Թօքաթլեանի, տէր՝ Թօքաթլեան պանդոկին, Վոսփորի Սըմըր Փէյլէսին, Ազատ Որմնադիր ընդունուած 1887 յունուար 23ին: Այս եղբայրը ներկայիս կը բնակի Նիսի իր ամարանոցին մէջ:

Այս Հայկական օթեակին պատմութիւնը վերջացնելէ առաջ, կ՚ուզէի ներկայացնել հետաքրքրական գրութիւն մը, զոր յիշեալ օթեակի առաջին Գերյարգելի Վարպետ եղբայր Սերովբէ Ազնաւոր ուղղած է Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքի Մեծ Քարտուղարին 1867 յունուար 30ին. «Պէտք չէ ծածկեմ ձեզմէ՝ որ եթէ երբեք ուրացուի Աստուծոյ Գոյութիւնը եւ Հոգիի Անմահութիւնը, ու եթէ երբեք այս երկու սկզբունքները ջնջուին մեր օրինագրքէն, դուք պիտի կորսնցնէք ամբողջ Սէր օթեակը եւ բազմաթիւ եղբայրներ Union d'Orient օթեակէն (օթեակ որ ենթակայ է Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքի) ու ձեր դէմ պիտի գտնէք — ինչպէս անծանօթ չէ ձեզ — հին Ազատ Որմնադրութեան բոլոր իշխանութիւնները»:

Կը տեսնենք որ Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքին կողմէ հայկական օթեակի հաստատման համար տրուած արտօնագրին մէջ, բացորոշ կերպով չեշտուած է. «Կազմուելիք Սէր օթեակի անդամներուն խնդրանքին վրայ է որ Սէր օթեակը արտօնուած է աշխատելու Պոլսոյ Արեւելքի մէջ (A l'Orient de Constantinople) Սկովտական ծէսով». (որ կը նշանակէ Աստուծոյ Գոյութեան եւ Հոգիի Անմահութեան հաւատալ):

* * *

Հայկական երրորդ օթեակը կազմուած է Փոքր Ասիոյ Խարբերդ քաղաքին մէջ 1909ին «Օթեակ Եփրատ» թիւ 1078 բնորոշ անուան տակ, ենթակայ Էտինպուրկի Սկովտական Մեծ Օթեակին:

Այս օթեակը շատ կարճ կեանք մը ունեցած է, որովհետեւ կը գտնուէր Եփրատի հովիտին մէջ, հեռու Եւրոպացիներու աչքէն: 1915ի Մեծ Պատերազմին հիմնայատակ կործանեցաւ, եղբայրները վայրագօրէն ջարդուեցան: Դեռ մինչեւ այսօր Էտինպուրկի Սկովտական Մեծ Օթեակին «որբերու հիմնադրամ»ին հաշուէն օգնութիւն ստացող որբերու ցանկին մէջ կը գտնենք հայ որբեր, որոնց հայրերը կը պատկանէին այս յարգելի «Եփրատ» օթեակին:

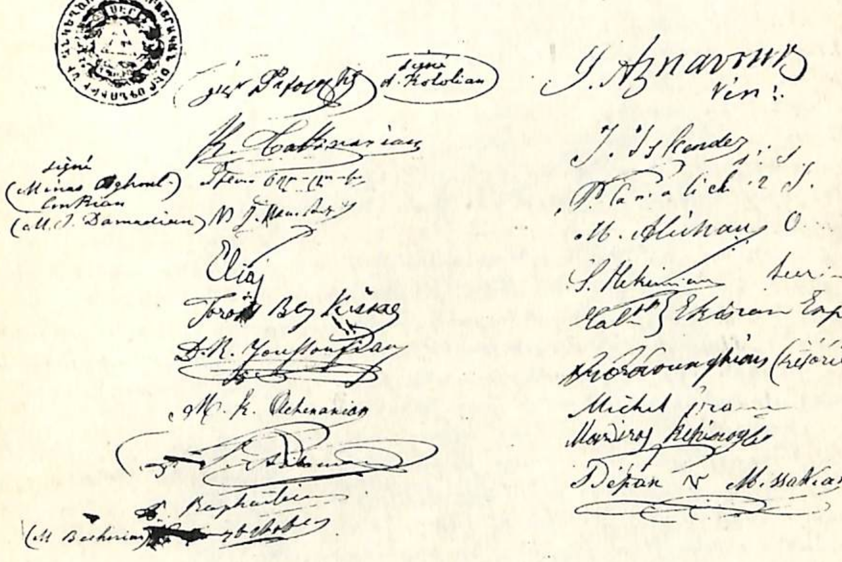

* * *

Հայկական չորրորդ օթեակը կրկին կազմուեցաւ Պոլսոյ մէջ Մուտրոսի Զինադադարի շրջանին (1918 հոկտեմբերին): La Turquie թիւ 1049 օթեակին (Խամպուրկի Սկովտական Մեծ Օթեակին ենթակայ) հայ անդամները «Հայաստան Օթեակ» թիւ 1185 անունին տակ օթեակ մը կազմեցին 1919 մայիս 1ին, ենթակայ նոյն կեդրոնին: Այս օթեակը նուիրագործուեցաւ անգլիական Մեծ Օթեակին ենթակայ Oriental թիւ 687 օթեակին նախկին Գերյարգելի Վարպետ Փէրսի Լիթի կողմէ: Այս հայկական օթեակը 1919էն

մինչեւ 1923 խիստ փայլուն գործունէութիւն մը ունեցաւ: 1923ին Իզմիրի Թուրք եւ Հելլէն դէպքերը դրեթէ ընդհատեցին անոր աշխատանքները: Հայկական այս օթեակը մինչեւ 125 անդամ ունեցած է: 1921ին Հայկական այս օթեակին անդամները նոյնպէս ուզեցին իրենց օթեակին մէջ ունենալ քանի մը հայ բարձրաստիճան եկեղեցականներ: Այս նպատակով յիշեալ օթեակը Ազատ Որմնադրութեան Աստիճաններ շնորհեց կարգ մը բարձրաստիճան Հայ եկեղեցականներու:

Իզմիրի դէպքերէն եւ Դաշնակիցներու կողմէ Պոլսոյ պարպումէն վերջ, 1923ին, Հայաստան օթեակը իր որմնադրական աշխատանքները դրեթէ դադրեցուց, իր անդամներէն մեծ մասին յանկարծական մեկնումին պատճառաւ: Ներկայիս այս օթեակը կը գործէ Փարոս անունին տակ, Նախկին Թիւով, ու միշտ ենթակայ Էտիմպուրկի Սկովտական Մեծ Օթեակին:

Ահա՛, համառօտ պատմութիւնը Հայ Ազատ Որմնադրութեան եւ Հայկական օթեակներուն՝ հիմնուած հայ եղբայրներու կողմէ 1860էն մինչեւ 1919, Պոլսոյ, Իզմիրի եւ Եփրատի հովիտին մէջ:

Մեզի կը մնայ այժմ խօսիլ անգլիական եւ ֆրանսական այն օթեակներուն վրայ, որոնք նոյնպէս գործօն հայ անդամներ ունեցած են: Ամէնէն առաջ մենք անոնց կը հանդիպինք Oriental թիւ 687 օթեակին տարեգրութեանց մէջ, որ ենթակայ է Անգլիոյ Մեծ Օթեակին: Այս օթեակը հիմնուած է Պոլսոյ մէջ 1856 նոյեմբեր 25ին անգլիացի եղբայրներու կողմէ որոնք Անգլիայէն եկած էին ծառայելու համար Պոլսոյ Օսմանեան կայսրութեան ծովային պաշտօնատան մէջ:

Oriental օթեակին անդամներուն մէջ կը գտնենք անունը եղբայր Սերովբէ Ազնաւուրի, Պոլսոյ անգլիական «Պըլվըր» թիւ 806 օթեակէն: Այս եղբայրը յետոյ Oriental օթեակին ամէնէն յայտնի պետերէն մէկը դարձաւ: Նոյնպէս Oriental օթեակի անդամներուն ցանկին մէջ կը գտնենք անունը եղբայր Պերճ Քէրէսթէճեանի, Պոլսոյ Օսմանեան Պանքայի նախկին Տնօրէններէն:

Oriental օթեակը մինչեւ այսօր անգլերէնով կը շարունակէ իր աշխատութիւնները առանց ընդհատումի (բացի Մեծ Պատերազմին՝ երբ իր կեդրոնատեղին վերածուեցաւ վէներական ախտերու հիւանդանոցի մը): 1923էն ի վեր o r i e n t a l օթեակը իր Chapitreը ունի: Այս վերջինը նուիրագործուած է Անգլիոյ Մեծ Օթեակի Մեծ Քարտուղարին, Գերյարգելի եղբայր Sir Colville Smithի կողմէ, երբ անիկա Պոլսէն կ'անցնէր:

1856ին, Oriental օթեակի հիմնարկութենէն վերջ, Իզմիրի մէջ հիմնուեցաւ «Հոմեր» թիւ 806 ուրիշ անգլիական օթեակ մը, 1860 յունուար 25ին, չորս տարի աւելի կանուխ Տիգրան օթեակէն, որ նոյն քաղաքին մէջ հիմնուեցաւ հայ եղբայրներու կողմէ: Այս «Հոմեր» թիւ 806 օթեակի անդամներու ցանկին մէջ կը տեսնենք անունը եղբայր Սերովբէ Ազնաւուրի՝ իբր Մեծ Վերահսկող այդ օթեակի կազմութեան ատեն:

Այս օթեակը իր գործունէութիւնը շարունակած է մինչեւ 1887, այսինքն 27 տարի: 1877 փետրուար 15ին իր Արտօնագիրը վերա-

դարձուեցաւ Անգլիոյ Մեծ Օթեակին՝ Իզմիրի մէջ ծագած քաղաքական խռովութեանց հետեւանքով:

1860ին անգլիական Հոմեր թիւ 806 օթեակին Իզմիրի մէջ հիմնուելէն վերջ, թիւ 891 Պըլվըր անգլիական օթեակը հիմնուեցաւ Պոլսոյ մէջ 1861 նոյ. 9ին: Անգլիական այս օթեակը շարունակած է իր աշխատանքները մինչեւ 1894 փետրուար ամիսը, այսինքն 33 տարի: Իր անդամներուն մէջ կը գտնենք տասնեակ մը Հայեր: Պատահմամբ մեր ձեռքը անցաւ այս անգլիական օթեակին հայ անդամներէն միոյն վկայականը, եղբայր Թադէոս Թէրխանի, առաջին Թարգման Պոլսոյ Սերպիական դեսպանատան: Այս եղբայրը Փարիզի մէջ մեռած է 1925ին:

1908ին, Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակման ատեն,

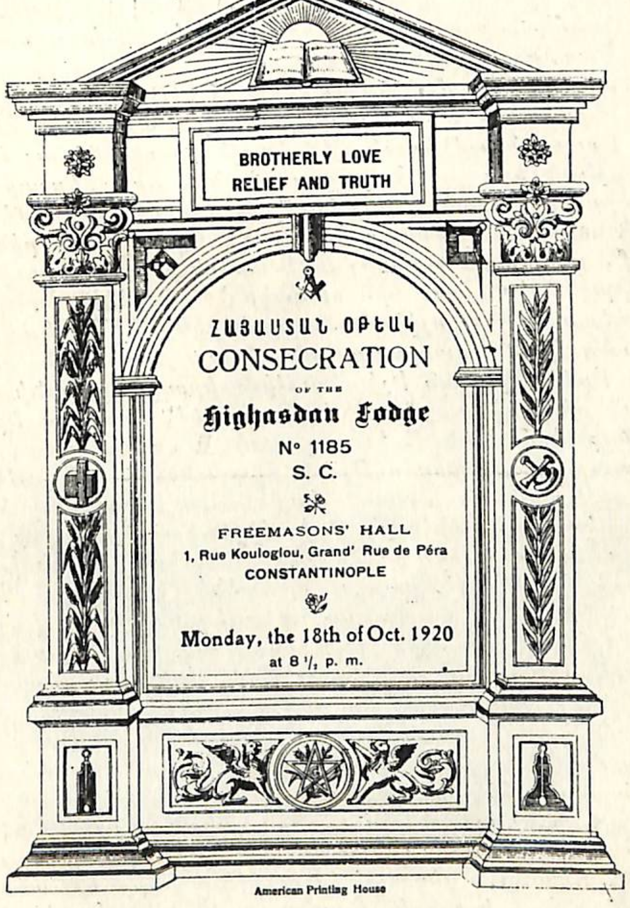

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՕԹԵԱԿ

միջազգային օթեակ մը կազմուած էր Պոլսոյ անգլիական եւ եւրոպական օթեակներու նախկին Գերյարգելի Վարպետներուն կողմէ՝ La Turquie թիւ 1049 անունով, իբրեւ առաջին օթեակը, Սկովտական Մեծ Օթեակին հովանիին տակ։ Անոր հիմնադիրներուն մէջ կը գտնենք անունները երկու Հայ եղբայրներու՝ եղբայր Եղիա Հօշեան «Calcedonia» իտալական օթեակէն՝ ենթակայ Հռոմի Իտալական Մեծ Արեւելքին եւ եղբայր Ազնաւուրի Oriental թիւ 687 օթեակէն։ Այս օթեակը կը գործէր Թուրքերէն եւ Ֆրանսերէն լեզուներով. իր նպատակն էր եղբայրութեան սկզբունքները տարածել Պոլսոյ զանազան տարրերուն միջեւ։ Այս օթեակին անդամագրուեցան տասնեակ մը Հայ եղբայրներ, որոնք ետքէն գրաւեցին պատասխանատու պաշտօններ նոյն միջազգային օթեակին մէջ, իբրեւ առաջին վերհսկող, քարտուղար, գանձապահ եւ այլն։ Դիտել տանք թէ նոյն այս Հայ եղբայրներն էին որ յետոյ, 1919ին, հիմնեցին Հայաստան թիւ 1185 Հայ օթեակը Պոլսոյ մէջ։ La Turquie թիւ 1049 օթեակը խիստ կանոնաւորութեամբ գործեց մինչեւ 1914 օգոստոս ամիսը, երբ Մեծ Պատերազմը պայթեցաւ։

Նոյնպէս Պոլսոյ մէջ կը գտնենք La Renaissance օթեակը, ենթակայ Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքին, որ կ՚աշխատէր Ֆրանսերէն լեզուով։ Անոր անդամներուն մէջ կային շուրջ 15 Հայ եղբայրներ, ինչպէս օրինակ եղբայր Նորատունկեանը, որ Գերյարգելի Վարպետի պաշտօնը վարած է Ֆրանսական այս օթեակին մէջ։ Ներկայիս La Renaissance օթեակը կը գործէ խիստ դժուարին պայմաններու մէջ, քանի որ Թուրքիոյ Մեծ Արեւելքը դժուարութիւններ կը ստեղծէ Ֆրանսական այս հին օթեակին՝ 1922-23ին Ժընէվի Ազատ-Որմնադրական միջազգային համագումարին մէջ որմնադրական իշխանութեանց կողմէ ստորագրուած, այն յօդուածին համաձայն, թէ, ոեւէ Որմնադրական Իշխանութիւն իրաւունք չունի իր երկրէն դուրս ոեւէ օթեակի կազմութիւնը արտօնել, երբ այդ երկիրը ունի իր Որմնադրական Մեծ Արեւելքը կամ Մեծ Օթեակը, բացի այն օթեակներէն որոնց կազմութիւնը արտօնուած է 1922էն առաջ։ Գերյարգելի Վարպետի պաշտօն վարած Հայ եղբայրներ կը գտնուին նաեւ Թրքական օթեակներուն մէջ, ենթակայ Թուրքիոյ Մեծ Արեւելքին, որ անկանոն կը համարուի Անգլիոյ, Սկովտիոյ Մեծ Օթեակներուն կողմէ։ Թրքական օթեակներէն միոյն Գերյարգելի Վարպետն էր մեծ հրապարակագիր եւ Սապահի խմբագրապետ Տիգրան Քէլէկեան որ տարագրուեցաւ, ու ջարդուեցաւ 1915ի Մեծ Պատերազմի ընթացքին։ Թուրքիոյ Մեծ Արեւելքը չկրցաւ դժբախտաբար միջամտել ի նպաստ իր Գերյարգելի Վարպետին փրկութեանը։

Ռուսական յեղափոխութենէն վերջ, Ռուսիա բնակող Հայ եղբայրներէն շատեր եկան Փարիզ, ու ձեռք ձեռքի տուած ռուս եղբայրներու հետ, որ նոյնպէս Փարիզ ապաստանած էին, հիմնեցին ռուսական երեք օթեակներ Փարիզի մէջ, որոնց աշխատանքները կը կատարուին ռուսերէն լեզուով։ Այս օթեակները ենթակայ են Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքին եւ Ֆրանսայի Մեծ Օթեակին եւ կը կրեն հետեւեալ անունները. «Բեւեռային Աստղ», «Ազատ Ռուսիա» եւ

«Հէրմէս»։ Ռուսական այս երեք օթեակներուն մէջ ալ Հայերը կը գրաւեն պատասխանատու պաշտօններ։

Միւս կողմէ, Փարիզի մէջ կայ ներկայիս հայկական օթեակ մը, հիմնուած 1920-1921ին՝ Ֆրանսայի Մեծ Արեւելքին ենթակայ եւ որուն անունն է «France-Arménie»։ Այս օթեակը ներկայիս կանոնաւորաբար կ՚աշխատի ամիսը երկու անգամ, Փարիզ, 16 Քադէ փողոցը։

Ահա՛ Հայկական Ազատ Որմնադրութեան հակիրճ պատմութիւնը 1860էն մինչեւ մեր օրերը։ Այս կարճ ուսումնասիրութեան մէջ կը դիտենք որ ամէն անգամ քաղաքական դէպքեր խեղդած են ճիգերը բուռ մը Հայերու, որոնք ուզած են բարձր բռնել եղբայրութեան ջահը։ Եւ ամէն անգամ որ փորձած են կառուցանել Սողոմոն Թագաւորի Տաճարը, որ պատիւի, ճշմարտութեան, բարոյականի եւ առաքինութեան տաճարն է, այդ ջանքերը ի դերեւ ելած են։ Բայց նկատի ունենանք թէ ամէն անգամ որ քաղաքական նպաստաւոր պայմաններ ստեղծուած են, Հայերը անմիջապէս վերսկսած են կրկին կառուցանել Տիեզերական Եղբայրութեան Տաճարը ու չեն կորսնցուցած վայրկեան մը, աշխատելու ամբողջ աշխարհի բոլոր որմնադիրներուն հետ՝ մարդկութեան երջանկութեան եւ վերականգնումին։ Մէկ խօսքով, ամէն անգամ որ առիթը ներկայացած է, բերած են իրենց յղկուած քարը եւ աշխատած կառուցմանը Առաքինութեան եւ Ճշմարտութեան Տաճարին, որ պիտի ապրի յաւէտ սերունդէ սերունդ։

Ա. Ֆ.

Փարիզ 1 մարտ 1932

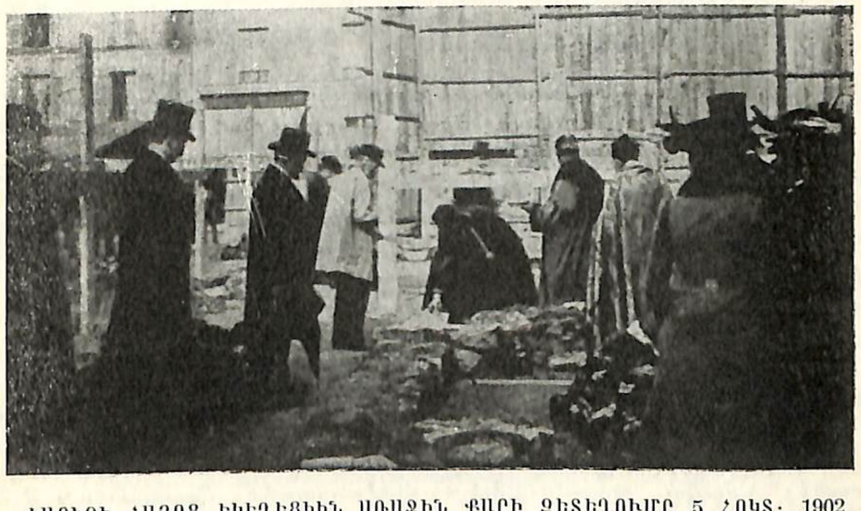

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՐԻ ԶԵՏԵՂՈՒՄԸ 5 ՀՈԿՏ. 1902
Ներկաներուն մէջ կը նշմարուին Իւթիւճեան Եպս., Տ. Խնտամեան Քհյ., Բարիզի Աղքատախնամի (այն ատեն Բարեգործական Ընկ.) Վարչութիւնը ամբողջութեամբ՝ այսինքն Ազնաւուր՝ ատենապետ, Անանեան՝ ատենադպիր, Գալուստեան՝ գանձապահ, ինչպէս նաեւ Մելիք-Մինասեանց եւ Գարիպեան։

« ԲՈՂՈՔԸ ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ »

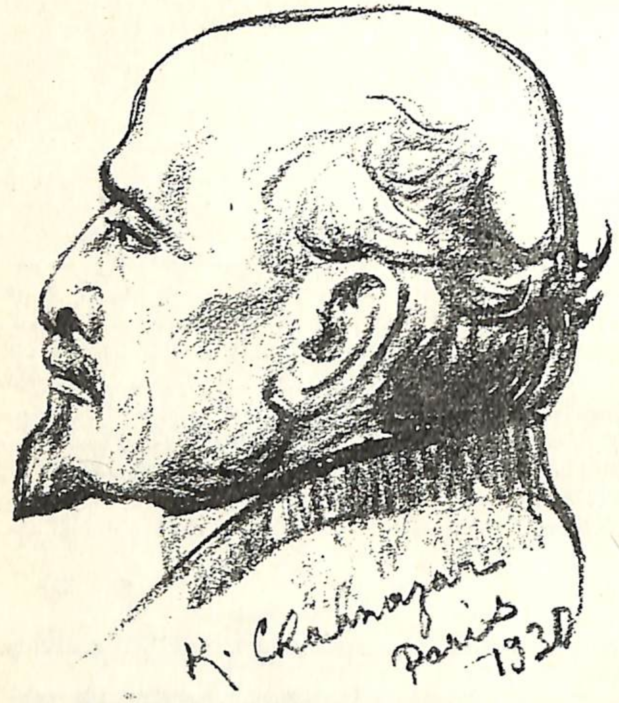

ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

Գծել այդ բողոքի ելեւէջները — տանել է պատմել մարդկային էւոլիւցիայի ամենավըսեմ, ամենահոյակապ դրւագները, տանել է ցուցադրել այն ամէնը, ինչ որ կայտողն ու պարծանքն է այդ նորագոյն պատմութեան, այն ամէնը, ինչ որ պերճախօս, անկապտելի դրաւական է գալոց հսկայ յեղաշրջումների, մարդկային անվերջ զարգացման ու կատարելագործման:

Բողոքը նորագոյն պատմութեան մէջ . . . Դա յեղափոխութեան գաղափարն է իր չըլթայազերծ ու «կործանարար» հեղեղաններում, իր հզօր ու ըմբոստ ծփանքներով, պարբերական վերելքներով եւ վայրէջքներով, իր պանծալի յաղթանակներով եւ ցաւագին պարտութիւններով:

Քանի՞ էջ կը բաւէ այդ ծաւալուն նիւթը պարփակելու համար: Հարիւրաւոր հատորներ են գրել այլ եւ այլ լեզուներով եւ տակաւին չեն սպառած հսկայական դրամայի բոլոր արարւածները: Հազարաւոր ուղեղներ են տանջւել, իւրաքանչիւրը այդ բողոքի մի դրւագը քրքրելով ու հետազօտելով. ուրիշ հազարաւորները անքում են չարունակ — պատմափիլիսոփայական աշխատանքի վրայ — ձըգտելով լուսաբանել, ի ցոյց դնել ներքին խորունկ պատճառները, որ ծնունդ են տւել համաշխարհային բողոքի խօլական թռիչքներին:

Ներկայ գրքոյկի նպատակը համեստ է, սահմանափակ: Ուրւագծել բողոքի պատմութիւնը, համառօտակի, Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան օրերից ի վեր — 18րդ դարավերջից — պատկերացնել ամենախոշոր գծերով երկու մեծ չարժումների, քաղաքականի եւ սօցիալականի, զուգահեռական ընթացքը մեր եզակի ու

հրաշագործ դարաշրջանում, ի ցոյց դնել պատմական վերիվայրումների գլխաւոր պատճառներն ու ազդակները եւ ապա քաղել էւօլիւցիայից անհրաժեշտ հրահանգներ — ահա այդ նպատակը:

Բողոքը՝ յանուն քաղաքական-սահմանադրական ազատութեան, եւ բողոքը՝ յանուն սօցիալական կամ ընկերական հաւասարութեան — ահաւասիկ այն երկու մեծ առանցքը, որոնց չուրջը պտոյտ է գալիս ամբողջ մարդկային պատմութիւնը, մասնաւորապէս նորագոյնը: Քաղաքական չարժումների մէջ մտնում են ազգային-ազատագրական չարժումները, սուրւկ ու ճորտ ժողովուրդներու հերոսական ըմբոստացումները՝ ընդդէմ օտար եւ բռնաւոր լծերի...

Չը կայ աւելի յուզիչ եւ աւելի հրապուրիչ նիւթ: Տարաբախտաբար, մեր արկածաւոր իրականութիւնը թոյլ չի տալիս երկարօրէն կանգ առնելու այդօրինակ նիւթերի վրայ: Այսօր դեռ կայ նըրանց համար մի յայտնի հետաքրքրութիւն. իսկ վաղը, ո՞վ գիտէ, մեր ազգային բարօրութեան չարաբաստիկ ալիքը կարող է վերստին դահավիժել դէպի խորհրդաւոր Անյայտը եւ վերստին չեղել ուշադրութիւնները նմանօրինակ մարզանքներից:

Հարկ է, այնուամենայնիւ, ներկայացնել հայ ընթերցողին դէթ վերջին հարիւրամեակի պատմութիւնը, դէթ թռուցիկ գծերով: Գուցէ նոյն իսկ տաղնապի վայրկեաններում պատմութեան ծանօթութիւնը մի գերազանց դարման լինի վէտերին ու վէրքերին, գուցէ համամարդկային արիւնազանդ ու ոգեչունչ բողոքի ուսումնասիրութիւնը ընդունակ լինի փարատելու մեր հայկական հորիզոններում պարբերաբար կուտակւող յուսահատութեան մառախուղը, վտանգաւոր տարակուսանքներն ու մահաբեր լքումները...

ՄԻՔ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

Այս տողերը կը ներկայացնեն ողբացեալ Մ. Վարանդեանի համանուն վերնագիրը կրող հատորին յառաջաբանը, գրուած՝ 1911 մարտին Ժընէվի մէջ, որոնք կը պահեն տակաւին իրենց սուր այժմէականութիւնը, հակառակ երեք տասնեակ տարիներ առաջ գրուած ըլլալուն: Վարանդեանի կենսագրական նօթերը տեսնել 121րդ էջին վրայ: ԽՄԲ.

ՏՈՔԹ. ՔՕԼՕԼԵԱՆ

Ծնած է 1870ին Պոլիս։ 1888ին կ՚աւարտէ Պէրպէրեան վարժարանը եւ կ՚անցնի Փարիզ։ Կ՚աւարտէ Բժշկ. համալսարանը։ Առաջին հայ էնթէրնը ֆրանսական հիւանդանոցներու մէջ։ Փարիզէն կ՚աշխատակցի Պոլսոյ թերթերուն, Հայրենիքի, Մասիսի, Արեւելքի, Ծաղիկին, տալով բժշկական յօդուածներ, որոնք մեծ ընդունելութիւն կը գտնեն։ Վերջէն հատորի մը մէջ ամփոփուած են այդ յօդուածները։ Յառաջաբանը Ռ. Յ. Պէրպէրեանի կողմէ։ Տոքթ. Փօլ Կարնիէի հետ՝ գրած է Traité de thérapeutique des maladies mentales et nerveuses։ Ունի բժշկական յօդուածներ L'auriat de l'Institut et de l'Académie de Médecine ի մէջ, աշխատակցած է Archives de Neurologie ի եւ Formulaire ներու։ Մասնաւորապէս իրեն յանձնուած է Գոմէյի Ֆօրմիւլէրին ջղային հիւանդութեանց բաժնին խմբագրութիւնը,— այս գիրքը ամէն տարի նոր տպագրութեամբ մը լոյս կը տեսնէ։ Անդամ է Փարիզի Բժշկահոգեբանական Ընկերութեան, բժիշկն է զանազան Ընկերութիւններու։ Պատերազմի շրջանին կը գործէր Centre physiothérapique de Versailles ի մէջ։ Պատուանշան կը ստանայ ֆրանսական կառավարութենէն, անձամբ Փուանքարէի ձեռամբ։ Պատերազմէն վերջ ինք հիմնած է Փարիզի Հայ Բժշկական Միութիւնը, որուն ատենապետած է երկար տարիներ։ Այժմ վարիչն է Տիկնանց Միութեան Հայաստանի Օգնութեան Մասնաճիւղի Կարմիր Խաչին ու Բուժարանին։

Ներկայիս կ՚աշխատակցի Les Annales եւ Guérir ամսաթերթերուն։

ՀՈԳԵՍՊԱՌՈՒԹԻՒՆ

(PSYCHASTHENIE)

Հոգեսպառութիւն բառը թարգմանութիւնն է psychasthénie բառին, որ, թէեւ բարբարոս հնչականութիւն մը ունի, Փիէր–Ժանէ տուած է, առաջին անգամ, յաճախադէպ հիւանդութեան մը, շատ դէչ ճանչցուած՝ պարզ այն պատճառով, որ ախտաբանական ձեւերը բազմազան են։

Արդարեւ լաւ ճշդուած չեն այս հիւանդութեան սահմանները եւ բացատրութիւնը, որ կը տրուի, յստակ չէ։ Ընդհանրապէս կ՚ըսուի թէ հոգեսպառութիւնը «մտային ուժի անբաւականութիւնն է այլազան արտայայտութիւններով»։

Իմացականութիւնը եւ յիշողութիւնը գերծ կը մնան հոգեսպառութեան աւերներէն։ Ենթական տէր է իր ուշքին ու մտքին, եւ յա-

ճախ, գիտակից, կը հետեւի զանազան երեւոյթներու ներքին պայքարին։

Բայց պէ՛տք է ճանչնալ այս հիւանդութիւնը, որովհետեւ յաճախադէպ է եւ կը հարուածէ մանուկներն ալ, պատանիներն ալ, չափահասներն ալ նոյն խստութեամբ։

Հոգեսպառութեան ենթակայ բազմաթիւ անհատներ կարծուած են hypocondriaqueներ (երեւակայական հիւանդներ, մելամաղձոտներ, երբեմն ջղասպառներ (neurasthénique) կամ պարզապէս դըժուարամարսութեան դատապարտուած հիւանդներ։

Արդ, եթէ քիչ մը մօտէն քննենք այդ դժբախտները, որոնք հիւանդ կը կարծեն իրենց բոլոր գործարանները միաժամանակ, եթէ մանրազննին ուսումնասիրենք ներկայացուած ախտանշանները, կը նշմարենք որ ենթարկուած են պարզապէս հոգեսպառութեան։

Այս հիւանդութեան մասին խօսիլ կարեւոր համարեցի, երբ ինծի ներկայացաւ պատանի մը, 19 տարու, որ ութ ամիսէ ի վեր փորձարանէ (laboratoire) փորձարան կը քաշքշէր իր տառապակոծ կեանքը, ախտաճանաչումը կատարել տալու նպատակով։ Ի՞նչ էր ցաւը այս պատանիին։ Բարոյական եւ ֆիզիքական յոգնութիւն մը կը զգար, տեւական գլխու ցաւ մը, սրտխառնուք, նիհարութիւն, ընդհանուր վատուժութիւն։ Հիւծախտաւոր կարծուած էր նախ, (թէեւ շողաքննութիւնը եւ թուքին քննութիւնը չէին հաստատած այդ կարծիքը), յետոյ դժուարամարսութեան ենթակայ հիւանդ մը, որ վէրք ունի ստամոքսին մէջ, ի վերջոյ երեւակայական հիւանդ մը, hypocondriaque։ Ու կը տանջուէր, կը տառապէր տղան, բայց չէր համարձակեր այլեւս խօսիլ իր բազմազան ցաւերուն մասին, վախնալով որ լուրջ չեն նկատեր։

Ի՞նչ զարմանալի հիւանդութիւն է, ուրեմն, հոգեսպառութիւնը, որ կարծել կու տայ քիչ մը ամէն բան։

ՈՐՈ՞ՆՔ ԵՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ.—Ամէն մարդ չի կրնար հոգեսպառութեան մատնուիլ։ Անհրաժեշտ է, հոգեսպառութեան համար, ժառանգական մասնաւոր բնակազմութիւն (constitution)։ Ժամանակին այս վիճակը կը կոչուէր մտային վատասերում (dégénérescence mentale)։ Այսօր մենք կ՚անուանենք հոգեախտաբանական կազմուածք (constitution psychopatique), — աւելի վայելուչ է ու նուազ... յուսահատեցուցիչ հիւանդներուն եւ անոնց ծնողքներուն համար։

Այս բնակազմութեան վրայ պէտք է աւելցնել գերյուզականութիւնը (hyperémotivité), որ գետին կը պատրաստէ ոգեթափ եւ ընկրկիչ ցնցումներով։ Սիրային անհամաձայնութիւնները, սեռային հակումներու վրայ կատարուած դաստիարակչական ճնշումները, այս ամէնը կը ծնին ամօթահարութեան եւ խղճահարութեան զգացումներ, որոնք շուտով կը պաշարեն հոգին, մղձաւանջ կը դառնան (obsession)։

Յետոյ, հոգեսպառութեան ծագման մէջ դեր ունին ներծոր գեղձերու եւ համակրական մեծ ջիղին (grand nerf sympathique = մակողնաշարային ջղացանց) բնախօսութեան խանգարումները։

Երբ այս այլազան պատճառները,— հոգեախտաբանական բնակամութիւն— գերյուզականութիւն, սիրային զգացումներու վրայ ճնշում, մտասեւեռում, ներծոր գեղձերու տկարացում,— յայտնուին միեւնոյն ենթակային վրայ, երեւան կուգայ հոգեսպառութիւնը:

ԻՒՆՉՊԷՍ ՃԱՆՉՆԱԼ.— Ախտաճանաչման դիւրութեան համար, հոգեսպառութիւնը պիտի ուսումնասիրենք առանձին մանուկներուն եւ չափահասներուն վրայ, որովհետեւ այս հիւանդութիւնը տարբեր է մանուկներուն մօտ, տարբեր է չափահասներուն մօտ:

ՄԱՆՈՒԿՆԵՐՈՒ ՀՈԳԵՍՊԱՌՈՒԹԻՒՆԸ.— Փոքրերուն մօտ, հոգեսպառութեան ամէնէն յատկանշական ախտանշանն է յոգնութիւնը: Սակայն պէ՛տք է ճանչնալ այս մասնայատուկ յոգնութիւնը: Ատիկա տեսակ մը յոգնութիւն է, որ բնաւ յայտնի պատճառ չունի: Ծնողքը ծուլութեան կը վերագրեն, այնպէս որ յաճախ կը յանդիմանեն, նոյնիսկ կը պատժեն տղան: Խեղճ տղան, առանց աշխատելու, առանց ճգնելու, յոգնած կը զգայ ինքզինք, աւելի ճիշդ յոգնած ծնած է, ծնած օրէն յոգնած է, եւ իր յոգնութիւնը կը քաշքշէ տունէն դպրոց, փողոցէն տուն:

Հոգեսպառութեան ենթական գիտակից է իր յոգնութեան: Գիտէ թէ չափազանցած է իր ուղեղային եւ ֆիզիքական աշխատանքները: Վերջապէս սպառած է ուժի եւ կորովի իր պաշարը:

Հոգեսպառ պատանին կորովի պաշար չունի, պարպուած են ամբարները: Ի զո՛ւր կը հանգչի,— յոգնութիւնը չ'անհետանար:

Լաւ չի քնանար, թեթեւ քուն մը միայն կ'առնէ եւ փոքրիկ աղմուկով մը կ'արթննայ յանկարծ: Նոյնիսկ պահեր կան, որ երբեք չի կրնար քնանալ: Կամ կը քնանայ գիշերը յառաջանալէ յետոյ, ուշ ատեն: Առտուն, արթնցած ժամանակ, ծուլութիւն մը եւ մեղկութիւն մը կը զգայ, քաջութենէ զուրկ: Քունը, որ կը զօրացնէ եւ կը վերանորոգէ ընդհանրապէս առողջ տղաքը, կը թուի թէ աւելի եւս յոգնեցուցած եւ քամած է հոգեսպառ պատանին:

Գլխու ցաւը (céphalalgie), որ կը յայտնուի հիւանդութեան առաջին օրէն, կը շարունակուի յամառութեամբ, ինչ որ աւելի եւս կը խռովէ ենթական: Գլխու նոյն ցաւը կ'անդամալուծէ ամէն փափաք անկողինէն ելնելու, գործին փարելու: Արդէն փոքրիկ հիւանդը, արթննալէ յետոյ, կը խուսափի որեւէ ճիգէ, վախնալով որ գլխու ցաւը կը շատնայ: Եւ երբ պնդէք, սաստիկ կը բարկանայ՝ պոռալով թէ հիւանդ է եւ չեն ուզեր զինք խնամել:

Ստամոքսի եւ աղիքներու խանգարումները յաճախադէպ են: Փոքրիկ հիւանդը կը գանգատի, որ ախորժակ չունի, ստամոքսին եւ փորին մէջ տարտամ ցաւեր կը զգայ, ստամոքսը կ'ուռի (հովկուլութիւն, aérophagie): Ցամառ ախտանշան մըն է տեւական սիրտխառնուքը, որ յաճախ փսխել կուտայ: Առտուն կանուխ, փոքրիկ հիւանդը կ'ըսէ թէ «սիրտը կը ցաւի», թէ բնաւ չի դադրիր այդ ցաւը, ոչ կը մեղմանայ, ոչ կը փոխուի: Այս վախով՝ կը հրաժարի ուտելէ: Ահա խոչընդոտ մը, զոր դժուար է անցնիլ, վանել, մղձաւանջային պահեցողութեամբ մը, հացադուլ յայտարարելով, մարմինը սնունդէ զրկելով, դիմադրականութիւնը կը նուազի: Պատա-

նին կը նիհարնայ, տխրութեան կը մատնուի, աչքերուն շուրջը կապոյտ կը կապէ, դէմքը կը տժգունի:

Հոգեշարժային (psychomoteur) միւս ախտանշանները, որ կը յայտնուին հոգեսպառ պատանիներու վրայ, մտասեւեռում (obsession), տարականոնութիւն (manie), վախ, երեւակայական մտահոգութիւն, եւ այլն, կը նմանին չափահասներու երեւան բերած ախտանշաններուն:

Մենք երկար կանգ առինք վերի ախտանշաններուն վրայ, որովհետեւ անոնք կը յատկանշեն առաւելապէս պատանեկան հոգեսպառութիւնը, այնքան կարեւոր՝ ծնողքներու համար:

ՉԱՓԱՀԱՍՆԵՐՈՒ ՀՈԳԵՍՊԱՌՈՒԹԻՒՆԸ.— Ինչպէս հոգեսպառութեան ենթակայ պատանիներուն, այնպէս եւ չափահասներուն վրայ կը տեսնուին յոգնութեան ու գլխու ցաւի նոյն ախտանշանները: Սակայն հոգեկան երեւոյթներն են, որ կը տիրապետեն այլեւս: Այս չափահաս հիւանդները կը կարծեն թէ կը գտնուին բամպակի հաստ խաւով մը շինուած պատնէշի մը ետեւ, այսպէս բաժնուած արտաքին աշխարհէն: Անկատարութեան (incomplétude) զգացում մը ունին: Ինչպէս Ժանէ կ'ըսէ, արտաքին զգայութիւններու հանդէպ թերի կը զգան իրենք զիրենք,— տարօրինակ ու տարտամ զգացում մը կը պաշարէ իրենց հոգին: Ու կը կորսնցնեն իրականին օգտագործումը: Եւ գիտակցելով ատոր՝ կը տխրին, որովհետեւ չեն կրնար դուրս ելլել այդ վիճակէն:

Մտասեւեռումը, մղձաւանջային գաղափարները ի վերջոյ կը նուազեցնեն հոգեբանական պրկումը: «Ամբողջական կամ բոլորանուէր գործունէութիւնը, ուշադրութեամբ, ճիգով, ազատութեամբ եւ հաճոյքով կատարուած» (Փ. Ժանէ), որ գոյութիւն ունին առողջ մարդու մը մօտ, կը բացակայի հոգեսպառներուն քով: Դժուարութիւն կը զգան՝ կռուելու համար այդ անկատարութեան դէմ: Եւ ահա կը սկսին ծնիլ կասկածները իրենց հոգեկան արտայայտութիւններու լրութեան կամ անկեղծութեան, բնական կեանքի գործողութիւններուն, նոյնիսկ զիրենք շրջապատող առարկաներու իրականութեան մասին:

Այս հոգեախտաբանական վիճակին հակառակ, հոգեսպառները կրնան շարունակել իրենց ասպարէզին աշխատանքները, առանց իրենց շրջապատին կամ հարեւանին ցոյց տալու հոգեկան անկարողութիւնը: Դարձեալ, երբեմն հոգեսպառները կը վերագտնեն իրենց կատարեալ խաղաղութիւնը, կամ ընկերային վտանգի մը զգացումն ունենալով, ինչպէս կը տեսնենք ներկայիս, ելմտական տագնապի այս օրերուն, կամ ամուսնական վէճերու, սիրային անհամաձայնութիւններու ազդեցութեան տակ: Գամ մը կը հրէ ուրիշ գամ մը, ինչպէս կ'ըսուի յաճախ եւ իրաւամբ:

Եւ եթէ բժիշկը կամ շրջապատը չգիտնան օգտուիլ այս խաղաղ վիճակէն՝ ամրապնդելու համար զայն բարոյական քաջալերութեամբ մը, կը վերայայտնուի ընկրկումը եւ յուսահատութեան նոր շրջան մը եւ հիւանդութիւնը կը շարունակէ այլեւս իր ընթացքը:

Ինչպէս կը տեսնուի, մարգարտաշարի ձեւով (perlée) հիւանդութիւն մըն է այս, ելեւէջներով, վերով-վարով կամ վերե-

վայրումներով: Սակայն պէտք չէ զայն շփոթել ջղային ուրիշ հիւանդութեան մը հետ, որ կը կոչուի Cyclotymie;

Յաճախ, արդի կեանքի բազմաթիւ յուզումներու ցնցումներուն ծանրութեան համեմատ, հոգեսպառութեան այս վիճակին վրայ կուգան պատուաստուիլ կամ աճիլ մտավախութիւնները (phobie), գերյուզականութեան ախտերեւոյթները (անձկամտութիւն, անդոհ, հոգեհեղձութիւնը, անքնութիւն): Այնուհետեւ կատարեալ է այս բազմերես հիւանդութեան պատկերը:

ԴԱՐՄԱՆՈՒՄԸ.— Հոգեսպառը հիւանդ մըն է, որ, դժբախտաբար, չի կրնար դարմանուիլ մինակը, կլլելով բոլոր այն դեղերը, որոնց ծանուցումը կը կարդայ իր թերթին չորրորդ էջին վրայ: Պէտք է բժիշկի մը դիմէ:

Կասկածամիտ (méfiant) մըն է սակայն, չի սիրեր պատմել իր զգայութիւնները, որովհետեւ կը վախնայ որ չե՛ն հասկնար զինք: Կը խուսափի արտայայտուելէ: Կը յայտնէ միայն ֆիզիքական ցաւերը, ստամոքսի եւ աղիքներու խանգարումները: Ոչ մէկ խօսք իր մղձաւանջային կամ երեւակայական, անդոյ մտադրաղութիւններուն ու անկատարութեան մասին: Կը մնայ բժիշկին քննել, համբերութեամբ մօտիկ ըլլել, եւ հակառակ հիւանդին տղայական կամ տարտամ մտադրաղութեանց անհեթեթութեան՝ դասաւորել եւ պարզել այս երկար հիւանդութեան պատմութիւնը:

Յաճախ ապերախտ է բժիշկին դերը, որովհետեւ, հակառակ իր բոլոր ճիգերուն, համբերութեան եւ անուշ լեզուին, չի յաջողիր շահիլ հիւանդին վստահութիւնը,— ինչ որ ամէնէն էական կէտն է:

Այն մասնագէտները, որոնք վարժուած են այսպիսի դժուարութեանց, գիտեն թէ, երկար մօտիկ ըլլալէ յետոյ հոգեսպառին ցաւագին տրտունջները, պարտաւոր են կատարել բոլոր կարեւոր հարցումները, որ կրնան երեւան հանել ենթակային հիւանդագին խռովքներուն նրբերանգները (gamme), վախերը, մղձաւանջները, սարսափները: Յետոյ, հանդարտութեամբ, մեղմութեամբ, մեթոտով ուսումնասիրել զանոնք առանց աճապարելու:

Հոգեբուժական դարմանումը պէտք է սկսիլ առաջին իսկ քննութենէն յետոյ:

Իսկ ընդհանուր դարմանումը փորձել տկարացած գործարաններուն (ձուարաններ, վահանագեղձեր, մակերիկամնային գեղձեր, որձագեղձեր, մագասագեղձ) եւ ստամոքսի, աղիքի խանգարումներուն վրայ:

Հոգեսպառ հիւանդը, որ պիտի կարդայ այս յօդուածը, ինքզինք պիտի ճանչնայ ճիշդ ինչպէս երբ հայելիի մէջ նայէր: Պէտք է հասկնայ թէ բժիշկները երկար ուսումնասիրած են իր պարագան, թէ իր հիւանդութիւնը անծանօթ բան մը չէ անոնց, հետեւաբար պէտք է հպատակի ցոյց տրուած դարմանումին, վստահութեամբ, համբերութեամբ եւ յարատեւութեամբ: Պէտք է վերջապէս ըմբռնէ թէ բարոյական ու մտային առողջապահութիւնը եւ մեթոտաւոր դարմանումը միայն պիտի բուժեն զինք: Չէ՞ որ այդ է արդէն իր ցանկութիւնն ալ:

ՏՈՔԹ. Պ. ՔՕԼՕԼԵԱՆ

ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻՆ ԴԷՄ ՊԱՅՔԱՐԸ

Երկրաշարժը անախորժ այցելու մըն է, եւ որովհետեւ կը հասնի անակնկալ կերպով, պատճառ կ'ըլլայ անթիւ մարդկային զոհերու եւ մեծ հարստութիւններու կործանման:

Դարերէ ի վեր, ինչպէս ջուրին եւ կրակին դէմ պայքարելու միջոցը փնտռուած ու գտած են, այնպէս ալ մարդիկ աշխատած են միջոց մը գտնել ազդու կերպով կռուելու համար բնութեան այս մեծ չարիքին դէմ: Այս ուղղութեամբ կարեւոր աշխատանքներ կատարած են Իտալիան եւ Ճափոնը, որոնք երկրաբանօրէն երիտասարդ երկիրներ ըլլալով ենթակայ են այս չարիքին: Հայաստանն ալ դժբախտաբար պէտք է դասաւորել այս երկիրներու չարքին: Ահա թէ ինչու այս նիւթով կը զբաղեցնենք «Կեանք եւ Արուեստ»ի ընթերցողները:

Պայքարի միջոցները գտնելէ առաջ, ինչպէս հասկնալի է, ուսումնասիրութիւններ կատարուած են, իմանալու համար այս երեւոյթին ծնունդ տուող պատճառները ու յետոյ այն ֆիզիքական օրէնքները որոնց ենթարկուելով մեզի կը յայտնուի: Այս շատ կարեւոր աշխատանքը կատարած են երկրաշարժաբանները (Sismologie) որոնց եզրակացութիւններուն վրայ հիմնուելով, ճարտարագէտները այժմ մեզի ցոյց կուտան պայքարի լաւագոյն միջոցները:

Պատճառներուն վրայ, որոնք ծնունդ կուտան երկրաշարժին, դեռ վերջնական խօսքը չէ ըսուած: Ըստ ոմանց երկրային մասսաներուն տեղափոխութիւնը կամ կարգաւորումն է որ տեղի կուտայ ցնցումներու, ըստ ուրիշներու հրաբխային գործունէութեան արդիւնք են, կան եւ անոնք որ կը կարծեն թէ ցնցումներու միակ պատճառը ովկիանոսներու յատակին բարձրանալը կամ աւելի խոր ընկղմիլն է:

Անմիջական օգտակարութեան տեսակէտէն մեզի համար աւելի կարեւոր է զբաղիլ երեւոյթին երկրորդ մասովը: Մենք գիտենք այլեւս որ երկրաշարժը մեզի կը յայտնուի երկու ձեւի ճօճումներով, ալեձեւ (ondulatorio) կամ վերաձիգ (sussultorio), հազուադէպ է երկրորդ ձեւը, որուն դէմ պայքարելու միջոցը դեռ չէ գտնուած: Ալեձեւ ճօճումը կը բաղկանայ մի շարք ալիքներէ, որոնց մեծութիւնը կախում ունի այն հեռաւորութենէն որ կրնայ ըլլալ մեկնակէտին (Epicculro) եւ սկզբնակէտին (Spocculro) միջեւ, իսկ ցնցումները այնքան աւելի ուժեղ կ'ըլլան որքան աւելի մօտ կը գտնուին մեկնակէտին:

Դիտուած է որ ալիքները մեկնակէտէն կը տարածուին ամէն ուղղութեամբ, բայց ոչ հաւասար զօրութեամբ: Զօրութեան մեծագոյն եւ կարեւոր մասը, ալիքները կը տարածեն երկու ուղղութեամբ, որոնք իրարու ուղղահայեաց են, եւ որոնցմէ մին շատ աւելի զօրաւոր է քան միւսը:

Այս դիտողութեան վրայ հիմնուելով, ճարտարագէտները կ'առաջարկեն.

1. Պատրաստել ամէն քաղաքի յատակագիծը ուր նշանակուած ըլլան ցնցումներու այդ երկու կարեւոր ուղղութիւնները:

2. Շէնքերը կառուցանել այնպէս որ իրենց շրջագիծին փոքրագոյնը դիմաւորէ երկրաշարժին նուազ զօրեղ ալիքները, խուսափելով ամենազօրեղ ալիքներէն: Ընդունելով որ ընդհանրապէս շէնքերուն կը տրուի ուղղանկիւն շրջագիծ մը, այս պարագային շրջագիծին փոքրագոյնը կը ներկայանայ շէնքին իբր ամենատոկուն մասը:

3. Շէնքերու կառուցման ընթացքին նախընտրել բոլորակաձեւ յատակագիծերը, որովհետեւ ասոնք իրենց շրջագիծին ամէն կէտին վրայ միեւնոյն հաւասար տոկունութիւնը կը ներկայացնեն:

Այս առաջարկները կը վերաբերին շէնքին տրուելիք ուղղութեան եւ յատակագիծին, բայց կան նաեւ նոյնքան կարեւոր ուրիշ առաջարկներ շէնքին կառուցման մասին: Այսպէս.

1. Հիմերը նետել միշտ հողին միատարր եւ տոկուն խաւերուն վրայ:

2. Բոլոր մասերը, պատ, տախտակամած, ինչպէս նաեւ տանիքը կապել հիմերուն:

3. Զափաւորել շէնքերու բարձրութիւնը: Առ առաւելն 12մ. որ է ըսել 3 յարկի:

Այս վերջին երեք առաջարկները որոնք եղած են արգիլելու համար փլուզումները, մի ու լի կարելի է իրագործել պէթօն արմէով, որուն այնքան առաւելութիւններուն մօտ պէտք է նաեւ յիշել այն որ փլուզումի անխուսափելի հետեւանք եղող հրդեհի մը միջոցին, շէնքը կը պահէ իր հաստատութիւնը քանի որ կրակխառը պաշտպանելով երկաթը, բոցերը ոեւէ ազդեցութիւն չեն գործեր իր վրայ:

Ա. ՍԱՐԵԱՆ
(Ճարտարագէտ)

Միլանօ

ՀԱՅ - ԲՈՅԺ

ժողովրդական ամսաթերթ բժշկութեան և առողջապահութեան
Տնօրէն-խմբագիր Շ. ՆԱՐԴՈՒՆԻ (ՏՕՔԹ. Շ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ)
Տարին 3 անգամ 24 էջ, մնացեալ թիւերը 16 էջ,— տարեկան հաւաքածոն՝ 216 էջնոց հատոր մը:
Առաջին թիւը լոյս տեսաւ Հոկտեմբեր 1ին

«ՀԱՅ-ԲՈՅԺ»Ը ՁԵՐ ՏԱՆ ԲԺԻՇԿՆ Է

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԵՑԷՔ ԱՅԺՄԷՆ

Տարեկան 12 թիւի համար՝ Ֆրանսա 20, Արտասահման 25 ֆր.
Բաժնեգին, յղուած եւ թղթակցութիւն ղրկել Տօքթ. Շ. Այվազեանի, **17, Rue Damesme, PARIS (13e).**

ԿՆՈՋ ՀՈՏԸ

Ծանօթացէք.

— «Կինը ուղտ մըն է, զոր բարին Աստուած տուաւ այր մարդուն, որպէսզի կարենայ անցնիլ կեանքի նեղուցէն»:

— «Կինը գետ մըն է, անուշահոտ ալիքներով, որ միշտ անկողին կը փոխէ եւ կը յորդի իր ճամբուն վրայ»:

Կնոջ մասին ահա երկու ըմբռնումներ,— առաջինը՝ Թրքական, երկրորդը՝ Ֆրանսական: Մին բիրտ ու կոշտ, միւսը՝ նուրբ եւ արուեստագէտ:

Արդարեւ, գնահատելու համար կինը՝ պէտք է օժտուած ըլլալ արուեստագէտ զգայարանքներով: Եւ անմիջապէս աւելցնենք որ մեր զգայարանքներուն մէջ քիթը արուեստագէտ մըն է, դժբախտաբար շատ քիչ ճանչցուած: Երկու հոգեբաններ, Ռօրրըն եւ Ռուսթան, կը կարծեն թէ քիթը կորսնցուցած է այլեւս իր հին արժէքը: Ներողութի՛ւն, տարօրինակ զգայութիւններու պալատ մըն է քիթը, բանաստեղծներուն հարցուցէք:

Lecteur, as-tu quelquefois respiré
Avec ivresse et lente gourmandise
Ce grain d'encens qui remplit une église,
Ou d'un sachet le muse invétéré ?

(Ch. Baudelaire)

Ուրիշ մը.

Volupté des parfums ! Oui, toute odeur est fée,
Si j'épluche, le soir, une orange échauffée,
Je rêve de théâtres et de profonds décors.
Si je brûle un fagot, je vois, sonnant, leurs cors,
Dans la forêt d'hiver les chasseurs faire halte.

(François Coppée)

Ուրիշ մը եւս.

Parfum de la glycine ingénu, faible et pur,
Il semble qu'on respire une chair enfantine.

(Fernand Gregh)

Հոտառական զգայարանքը, հիմա, կը գործէ ոչ միայն Ապոլոնի, այլ եւ Հիպոկրատի արուեստին մէջ: Արդի բժշկութիւնը հրաշալի ախտաճանաչումներ կը կատարէ երբեմն, պարզապէս քիթով: Խենթերուն հոտը յատկանշական է չափազանց: Յիմարաբոյժ մը, Պըրրոու, կը պնդէր որ մէկու մը վրայէն «խենթութեան հոտ» առնելով միայն՝ պիտի վկայէր թէ միտքով առողջ մէկը չէ ան, հոգ չէ թէ ուրիշ փաստ չունենար: Արդարեւ ինչո՞վ բացատրել «որբութեան հոտերը», բայց եթէ միսթիք հոգեկան վիճակներով:

Աւելի կարեւորը։ Արուեստագէտ քիթով մը օժտուած անհատներ կան, որոնք կրնան հոտառութեամբ զանազանել այր մարդը՝ կինէն։ Վասնզի մարդիկ եւս իրենց յատուկ հոտերն ունին։ Պլուտարքոս կը պատմէ թէ մանիշակ կը հոտէր Մեծն Աղեքսանդր։ Եւ մուշկ կը հոտէր Ֆրանսացի մեծ քերթողը Մալ՛էրպ։

Ի՞նչ կը հոտին կիները։

Երբ աղջիկ մը արբունքի կը մօտենայ, կոյս ոչ միայն բարոյապէս, այլ եւ զգայարանքով, հազիւ թէ զգալի բոյր մը կ՚արտաշնչէ մարմնէն։ Հովի եւ գարնանային արեւի բոյր մը, թութի անուշահոտութեամբ յագեցած պաղուկ ջուրի մը հոտը։ Ընդհակառակը օնանականները թթուած կաթի հոտ մը կ՚ունենան։ Սիրահար աղջիկներու մորթը օծուն է անուշ արտաշնչութեամբ մը։

Կինը ծաղիկի մը կը նմանի։

Այնպէս ծաղիկներ կան, որ օրուան պահերուն համաձայն կը փոխեն իրենց բոյրը։ Ծաղիկներուն անուշահոտութեան պահը կը կազմեն արշալոյսն ու վերջալոյսը։ Սակայն Geranium noctuolens ը կը սկսի բուրել միայն երբ գիշերը կ՚իջնէ։ Դարձեալ mesem le ryanthemumo noctiflorum հոտ չունի ցերեկին, սակայն հրաշալի բոյր մը կ՚արձակէ գիշերը։ Բեղմնաւորութեան շրջանն ալ կ՚ազդէ ծաղիկներու անուշ արտաշնչութեան վրայ։ Այսպէս Conophallus ը կը դադրի բուրելէ՝ երբ սերմնափոշին թափի վրան։

Նոյնը եւ կիները,— անոնց մորթային արտաշնչութիւնները իրենց ամէնէն անուշ սաստկանքին կը հասնին մասնաւորապէս արշալոյսին, երբ արեւը կը ծագէ, եւ վերջալոյսին, երբ թարմ հովը կը հեւայ միջոցին մէջ։ Այսու հանդերձ, ինչպէս ծաղիկները, կիներ ալ կան, որ «գիշերային» են։ Այսպիսի կիները, օրուան լոյսէն շատ կ՚ազդուին եւ սարսափելի գլխացաւեր կ՚ունենան, ուստի կը նախընտրեն, ցերեկները, նստիլ վարագոյրներու բերած մթութեան մէջ։

Բայց կիները կը բուրեն առաւելապէս սեռային յարաբերութեանց պահուն։ Վա՜յ այն թշուառին, որ քիթ չունի, այդ պահուն։ Վասնզի քիթը, կարելի է ըսել, սեռային գործարան մըն է։ Դարձեալ բանաստեղծներն են, որ արձանագրած են այդ ճշմարտութիւնը, առաջին անգամ։ Եւ հիմա գրեթէ բոլոր սիրահարները սովորութիւն ըրած են գինովցնել հոտառական զգայարանքը... դրախտ մտնելէ առաջ։ Ծաղիկները, այսպէս, խորհրդանշան դարձան սիրոյ։

O, fleurs !
L'amour, dont vos parfums enflamment le délire,
Souvent, par vos bosquets, étendit son empire.

Անուշահոտութիւնները սիրային կեանքի մէջ այնքան մեծ դեր կը խաղան, որ հսկայ կայսրութիւններ իրենց բոլոր միջոցները սպառած են անուշահոտութիւն հայթայթելու համար հեռաւոր երկիրներէ, Արեւելքէն։ Պլինոս կատաղութեամբ կը քննադատէ իշխանուհիները, որոնք հռովմէական դանձը Արեւելք կը փոխադրէին։ Սակայն հռովմէական պետութիւնն ալ անուշահոտութիւն կը սպառէր,— ամփիթատրոնին կամարաձեւ կտաւին վրայ կը թափէր թանկագին

անուշահոտութիւն մը, որ կաթիլ կաթիլ իյնալով՝ տեսակ մը գինովութիւն կը պատճառէր հանդիսականներուն։ Հելլէնները, երբ կոչունք կու տային, դահլիճին մէջ կը թռցնէին աղաւնիներ, զանոնք նախ լոգցնելէ յետոյ անուշահոտութեամբ, որ կը սփռուէր միջոցին մէջ, քանի կը թեւածէին աղաւնիները։ Վերջապէս, ինչպէս հին մեհեանները, նոյնպէս արդի եկեղեցիները գլխաւոր սպառողներն են անուշահոտութեանց,— խունկ եւ զմուռս կը ծխեն, (Ֆրանսական parfum բառը կը ծագի «ծխել» բայէն)։ Կարգ մը ժողովուրդներու մէջ ժամանակ մը այնպէս կը հաւատային թէ անուշահոտութեան իւրաքանչիւր տեսակի մասնայատուկ ազդեցութիւն մը վերագրուեցաւ, եւ մարմնի զանազան մասերը իրենց անուշահոտութիւնութիւն կը համերաշխի կամ ներդաշնակութիւն մը կը կազմէ մափի իւղ, մազերուն՝ անճարակի (marjolaine) օծանելիք։

Ինչո՞ւ այս բոլորը։

Որովհետեւ կինը կ՚ուզէր փոխարինել կամ սաստկացնել հոտը, որ չունի կամ տկար կ՚արտաշնչէ։

Դժբախտաբար, կիները յաճախ չեն գիտեր թէ ինչ անուշահոտութիւն կը համերաշխի կամ ներդաշնակութիւն մը կը կազմէ իրենց մարմնոյն արտաշնչութեան հետ։ Եւ հոտեր կը քսուին, որոնք, խառնուելով իրենց մարմնոյն արտաշնչութեան հետ, երբեք չեն կրնար համակրութիւն ներշնչել, քարշողական դեր կատարել։ Այսպէս կին մը, որ պնդութիւն ունի, տարօրինակ հոտ մը կ՚արտաշնչէ,— պէտք է, ուրեմն, գտնել այնպիսի հոտ մը, որ քիմիապէս տարրաղադրէ՛, չէզոքայ եւ աւելի չշեշտէ այդ հոտը։ Ուրիշ խօսքով, պէտք է ընտրել իր բնախօսութեան յարմար անուշահոտութիւն մը, ինչպէս կ՚ընտրէ իր մարմնին յարմար զգեստ մը, իր դէմքի մորթին վայել գոյնով հագուստ մը։

Շ. ՆԱՐԴՈՒՆԻ

Աւելցնենք այստեղ, որ կիներու բնական հոտերու արտաշնչութեան վրայ կ՚ազդեն տարիքը, սնունդը, ոգելից ըմպելիներու գործածութիւնը։

Ահա տեղեկութիւններ, որոնք կը կարծեմ թէ կարեւոր են կնոջ մը համար։ Վասնզի Սողոմոնի օրերէն ի վեր, այրերը կ՚ընթանան անուշահոտութեան ետեւէն.—

Եւ հոտ իւղոց քոց քան զամենայն խունկս, իւղ անոյշ հեղեալ է անուն քո, վասն այնորիկ օրիորդք սիրեցին զքեզ. զհետ հոտոյ իւղոց քոց ընթասցուք մեք (ԵՐԳ ԵՐԳՈՑ, Գլ. Դ. 2)։

Շ. ՆԱՐԴՈՒՆԻ

ՏՈՔՏ. Թ. ՏԸ ՄԱՐԹԷԼ

Ծնած է Մէօրթ–է–Մոզէլ նահանգի Մաքսէվիլ քաղաքը 1876 մարտին: Երկրորդական կրթութիւնը Փարիզի Ժանսոն–տը–Սայեի լիսէին մէջ ստանալէ վերջ, պատրաստուեցաւ մտնել Արուեստից եւ Արհեստից Կեդրոնական վարժարանը եւ մտից քննութեանց մէջ ալ յաջողեցաւ: Այդ պահուն սակայն յանկարծ միտքը փոխելով, մտաւ Փարիզի բժշկական համալսարանը: Յաջորդ տարին նշանակուեցաւ Հիւանդանոցներու այցելու բժիշկ, իսկ 1903ին՝ ներքին բժիշկ: Ներքին բժշկութեան շրջանը աւարտեց փրոֆ. Սըկոնի մօտ, որու Բուժարանին պետն եղաւ 1907—1911:

Բուժարանի շրջանն ալ աւարտելէ վերջ, համոզուած ըլլալով որ՝ վիրաբոյժ մը այնքան աւելի արժէք կ'ունենայ որքան շատ գործողութիւններ կատարէ, հիմնեց վիրաբուժական կեդրոն մը՝ Մասնաւոր Վիրաբուժական Հիւանդանոցը (Hôpital Chirurgical Privé), զոր յաջողեցաւ ապրեցնել իր սեփական միջոցներով:

Վիրաբուժական Համաժողովին առթիւ, այս հիւանդանոցին մէջ կատարուած առաջին վիրաբուժական գործողութիւնները իրենց կարեւորութեամբ եւ կատարելութեամբ ի վեր հանեցին այն մեծ դերը, զոր պիտի գրաւէր այս հիմնարկութիւնը վիրաբուժական աշխարհին մէջ:

1914ին իր խնդրանքով իբրեւ օգնական բժիշկ ծառայեց հետեւակազօրաց գունդի մը մէջ: 1914 հոկտ. 2ին վիրաւորուելով, Պատուոյ Լեգէոնի ասպետ դարձաւ: Հազիւ դարմանուած էին վէրքերը, երբ իբրեւ կամաւոր գնաց Տարտանէլ, ուր ծանր ջերմի բռնուելով, Փարիզ վերադարձաւ:

Հոս վիրաբոյժ նշանակուեցաւ Պանթէոնի զինուորական հիւանդանոցի ծանր վիրաւորներու բաժնին, միաժամանակ վարեց վիրաբուժական ճիւղը Աստորիա հիւանդանոցին, որուն վիրաբուժապետն եղաւ մինչեւ պատերազմի վախճանը:

1918ին նշանակուեցաւ Պատուոյ Լեգէոնի սպայ:

Զինադադարէն ի վեր իր վիրաբուժական համբաւը հետզհետէ մեծցաւ, ու այսօր Տոքթ. տը Մարթէլ Եւրոպայի մեծագոյն վիրաբոյժներէն մէկն է:

Ֆրանսայի մէջ ինքն է եղած ջղային վիրաբուժութեան ստեղծիչը եւ ինքն է որ առաջին անգամ կատարած է այս նուրբ գործողութիւնները, որոնց համար դեռ 1910ին հնարած է կատարեալ գործիք մը: Ցարդ այս գործիքէն լաւը չէ հնարուած: Վիրաբուժութեան այս ճիւղին մէջ մասնագիտութիւն ձեռք բերած Ֆրանսացի առաջին վիրաբոյժն ըլլալով հանդերձ, Տոքթ. տը Մարթէլ ամէն բանէ առաջ վիրաբոյժ մըն է, այս բառին արտայայտած բարոյական եւ ֆիզիքական բոլոր յատկութիւններով: Մեծ թիւ մը կը կազմեն իր գիտական երկասիրութիւնները: Նոյնպէս մեծ թիւ մը կը կազմեն այն հանճարեղ գործիքները, զորս ինք հնարած եւ շինել տուած է՝ կուրաղետայի, ստամոքսի, աղիքի, մաղձային ճամբաներու եւ ոռովայնային գործողութեանց համար:

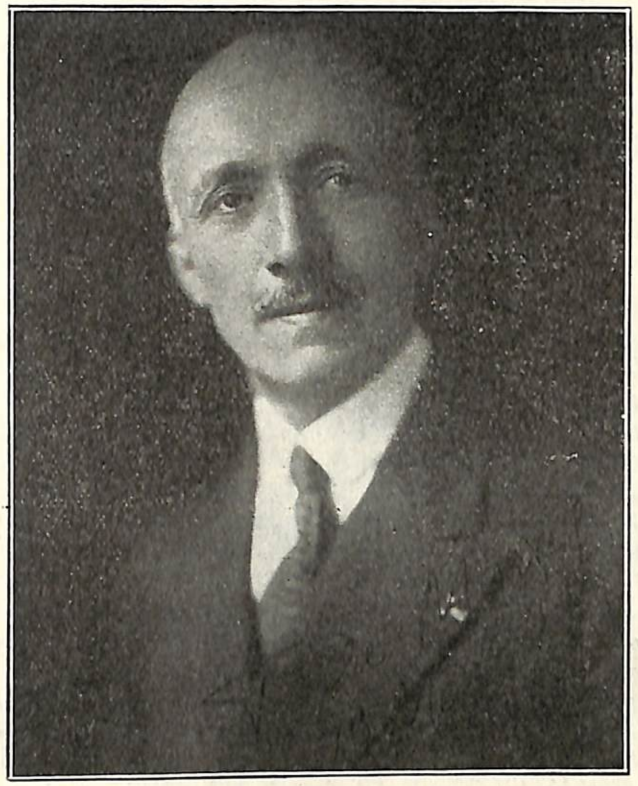

Dr. T. DE MARTEL

Անդամ Փարիզի Վիրաբուժական Ընկերութեան, Տոքթ. տը Մարթէլ Եւրոպայի հագուագիւտ վիրաբոյժներէն մէկն է. «պատուակալ խորհրդական է Գործնական Վիրաբուժութեան Ընկերութեան» (Honorary Consultant of the Society of Clinical Surgery), ու նաեւ վիրաբուժապետ է Փարիզի Ամերիկեան Հիւանդանոցին:

1924էն ի վեր Պատուոյ Լեգէոնի Հրամանատար է:

Անոնք որ տեսած են Տոքթ. տը Մարթէլի գործողութիւն կատարելը, չեն կրնար չյիշել ինչ որ ըսած է վիրաբուժական գործողութեանց մասին ուրիշ խիստ մեծարժէք Ֆրանսացի վիրաբոյժը՝ փրոֆ. Ժան–Լուի Ֆօր. «Բազմաթիւ տարրեր կրնան օգնել՝ որպէսզի իսկապէս գեղեցիկ դրոշմ մը տան գործողութեան մը. խնամքը, ճշգրտութիւնը եւ զգուշաւորութիւնը որով կը կատարուի այն, կիրարկուած մեթոդներու վայելչութիւնն ու ինքնատպութիւնը, կատարեալ գործադրութեան մը առթած ապահովութեան զգացումը, վիրաբոյժին ճարտարութիւնն ու գործողութեան արագութիւնը. որովհետեւ Տոքթ. տը Մարթէլ իրապէս ունի «Վիրաբոյժի Հոգին»:

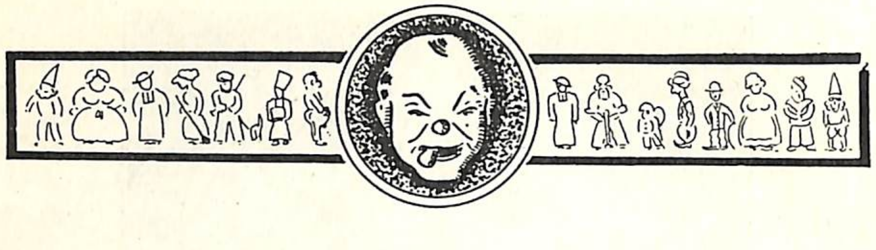

ՀՐԱՆԴ ԱԼԵԱՆԱՔ

Հրանդ Ալեանաքեան ծնած է Կոստանդնուպոլիս՝ Բանկալթիի ազգային գերեզմանատան մէջ:

Ծնածը ուրուական մըն էր:

Դպյեակ Աղնէս տուտու եա եա փախած է լեղապատառ:

Ալեանաքեան հասակ նետելով կատարելագործուած է իբրեւ փէրի՝ առանց սակայն մարդու վախ պատճառելու. ընդհակառակն ինքն է որ սարսափած է այս աշխարհիս ողջերէն ու առողջներէն:

Նախակրթարանի ու Կեդրոնականի պատերէն թափանցելով դասարան ու դպրոց է փոխած:

Պոլսոյ ջարդէն՝ ուրուականը սողոսկելով կը փախչի Վասպուրականի աւերէն ու կ'ապաստանի Վանա: Պուլկար կառավարութիւնը ազատ մուտք կը շնորհէ Ալեանաքի, երբ մէկ ոգիին՝ Բիւզանդիոնի մէջ կոտորուած Հայերուն: Այնտեղ սակայն ոչ ոք կը հետաքրքրուի իր ապրուստով: Զինքը գերմանական կարծելով չէին խորհած որ բռատմոքս մը ունի Ալեանաք: Օր մը միայն, գերասանապետ Թովմաս Ֆասուլեաճեանէն կը հրաւիրուի ճաշի՝ մէկ պնակ լուբիայով: Ալեանաք կը կազանայ եւ իբրեւ քարիւղ կը մտնէ բէթրոլ փոխադրող «Մանթաշօֆ» նաւուն մէջ ու Սեւ Ծովը ճեղքելով կ'ելլէ Պաթում, անկէ ալ Թիֆլիզ: Իր առաջին գործը կ'ընէ խօսիլ ռուսահայերէն:

— Պոլսում՝ ջարդ: Վառնայում՝ քաղց, Պաթումում՝ դդում, Թիֆլիզում՝ ֆէյֆ... գնում եմ, գալիս եմ... կրխակքական մոմենտ... Ես նկարիչ էնտէլիկէնտ... հէնց էնպէս... հէնց էսպէս... ընկեր ճան, ճան բալա... կեանքը եղաւ մի խաթապալա...

Կովկասի մէջ ալ չգտնելով իր տաղանդին արժանի ընդունելութիւն օր մը կը յայտարարէ.

— Պոլսում մտադիր էի անձնասպանութիւն անելով վերջ տալ իմ կեանքին, Վառնայում էլ մտադրել էի անձնասպանութիւն անել. հիմի բոլէն հասած եմ համարում: Էսօր կէս գիշերին, կը ջախջախեմ իմ գանկը...

Պատասխան կուտան ու կ'ըսեն իրեն.

— Լաւ է անագան քան երբեք:

Հետեւեալ առաւօտ կը յայտարարէ.

— Վաղը կը մեռնիմ...

Պատասխան կուտան ու կ'ըսեն իրեն.

— Այսօրուան գործը վաղուան մի թողուր...

Ըսինք թէ ուրուական էր. ոչ կրնար անձնասպան ըլլալ, ոչ ալ մեռնիլ: Տխուր անմահ մը: Ցոյսերու կարաւանի մը գլուխը անցնելով՝ փոխադրուած է Փարիզ:

Անբախտութիւնը սակայն իրմէ առաջ Փարիզ հասած էր եւ կը սպասէր Ալեանաքի:

Ալեանաք Բանթենի գերեզմանատան մէջ մէկիկ, մէկիկ կը թաղէ իր յոյսի փիղերն ու ուղտերը:

Փարիզի մէջ կ'ըլլայ retoucheur մեծադիր լուսանկարներու, միաժամանակ նկարելով դաշտեր ու ձորեր, լիճեր ու թանջարանոցներ: Բարձունքներ չէ ելած վախնալով տաք ու պաղէն:

Ամբողջ իր կեանքի ընթացքին եթէ առջեւը ունենար խոշոր հայելի մը եւ տեսածները վերարտադրէր՝ վստահաբար պիտի ըլլար ընդ. մեծ ծաղրանկարիչ մը: Թիֆլիզի մէջ, ձմեռ մը, իր մէկ երգը եղանակաւորած է: Ամբողջ ամառուան մը տաքերուն երգած են այդ կտորը՝ զուարճանալով ու զովանալով: Բառերը կարծուած են Եղիա Տէմիրճիպաշեանինը իսկ եղանակը կարծուած է Զայքովսքիինը: Ատկէ ի վեր Տէմիրճիպաշեան ու Զայքովսքի անմահացած ու չքաւորուած են իսկ բուն հեղինակը մնացած է անչուք:

Փարիզի մէջ իբր ազգային նկարիչ ստեղծած է պատկերներ ցեղին տառապանքէն ու յեղափոխութենէն: Օրինակ՝ «Հայկական Աղատամարտը», «Մահ կամ Ազատութիւն», «Հաց կամ Արքայութիւն», «Մայր Արաքսի» (աւերով ու կողերով),«Կուեցէք Տղերք», «Որբեր», «Կարկուտ Տեղաց», «Սամսոնը պիտի լինի արեան ծով», «Ողբա՛ հայրենիք», «Հիմի՞ էլ չնկարել», «Ձայն մը հնչեց», «Կոչնակ հնչեցուր», «Ձայն տուր, ո՛վ ծովակ», «Թնդանօթներ որոտացին», «Ահա մօտեցան մահուան ժամերս», «Մեռանում եմ, ազնիւ ընկեր»:

Եթէ մեր մէջ շատեր ջարդուած ու մեռած են առանց պատանքի, ու ոմանք ալ կռուելով մեռած են նոյնպէս առանց պատանքի, Ալեանաք ալ այդ մեռնողներուն կեանքը նկարած է: Եթէ գիրենք չէ անմահացուցած գոնէ անոնց պատանք մը շնորհած է իր նկարիչի կտաւներով:

Հայկական երգարանի նկարիչը եղած է ան: Ուրեմն զուր է ըսել թէ ներդաշնակութիւն ու երաժշտութիւն չունի իր և իր նկարներուն մէջ:

Սարքած է իր նկարներուն ցուցահանդէսը եւ երկու շաբաթ ի զուր սպասած է այցելուներու: Մխակ հանդիսատես ունեցած է իր դառնակից բարեկամը՝ իշխան Արշակունի, մէյ մըն ալ Արջունի որբազանը որ լալահառաչ «պահօրանիչ»ով մը փակած է նկարահանդէսը: Ալեանաք ողբագին հեծութեամբ գետին է թափած պատկերները ու մէջը նստելով, ցուցամատը ճակտին, ռուսահայերէն հրամայած է որ լուսանկարեն զինքը, տակը գրելով.

Հ. Ալեանաք նստէր կուլայ,
Չըկայ բռող — «Մի՛ լա, մի՛ լա»:

Քանի մը անգամ մասնակցած է Անկախներու ցուցադրութիւններուն: Այցելուներէն տասնեակ անձեր՝ փախաքած են գնել նկար-

ներուն շքեղ շրջանակները։ Ալեանաք այդ շրջանակները վարձքով առած ըլլալով չէ կրցած գոհացնել դիմողները։

Ալեանաք իր նկարները ծախելու միայն մէկ միջոց է գտած. զանոնք դնել վիճակահանութեան։ Ու կը գործէ այս ուղղութեամբ։ Ալեանաք ինքզինքն երկու երեք թիւ գնելով՝ քանի անգամ է որ ինք կը շահի իր նկարները։

×

Հրանդ Ալեանաք կոչուած է փարիզահայութեան մլուկը։ — Թոթովախօսներ կուտեն «լ» գիրը։ Ասիկա անոր համար որ անդամ է Միութիւններուն եւ յաւէտ ներկայ է հայկական բոլոր ցերեկոյթներուն եւ երեկոյթներուն, ըլլայ ներկայացում, նուագահանդէս, երգահանդէս, համերգ, ցուցահանդէս, միթինկ կամ պարահանդէս։

Ներկայ է երբեմն հանգամանքով՝ իբր թատերական, երաժշտական ու նկարչական քրոնիկագիր։

Անգամ մը երեկոյթի մը կազմակերպիչները որոշած էին ոչ ոք ընդունիլ ձրի, մանաւանդ Ալեանաքը։ Դռան առջեւ տոմսակ նայողներուն ալ խստիւ պատուիրուած է այս պարագան։ Հանդէսը սկսելէն ու դուռները գոցուելէն վերջ մէկը ըսաւ.

— Այս հանդէսը իսկապէս բացառիկ է որովհետեւ Ալեանաք ներկայ չէ...

Սխալ էր սակայն։ Աչք մը նետել բաւ էր հասարակութեան վրայ տեսնելու համար Ալեանաքի բարձր օձիքը։ Եւ իրաւ այնտեղ էր Ալեանաք, առաջին կարգի աթոռներէն մէկուն վրայ՝ կոկոզավիզ։ Բայց ինչպէս եղած էր որ մեծ օձիքը ձեռք չէր առած։ Re quit ur մըն է՞ր։ Ո՛չ։ Հապա՞։ Ըսինք՝ ուրուական մը միայն։

Եթէ միայն երեք անգամ ներկայ է այդ հաւաքոյթներուն՝ իր ներկայութիւնը կը բազմապատկուի Դպրոցասէրի սարքած հանդէսներուն։

Իր ամբողջ բառարանն ու քերականութիւնը սպառած է այս՛ որբագործարանին վրայ «վեցհազարեայ» յօդուածներ գրելու համար։ Շատ գնահատած է յիշեալ տան յաւէրժական տնօրէնութիւնը որ իրեն յանձնած է դպրոցին գծագրութեան դասերը։

Իր շնորհիւ աշակերտուհիները, աջ-ձախ ակնարկ մը միայն նետելով, քաջաբար կը գծագրեն արագիլներ, օձեր, մակաբոյծներ, տզրուկներ ու յարալէզներ։

Մէկ խօսքով՝ Ալեանաք Դպրոցասէրի քրոնիկագիրն է։ Տեսակ մը մասնագիտութիւն։ Եթէ ձեռքէն գայ, կը լեցնէ թերթերը Դպրոցասէրի գովքը հիւսող քրոնիկներով։

Օրինակ մը.

« Որբուհիները անոյշ երգներով արթնցան առաւօտուն եւ եռանդուն ամազոններու նման լուացուեցան զուլալ ջուրերով։ Յետոյ սպիտակափայլ սրբիչներով չորցուցին իրենց գիրուկ այտերը եւ նախաճաշեցին մատ ձիթապտուղներ։

Տպաւորիչ էր իրենց «Հայր Մեր»ը։

Աշակերտուհիները աշխոյժ կերպով ուղղուեցան դասարանները՝ կարծես թռչնախումբ մըն էր որ գնաց թառիլ վարդենիի մը վրայ։

Հիանալի կերպով դաս ըսին, սքանչելի կերպով դաս առին։

Յամր ու ներդաշնակ զանգակներով հնչեց զանգակը։ Դէպի եղեմական պարտէզ։ Որբուհիները՝ մէյ մէկ ծաղիկ՝ Գողգոթայի կամ անապատի բուրաստանի վերածեցին այգին։ Սկսաւ խաղերու համերգը որուն կ՚ընկերանար խոհանոցին մէջ խաշող անմահական սոխապուրը։ Կ՚արժէ որ Ամերիկայի մեր հայրենակիցները այցելեն անգամ մը այս հաստատութիւնը՝ նախ քան իրենց ամուսնութիւնը»։

×

Հրանդ Ալեանաք պակաս մը լրացնելու մտքով եղած է նկարչական քննադատ։ Գրած է իր եւ իր արուեստակիցներուն գործերուն վրայ։ Գոված է իր նկարները։ Այս շատ բնական է՝ քանզի հայր մը միշտ գեղեցիկ կը գտնէ իր զաւակները։

Եթէ ներկայացման մը ընթացքին տեսնէք մէկը վեցյարկանի օսլայուած օձիքով եւ ձեռքը թուղթ-մատիտ, մերթ ընդ մերթ զբաղած նօթագրելով՝ քաջ վստահ կրնաք ըլլալ որ ան Ալեանաք Հրանդն է։ Իսկ եթէ գլխուածով քովը նստած ըլլաք եւ իր կարծիքը ուզէք դերասանի մը մասին՝ ան պիտի պատասխանէ ձեզի անայլայլ ու անփոփոխ.

— Միայն մի քանի օրից կարող էք իմանալ իմ կարծիքը՝ երբ կարդալու լինէք օրաթերթում իմ յօդուածը...

Ալեանաք եթէ դերասանուհիի մը վրայ գովեստի արժանի կէտ մըն ալ չգտնէ՝ բարեսիրաբար կը գրէ.

«Տիկին Մելանի աչքի կը զարնէր. մանաւանդ իր հայերէն մաքուր առոգանութեամբ»։

Արուեստագէտները դրած է միշտ իր անձնական բարեկամութեան նժարին վրայ։ Բնաւ դէշ չէ գրած իր բարեկամներուն համար։ Ահա մարդ մը որ չէ դաւաճանած բարեկամութեան դէմ։

Տասը մատները մոմ ընելով՝ ձեռքերը այրած է։

×

Ծնած է Ալեանաքեան։ Պուլկարիոյ մէջ եղած է Ալեանաքով, Կովկասի մէջ Ալեանաքովսկի իսկ Ֆրանսայի մէջ Ալեանաք։ Խորապէս կը ցաւի որ Գաղղիոյ մէջ իր անուն մականուն չէ ընտրած Հրան տ՚Ալեանաք ազնիւ եւ խելացի ձեւը։

×

Հրանդ Ալեանաք դաշնակցական է երբ կը մտնէ խմբագրատունը... «Յառաջ»ի։ Հնչակեան է երբ կը մտնէ տնօրէնութեան սենեակը... Դպրոցասէրի։ Ռամկավար է երբ կը մտնէ գրասենեակը... Բարեգործականի։ Չէզոք է երբ կը մտնէ... անկողին։

Ու կը քնանայ խմբալով՝ կոնակը դարձուցած բոլոր կուսակցութիւններուն:

×

Հրանդ Ալեանաք՝ դերասան Տրդատ Նշանեանի իբր հիւանդ «դէսից, դէնից» ամսական հազար ֆրանք առնալը լսելով ըսած է.

— Եթէ Նշանեանը վարակուել է մի թոքով՝ ես տառապում եմ, սեւ թոքս ալ միասին, երեք ջիկեարներով...

Վերջ ի վերջոյ այս երկու թոքախտաւորները միանալով, իբրեւ արմատական դարմանում, հիմնեցին «Հայ Կեանք» անունով թերթ մը: Քանի մը ամիս վերջը իրենց հիւանդութիւնը ամբողջապէս փոխանցելով թերթին՝ իրենք քաջողջութեամբ դուրս ելան խմբագրական ասպարէզէն:

Անկէ ի վեր հայ կեանքը կը տառապի հիւծախտէ:

×

Ալեանաք, անգամ մը, զայրացած ու կրակոտ յօդուած մըն է գրած «Կոմիտասեան Յանձնախումբ»ին դէմ որ միմիայն վարդապետին մասին կը հոգայ ու կը մոռնայ «միւսնի Կոմիտասներ»ը դընել... հիւանդանոց:

×

Անհրաժեշտութիւն մըն է այստեղ արձանագրել որ, օր մը, Հրանդ Ալեանաք ռիւ տիւ Թամփլի հրէական շուկայէն անցած ատեն գնած է 500 հատ հին ձեւի՝ բարձր օձիքներ, խիստ կարճ գինով մը: Այդ պատճառով, տարիներէ ի վեր իր վրայ կը կրէ բարձր օձիք: Միակ բարձր բանը որ ունի, կ'ըսեն չարամիտներ: Ալեանաք դեռ երկար շրջան մը պէտք չունի արդիական օձիքներու որոնք կարճ ու սուր ըլլալու կրկնակ թերութիւնները ունին: Եւ արդէն վիզը՝ իր գրած օձիքներուն կաղապարը առած ըլլալով՝ կարելի չէ որ կարենայ գործածել կարճ օձիք:

Այդ երկար օձիքներուն է որ կը պարտի իր կեանքը:

Արտաշէս Յովհաննէսեանի հետ ինքնաշարժի արկած մը կ'ունենայ: Ալեանաք գլուխը կը քաշէ օձիքին մէջ ու կ'ազատի՝ մինչդեռ Արտաշէս կը վիրաւորուի իր քիթէն:

Կեցցէ՛ ուրեմն հին ու բարձր օձիքը:

Ինք արդէն, արուեստի եւ կեանքի մէջ, ԺԸ եւ ԺԹ դարերու երկրպագու մըն է: Եւ իբր երկրպագու ծունկի եկած ըլլալով՝ չէ քալած ժամանակին հետ:

×

Իր կեանքէն զգայացունց լուր մը.

Լսեցինք որ Ալեանաք, վերջերս, թատրոնէ մը ներս մտած ատեն օձիքը ձեռք է տուած: Իրեն ըսած են.

— Բարեկամ, դո՞ւն ալ դերասան ես որ առանց տոմսակի կը մտնես...

Պատասխանած է.

— Գրեթէ դերասան եմ. հասարակական գործիչ եմ:

×

Ալեանաքի յանկերգն է.

— Քսանեւհինգ տարուց ի վեր նկարում եմ եւ միաժամանակ ծառայում եմ հայ մամուլին...

Դեռ ո՛չ ոք այս յանկերգը չէ վերածած յոբելեանական քայլերգի:

×

Իբր homme de lettres կը մասնակցի լրագրողներու միջազգային միութեան, թէեւ մինչեւ հիմակ ոչ մէկ հիւթեղ էջ է արտադրած: Եւ սակայն անարդարութիւն է իրմէ սպասել կուռ ու կենդանի էջ մը: Ուրուագծային յօդուածներ տուած է լրագրութեան. այնքան միայն կրնար ըլլալ ուրուական մը:

×

Ահաւասիկ Ալեանաքի ուրուանկարը.

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Դէմք՝ տարիքոտ սիրահարի: Պոմպէ գլխարկ. Appartement օձիք որուն մէջտեղը թառած է թիթեռնիկ փողկապ մը: Ձեռնոց ու գաւազան: Գունաւոր ժիլէ, վրայէն պօնժուռ: Նեղ ու կարճ տափատ: Կռճակաւոր կօշիկներ՝ կանացի կրունկներով. վրայէն կէթր:

ԺԹ. դարու ոճով զգեստաւորեալ mannequin մը որ հանուած է հանդերձեղէններու վաճառատան մը ցուցափեղկէն:

Գինիի շիշերու զարդախից՝ որուն վրայ շինուած է երկայնավիզ Տօն Ժուանի մը գլուխը:

Ամէն բանէ աւելի սակայն՝ ան կը նմանի մարդաձեւ պալօնի մը որ շինուած է օձիքի մեծ փապրիքի մը կողմէ, իբրեւ ռէքլամ:

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ՋՈՒԱՐԹ ՏՈՂԵՐ

Վանի մօտ գիւղի մը մէջ ծերուկ Մկրտիչ կով մը ունէր, որ օր մը պատահաբար ախոռէն դուրս ելած եւ գիմացի տաճիկ գրացիին խոտին դէզէն կերած էր ամբողջ ժամ մը:

Տաճիկը դատ բացաւ ըսելով թէ ամբողջ խոտը կերած էր եւ հինգ հարիւր դահեկան տուգանք կը պահանջէր:

Ծերուկ Մկրտիչ չմտահոգուիր, իր արախճինը գլուխը դրած՝ կը ներկայանայ դատարան ինքնութեան թուղթերով: Երբ տարիքին ակնարկութիւն կ՚ըլլայ կ՚ըսէ՝ «Տասնեւհինգ տարու եմ»:

Ամէնը մէկանց կը բարկանան, կը բողոքեն թէ՝ այդ տարիքը չկրնար ունենալ:

— Ո՞րը դժուար է հաւատալ, թէ ինձ նման ծերուկ մը կրնայ տասնեւհինգ տարեկան ըլլալ, թէ՞ կարծել թէ կով մը ժամուան մէջ հինգ հարիւր դահեկանի խոտ կրնայ ուտել:

Այս դատողութիւնը ամենուն վրայ լաւ ազդեց եւ ծերուկ Մկրտիչը անպարտ արձակուեցաւ:

×

— Սիրելի աղջիկս, ինչո՞ւ կուլաս:
— Եղբայրս իմ պէպէքս կոտրեց:
— Չար տղայ: Ի՞նչպէս կոտրեց:
— Երբ պէպէքս իր գլխուն զարկի:

×

Ֆրանսացի մը էնկլիզէն վերադարձին.
— Ի՞նչ յաջողութիւն ունեցայ էնկլիզի:
— Ճշմարտապէս... ի՞նչ ունեցար:
— Բէմալին ծիծաղը:

Հ. ՀՐԱՆՏ

Աշխարհիս ամէնէն կարճահասակ մարդը կը գտնուի Անատոլուի մէջ: Անունն է Հիւսէյին Պի եւ երեսունը վեց տարեկան է: Իր հասակը՝ 35 սանթիմէթր է:

Ի՞նչ գեղեցիկ զոյգ մը պիտի կազմէին Բօլինա իշխանուհիին հետ, որ իր... արքենի հասակը կը պտտցնէր Փարիզ, 1889ի Միջազգային Ցուցահանդէսին մէջ:

Բօլինա իշխանուհիին հասակը աւելի բարձր չէր. ճիշդ ու ճիշդ 35 սանթիմէթր:

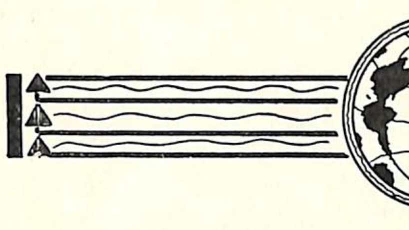

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԷ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ԳՐՔԻ ՊԱԼԱՏ

Հայաստանի Պետական Հրատարակչական մարմնին տնօրէնը, Ե. Զօխուրեան, հետեւեալ տեղեկութիւնները կուտայ «Գրքի Պալատ»ին մասին Գրական Թերթին մէջ.

Հետզհետէ կը ծաւալի հրատարակչութիւնը Հայաստանի մէջ: 1921ին Երեւանի մէջ լոյս ընծայուած է 10 գիրք, 1933ին՝ 349 գիրք: 1921ին Հայաստան սպառեր է 25 տակառաչափ թուղթ, 1933ին՝ 1500 տակառաչափ: Այս թիւերը ցոյց կուտան, որ հրատարակչութիւնը մեծ չափով կը ծաւալի երկրին մէջ: Եւ խորհիլ, որ տպագրական կազմակերպութեանց թերութեան պատճառով, հարիւրներով ձեռագիր գործեր կարգի կը սպասեն լոյս տեսնելու համար: Հրատարակուած գործերը կը սպառին անմիջապէս: Լէնինի ամբողջական երկերու եւ հատընտիր գործերու ժողովածուները, Ստալինի «Լէնինիզմի հարցերը» (10,000 թիրաժ) սպառեցան 15 օրուան ընթացքին, «Կոմունիզմ»ի լոյս տեսած հատորները մէկ երկու օր ալ չեն դիմանար, կը սպառին անմիջապէս:

Տպագրական այս գործը կը կատարեն Պետհրատի մեծ տպարանը (400 բանուոր), եւ կուսակցական ու գիւղատնտեսական հրատարակչական մարմիններու փոքր տպարանները: Մեքենական այս սահմանափակ միջոցներով հազիւ թէ կարելի է լոյս ընծայել Հայաստանի հրատարակչական պահանջին հարիւրին 50ը:

Ահա թէ ինչո՛ւ հարկ տեսնուեցաւ ընդարձակել գործը:

Մոսկուա վաւերացուց նախագիծը Գրքի Տուն մը հիմնելու մասին Երեւանի մէջ: Եւ Տան շինութեան յատկացուց 3.500.000 րուբլի վարկ: Այս շէնքին մէջ պիտի հաստատուին հրատարակչական բոլոր կազմակերպութիւնները, Գրողներու Միութիւնը, Մատենախօսական հաստատութիւնը եւ այլ մարմիններ: Գրքի Տունը պիտի շինուի արդի ճարտարապետութեան ոճով եւ ազգային սարքաւորումով: Շինութեան յատկացուած վարկէն 700.000 րուբլին պիտի ծախսուի միայն տպարանական գործիքներուն համար: Ամբողջ շէնքը պիտի կառուցուի Արթիկի փիրաքարով:

Շէնքին նախագիծը պիտի պատրաստուի մինչեւ սեպտեմբեր, — այդ գործին համար Երեւան հրաւիրուած է ճարտարապետ Պէն, որուն պատրաստած նախագծին համաձայն շինուած են Թաթա–

ըստանի եւ Վրաստանի Գրքի Պալատները։ Նախագիծին պատրաստութենէն յետոյ, ուրեմն աշնան, պիտի սկսին հողային աշխատանքները։ Շէնքը կը յուսացուի որ պատրաստ ըլլայ 1936ին։

ԵՐԵՒԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

Երեւանի համալսարանը, որ վերջին տարիներուս վերահաստատուեցաւ, ունի հետեւեալ ֆաքիւլթէները իրենց որոշ բաժանումներով եւ դասընթացքներով։

Պատմագիտական ֆաքիւլթէ.— Ուսման շրջանը՝ 5 տարի։ Ունի 3 բաժանում.

Ա.— Հայաստանի եւ Խորհրդային Միութեան ժողովուրդներու պատմութեան բաժանում, հետեւեալ հատուածներով.

1. Հայաստանի պատմութիւն։ 2. Ռուսիոյ պատմութիւն։ 3. Անդրկովկասի եւ Խորհրդային Միութեան ժողովուրդներու պատմութիւն։

Բ.— Գաղութներու եւ ընդհանուր պատմութեան բաժանում, հետեւեալ հատուածներով.

1. Ընդհանուր պատմութիւն։ 2. Գաղութներու պատմութիւն։

Գ.— Գրական եւ լեզուաբանական բաժանում, հետեւեալ հատուածներով.

1. Հայ գրականութեան պատմութիւն։ 2. Ռուսական գրականութեան պատմութիւն։ 3. Ընդհանուր ազգերու գրականութեան պատմութիւն։ 4. Լեզուագիտութիւն։

Տնտեսագիտական ֆաքիւլթէ.— Ուսման շրջանը 4 տարի։ Ունի հետեւեալ բաժանումները.

1. Ծրագրային. 2. Ելմտական. 3. Ժողովրդային տնտեսութեան. 4. Խորհրդային առեւտուր։

Քիմիագիտական ֆաքիւլթէ.— Ուսման շրջանը 5 տարի։ Ունի 2 բաժանում.

1. Մետաղային քիմիագիտութիւն (տարբաղադրական եւ ընագիտական քիմիագիտութեան հատուածներով)։

2. Կենդանական քիմիագիտութիւն (աւէթիլէնի հատուածով)։

Բնագիտութեան եւ ուսողութեան ֆաքիւլթէ.— Ուսման շրջանը 5 տարի։ Ունի 2 բաժանում.

1. Ուսողութիւն (մաթեմաթիք)։ 2. Բնագիտութիւն։

Երկրաբանական–աշխարհագրական ֆաքիւլթէ.— Ուսման շրջանը 5 տարի։ Ունի 2 բաժանում.

1. Երկրաբանական (քարագրութեան հատուածով)։ 2. Աշխարհագրական (բնական եւ տնտեսական աշխարհագրութեան հատուածներով)։

Կենսաբանական ֆաքիւլթէ.— Ուսման շրջանը 5 տարի։ Ունի 2 բաժանում.

1. Կենդանաբանական (կենդանաբանական բնախօսութեան հատուածով)։ 2. Բուսաբանական (սերնդագործութեան եւ բնախօսութեան հատուածներով)։

Այս ֆաքիւլթէներէն զատ, Երեւանի համալսարանը ունի՝

1. Խորհրդային իրաւագիտութեան բարձրագոյն դասընթացք, որուն շրջանը 3 տարի է։ 2. Բանուորական ուսումնարան (Բանֆակ), հայկական եւ թրքական հատուածներով,— ուսման շրջանը չորս տարի։

Համալսարանի տեսուչն է Տ. Մուշեղեան։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍԵՊԱԳՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Լոյս տեսաւ Փրոֆ. Ա. Խաչատրեանի մէկ նոր գործը, Հայաստանի սեպագրական շրջանի պատմութիւնը, 500 էջ, փառակազմ եւ ընտիր թուղթի վրայ։ Յառաջաբանը գրած է Յ. Զօրեան։

Այս գործով, Փրոֆ. Խաչատրեան կ'աշխատի հաստատել, որ Արմենիա–Հայաստանի գրաւոր պատմութիւնը կը սկսի ոչ թէ խալդուրարտական շրջանէն, այլ դարեր առաջ։ Լուսաբանելու համար իր այս տեսակէտը, հեղինակը կ'օգտագործէ Թէլ–Ամառնայի, Պօղազ–Քէօյի դիւանները եւ Ասորեստանի հնագոյն արձանագրութիւնները։

Այս գործը կը բաղկանայ 2 մասէ,— առաջին մասին մէջ հեղինակը քննութեան կ'առնէ յիշեալ արձանագրութիւններուն մէջ յիշատակուած կարգ մը աշխարհագրական անուններ, ճշդելով անոնց տեղերը, իսկ երկրորդ մասին մէջ կու տայ Խարրի–Միտաններու քաղաքական պատմութիւնը։

Փրոֆ. Ա. Խաչատրեանի այս աշխատութիւնը մեծ արժէք կը ներկայացնէ այն պատճառով, որ այս բնագաւառին մէջ կը մնայ առաջին փորձը։

ՀՐԱՉԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԸ

Երկու տարիէ ի վեր է որ լոյս տեսած է վեցերորդ եւ վերջին հատորը Հայերէն արմատական բառարանին, որ վաստակաւոր լեզուաբան պ. Հրաչեայ Աճառեանի գլուխ գործոցը կը ներկայացնէ։

Այս աննախընթաց բանասիրական մեծ գործին տպագրութիւնը սկսուած էր 1926ին եւ վերջացած 1932ին։

Ա. հատորը՝	Ա—Բ	գիրերը կը պարունակէ	ամէնը	1232 էջ
Բ.	,,	Գ—Թ	,,	1350 ,,
Գ.	,,	Ժ—Կ	,,	1492 ,,
Դ.	,,	Հ—Յ	,,	1350 ,,
Ե.	,,	Ն—Ռ	,,	1294 ,,
Զ.	,,	Ս—Ֆ	,,	1626 ,,

Ինչպէս կը տեսնուի Հայերէն արմատական բառարանը ունի ընդամէնը՝ 8344 էջ։

ՅԱՌԱՋ
Օրաթերթ՝ Ազգային, Քաղաքական եւ Գրական
Խմբագիր՝ Շ. ՄԻՍԱՔԵԱՆ,
Բաժնեգին՝ 140 ֆրանք։
Հասցէ՝ 17, Rue Damesme, Paris (13e).

ԳԻՐՔԵՐ ԵՒ ԴԷՄՔԵՐ

Գաղթահայութեան մէջ լոյս կը տեսնեն բազմաթիւ օրաթերթեր, հանդէսներ, կիսամսեաներ ու շաբաթաթերթեր, սակայն եթէ կայ գրական սեռ մը որ պատահականութեան ձգուած է, ան ալ քննադատութեան եւ գրախօսականի բաժինն է: Իրաւունք ունին անոնք, որ արդար ցասումով կը մատնանշեն այդ պակասը: Թերթերն ունին ամէն բաժին: Խմբագրականներ կը գրուին ամէն օր, յօդուածներ կը գրուին, թերթօններ կը թարգմանուին, գաւառը իր ձայնը լսելի կ'ընէ, թղթակիցներ կը պատմեն իրենց քաղաքներուն կամ գիւղերուն ցաւերը, մամուլը մէջբերումներ կ'ընէ կարեւոր յօդուածներէ, եւ սակայն պատահականութեան ձգուած են գրականութիւնն ու քննադատութիւնը: Շատ կարեւոր գիրքեր լոյս կ'ընծայուին եւ աննշմար կ'անցնին, մինչեւ որ մէկը հաճի սիւնակ մը գրել: Այս է պատճառը, որ մեր ընթերցողները ժամերով կրնան ճառել քաղաքական ու տնտեսական հարցերու մասին, վիճաբանել ամէն նիւթի շուրջ, բայց գրական-գեղարուեստական խնդիրներէ, որովհետեւ այդ մարզին մէջ սնունդ, նիւթ չի տրուիր իրենց, որովհետեւ խմբագրութիւններու մէջ երկրորդական, երրորդական մտահոգութիւններու եւ պահանջներու կարգին դասուած են անոնք:

Այս է պատճառը, որ տարին անգամ մը անխուսափելի պարտականութիւն մը կը նկատենք, անկատար կերպով,— մեզմէ անկախ պատճառներով անշուշտ,— հոս զրոյցի նստիլ մեր ընթերցողներուն հետ: Անկատար կերպով ըսի, որովհետեւ հնարաւորութենէ զուրկ ենք հետեւելու գաղթահայ, ու մանաւանդ Հայաստանի գրական-գեղարուեստական կեանքին: Եւ որովհետեւ երեւակայութեամբ չենք ուզեր տպաւորութիւններ արձանագրել, բաւականանալ ստիպուած ենք այն գիրքերով, որոնք կը ղրկուին խմբագրութեանս, եւ կը ներկայացնեն արժէքներ:

Գաղթահայ գրականութեան մէջ իբրեւ հիմնական յատկանիշ, 1934 տարուան ընթացքին, հետեւեալը կը գտնենք: — Վերադարձ դէպի մեր անցեալը, հայրենի աւանդութիւնները, հայ մարդիկը իրենց յատկանշական նկարագիրներով: Ընկերային արդի պայմաններէն յոգնած եւ դժգոհ գրողը կը վերադառնայ իր մանկութեան եւ պատանեկութեան յիշատակներուն. կը վերապրի երջանկութեան ու անմեղութեան բոլո՛ր անգիտակից պահերը եւ այդ սրբազան տարրերով կը ջանայ տալ արուեստի գործեր: Այս յատկանիշներով ներկայացող բոլոր երկերը ծնունդ են ուրեմն յիշատակներու, որոնք կը վերարթննան գրողին մէջ:

Այս հիմնական յատկանիշէն անկախաբար գաղթահայ գրողներէն ոմանք փորձեցին տալ արդի հայ կեանքը, միջավայրի պայմաններէն ծնունդ առած եւ քիչ մըն ալ դարաշրջանի ոգիէն ազդուած: Ստիպուած ենք այս տարի ալ յիշել Յ. Օշականի պարագան մանաւանդ, որ իր Մնացորդացի շարունակելի շարքերով, մեր մատնանշած հիմնական յատկանիշը կուգայ հաստատել: Երկրորդ խումբին ներկայացուցիչ կարելի է յիշել Հրաչ Զարդարեանը, իր Մեր

կեանքը վէպով: Որքան առաջինները հաստատուն գետնի մը վրայ կը կոխեն, արուեստի եւ բովանդակութեան ծանօթ տարրերը օգտագործելու, նոյնքան երկրորդները դժբախտութիւնն ունին տարտամ, օտար եւ այլասերած միջավայրի մը յատկանիշներովը կազմելու արուեստի իրենց գործերը: Այս է պատճառը, որ առաջին խումբին պատկանող մեր գրողները, պայծառ ու յստակ աչքերով, աննախապաշար կերպով կուտան իրենց գրական կալուածին մէջ ինկող բոլոր տարրերը, մարդիկը իրենց հոգեբանութեամբ, հաւաքականութիւնները, բարքերը, սովորութիւնները, առօրեայ կեանքը, մէկ խօսքով այն բոլորը, որ կը յատկանշէ դարաւոր անցեալ ու մշակոյթ ունեցող հայ հաւաքականութիւնն ու հայ մարդը, ազգային արժէքներու հանդէպ զգացած իր խորի՛ն պաշտամունքով: Իսկ անոնք, որոնք մեր կեանքը կը փորձեն տալ, այսօրը, շփոթ, այլասերած, դժբախտ, տարտամ, անորոշ, եւրոպական մտքին եւ ազդեցութիւններու թոհուբոհին մէջ ինկած, այդպիսիները շա՛տ աւելի դժուար պայմաններու հպատակելով է, որ ստիպուած են տալ արուեստի իրենց գործերը: Հետեւանքը այն կ'ըլլայ, որ արդի գրողը չի կրնար հաստատուն, վերջնական, կազմուած ու ձեւաւորուած տիպարներ տալ, միջավայրը վերարտադրել եւ արտայայտել գրական ու բացասական հոգիներ, նկարագրով ո՛չ տարտամ, ո՛չ գաղջ, ո՛չ երկդիմի կամ որձեւէգ: Այս պարագային ուրեմն ճամբան շա՛տ աւելի ծանր ու դժուար է կտրել եւ հետեւաբար վրիպումներն ու անյաջողութիւնները շա՛տ աւելի հաւանական են ու շօշափելի:

Պատահականութեան արդիւնք չէ նաեւ, որ Կեանք եւ Արուեստի այս հատորին գրական բաժնին մէջ, մեր աշխատակիցները, գրեթէ բոլորն ալ, իրենց աչքերը դարձուցեր են դէպի մեր մօտիկ անցեալը, ոգեկոչելով երէկի հայ կեանքը եւ մարդիկը: Ըսել է, որ բան մը կայ, աննիւթական, որ կը խօսի բոլոր գրողներուն մեծ մասով, եւ այդ զգայութիւնը, որ կը բաբախէ մեր բոլորիս հոգիներուն մէջ, կենդանի է, հակառակ ոմանց գրական ուրացումներուն եւ անտարբերութեան:

Այս առթիւ պիտի յիշեցնէինք, որ Կեանք եւ Արուեստի խմբագրութեան նպատակէն դուրս կը մնայ գրականութիւն ընել գրականութեան համար: Մեր յարգելի գրախօսները մոռնալու չեն մէկ բան, որ տարեգիրք մը գրական ժողովածու չէ, որպէս զի անկէ պահանջուէր աւելի շատ գրականութիւն թէ՛ որակով եւ թէ՛ քանակով: Տարեգիրքին միւս բաժիններուն մէջ լոյս տեսնող բազմաթիւ յօդուածներ, ա՛յնքան խնամքով պատրաստուած մեր աշխատակիցներուն կողմէ, նոյնքան արժէքաւոր են ու գրական, որքան գրական բաժնին մէջ ոեւէ գրական յօդուած: Կը բաւէ մեր լոյս ընծայած բոլոր հատորներուն բովանդակութեան վրայ ակնարկ մը նետել, համոզուելու համար:

Այս ընդհանուր տողերէն յետոյ, աչքէ անցնենք քանի մը գիրքեր, որոնք յատկանշական պիտի մնան վերջացող տարուան գրականութեան վաստակին մէջ:

⁂

Կ. Սասունիի (Վիզէն Գիւղ) ԼԵՌՆԵՐՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ մէկէ աւելի տեսակէտներով արժանի է մեր նկատառման: Միայն լեռներուն խորհուրդը չէ: Համայն բնութեան խորհուրդն է, որ մանուկ եւ պատանի հոգիներուն վերեւ կախուած է: Հովուերգութիւն մըն է եօթը պատմուածքներու այս գիրքը, որ կը յիշեցնէ մեր երէկի գրականութիւնը, որուն երազը ապրեցանք միայն առեն մը, որուն շունչ ու հոգի տուին այդ գրականութեան մեծ վարպետները, եւ որոնց հարազատ յաջորդները այսօ՛ր իսկ կ'ողջունենք գաղթահայ գրականութեան մէջ:

Այս գրականութեան հիմնական երակը յիշողութենէ կ'առնէ իր աւիշը այսօր. մինչ երէկ՝ իրականութիւնն էր տուն տուողը:

Համատեղի գրականութիւնը վերլուծելու պահուն գիտել տուեր էինք, որ գիւղացիին կեանքին հարազատ ընկերներն են բոլոր ընտանի կենդանիները, կեանքի եւ մահուան, աշխատանքի եւ վայելքի ընկեր: Կ. Սասունիին գրականութիւնը չէր կրնար տարբեր ըլլալ: Պատահաբար բացուած 7րդ էջին վրայ, մէկ պարբերութեան մէջ միայն կը հանդիպինք կենդանաբանական պարտէզի մը. դառ, ուլ, ցուլ, օձ, մողէզ, կաքաւ, ճնճղուկ, ձիու քուռակ: Գրքին վերջին պատմուածքը Լէյլան, ամբողջութեամբ նուիրուած է այն սերտ եւ կենդանի ապրումներուն, զոր կրնան ունենալ մարդը եւ «հրեղէն» թեւաւոր ձի մը, կամ ցուլ Պօրօն:

Կեանքի ընկեր են նաեւ բնութեան բոլոր իրերը, ծառ ու ծաղիկ, թուփ ու տերեւ, անտառ ու գետակ, երկինք ու երկիր, աստղերը, արեւն ու լուսինը, որոնց հովուերգութեան գիրքն է նաեւ Լեռներու խորհուրդը:

Միայն յիշատակներով չէ որ կը կազմէ Սասունի իր գիրքը: Սովորական նկարագրութիւններուն տակ կենդանի կերպով կը յայտնուի մարդկային խորհուրդը: Մանուկ եւ պատանի հոգիներուն, ինչպէս նաեւ գիւղացի մարդուն ներքին խորհուրդը, տառապանքը, փափաքներն ու երազները հորիզոն մը կը բանան ընթերցողին առջեւ. պատանիներ եւ չափահասներ՝ որոնց համար «Ամէն ինչ հետաքրքրական է, լարուած ձգտում, հոգիի թռիչք, յաջողութեան անբացատրելի հրճուանք, երջանկութեան ետեւէն վազք»: (Որսորդը, Առաջին գեփիւռը):

Երբեմն սակայն յիշատակները կը լռեն: Գրիչը կը դառնայ քնար, կը կազմուի քնարերգութիւն մը, երգելու համար Ասուլէի եւ Շերպարի սէրը յաւիտենական, (Արեւատանի սիրահարները) ինչպէս հովուերգութիւնը Պէրնարտէն տը Սէն Փիէռի Փօլ եւ Վերգինէին եւ Լոնգոսի՝ Դափնիս եւ Քլօէին, բնութեան գրկին մէջ, հեռու մարդոց անմխիթար ներկայութենէն:

Երբեմն ալ շինականի մը վաւերական դէմքը կը գծագրուի, հէքեաթի մը պէս, ստուերով ու լոյսով, նկարագրի ա՛յնքան ինքնատիպ գիծերով, (Անմահը՝ Ջաջէն) ուր կը կարդանք հոգիի մը անբարբառ լռութիւնը, լրջութիւնը, բնաւորութեան դաժանութիւնը, աշխատելու կորովը, ուրիշներուն օգտակար ըլլալու գեղեցկութիւնը, բարութիւնը, աշխարհի անխռովութիւնը փնտռողի գիտակցութիւնը, տիեզերական հանելուկին առջեւ զգացուած տկարութիւնը եւ անմահութեան հետապնդումը…:

Երբ մանկութեան եւ պատանեկութեան յիշատակները աղօտանալ կը սկսին, երիտասարդութեան եւ յեղափոխական կեանքի յիշատակները, դէմքերն ու դէպքերը կենդանի կը դառնան: Այդ ալեկոծ ու փոթորկայոյզ շրջանը պէտք է գրականութեան նիւթ դառնայ, իր ա՛յնքան ինքնատիպ ու հերոսական դրուագներով: Կարօ Սասունի այդ փո՛րձն ալ կ'ընէ, (Էնոնք ողջ մնան) ու այդ առթիւ կը գծէ դէմքը սրտէն դաշունահար Սէյրաններուն, իրենց զաւակները հայրենիքի խորանին մատաղ ընող անմխիթար մայրերուն: Այս էջերուն «հողի պէս հանդարտ, եզի պէս համբերատար, ճակատագրապաշտ յաւիտենականութիւն մը իրենց դէմքին», ողբերգութիւնը անյետաձգելի անհրաժեշտութիւն մըն է լոյսին հանել, եւ գրական գլուխ գործոցներու միջոցաւ անմահացնել:

Լեռներու խորհուրդը խորհրդաւոր կը դառնայ վերջապէս, երբ կ'երգուի Առօ—Մօսոյի եւ Շուշէի արգիլուած սէրը: Երկուքն ալ ճանչցեր են սիրոյ առաջին խռովքները, բայց ամուսնացած՝ ուրիշներու հետ: Եւ սակայն, նոյնիսկ լեռնական ու գիւղական կեանքի մէջ, սիրոյ այդ առաջին ճառագայթը վառ մնացեր է իրենց հոգիներուն մէջ. չէ՞ որ «հոն, թուփերուն տակ ու պուրակներուն մէջ, լուռ ու խոր հոգիները հեղեղով կը լեցնէին գիւղական անշարժ դատարկութիւնը»:

Հրաչ Զարդարեանի վէպը, որուն անունն է ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԸ, շա՛տ բնորոշ է եւ կը համապատասխանէ արդի գաղութահայ կեանքին: Ասկէ առաջ ուրիշներ ալ փորձեցին գրի առնել հայ կեանքին պատմութիւնը: Անշուշտ աղօտ է պատկերը դէպի կորուստ դիմող հայ ընտանիքին եւ հայ երիտասարդին, որոնցմէ մէկ երկու տիպար փրցուցած ու կախած է իր վէպին մէջ երիտասարդ գրագէտը: Տէրտէրեան եւ Դուլթեան ընտանիքներուն ողբերգութիւնն է վէպին նիւթը: Մայր մը եւ երկու եղբայրներ, Արսէն եւ Տրդատ մէկ կողմէն, եւ Դուլթեան Մարտիրոս պէյը եւ իր ընտանիքը միւս կողմէն: Երկու ընտանիքներուն վրայ ինկած է գաղթահայ կեանքի, օտար միջավայրի եւ օտար բարքերուն անէծքը: Հայ կեանքը, մեր արդի կեանքն է, որ կը պատկերացուի վէպին մէջ: Վէպին ընթերցումը տխուր խորհրդածութիւններու կը մղէ ընթերցողը: Հայ անհատը եւ հայ ընտանիքն են, որ աչքերուդ առջեւ անհետանալու կը դատապարտուին: Բարքերու, ըմբռնումներու, յարաբերութիւններու ի՛նչ անօրինակ եւ տխուր պատկեր է, որ կը ներկայացնէ Մեր Կեանքը:

Այս բոլորին մէջ, Հ. Զարդարեան գեղեցիկ կերպով երեւան հանած է ժամանակակից դժգոհ երիտասարդը, որ Արսէնի տիպարով կը ներկայանայ: Մէկն է անիկա այն բիւրաւորներէն, որոնք այսօրուան մեզի վիճակուած անորոշութեան, մեր կրած դառնութիւններուն պատասխանատու կը նկատեն մեր հայրերը, մեր նախնիքը: Ցնցող տպաւորութիւն կը ձգէ Արսէնի պոռթկումը մօրը երե-

ալին «Ո՞վ եմ ես. ի՞նչ են տուեր ինծի՝ որ ինչ տամ ես»: Անհատական բացագանչութիւնը, որ արդի հայ երիտասարդութեան հոգիին ողբերգութիւնը կը խտացնէ*): Այս չէ՞ կարգախօսը բոլոր Արսէններուն: Ոչ միայն ներկայ վիճակին պատասխանատուութեան հաշիւը կայ, այլ մանաւանդ, եւ աւելի ահաւորը, առհաւական, բարոյական ախտերու, ալքոլամոլ ծնողներէ, վախի եւ դողի, հալածանքներու ենթարկուած ծնողներէ սերած ըլլալու դժբախտութիւնը կայ: Կարծէք Իպսէնի Ուրուականներուն մէջ Օսվալտն է խօսողը: «Գլուխս չցաւած օրերը մատի վրայ կը հաշուուին: Ձեռքս կը դողայ՝ գաւաթ մը բռնելուս: Գիշեր չկայ որ, սարսափած՝ քունէս չցատքեմ ու անկողնիս տակ, ծակ ու ծուկ, դող չի փնտռեմ: Ա՛ռ քեզի Փիզիքական մասը»: Ինչե՛ր կը գրուին տակաւին Մեր կեանքը վէպին 192րդ էջին վրայ. «Կառուի ձայնի պէս, վզէս խածած՝ Ակնէն Պոլիս, Պոլսէն Էտիրնէ, Էտիրնէէն Սելանիկ, Սելանիկէն Իզմիր, Իզմիրէն Պոլիս, Պոլսէն Կովկաս, Կովկասէն Յունաստան, Յունաստանէն Ֆրանսա... դուն տար կեա՞նք կ'ըսես, հա՞... Ոչ թէ պատանի մը, մարդ մը, այլ գոմէշ մը ենթարկէ այդ ռէժիմին եւ տես թէ ինչ յուզիչ մելամաղձոտութեան մէջ կորուստի կ'ենթարկուի, Աստուծոյ այդ կենդանին: Տեսած երկիրներուս, տեսած ուսուցիչներուս, տեսած լեզուներուս, տեսած դրացիներուս, տեսած տուներուս գոյնե՛րը, հաստն ու բարա՛կը, մեծն ու պզտի՛կը, թթուն ու լեղին... Ո՞ւր արմատ ձգէինք եւ ուրկէ հիւթ առնէինք հը՞, դուն ըսէ... Ատոր համար ալ ինչ եմ ես. անանուն տխմար մը, շրջուն թշուառ մը...»:

Տրդատին նկարագիրը բոլորովին տարբեր է: Անիկա կը ներկայացնէ նկարագիրի այն գիծը, որ դէպի գործնական կարելիութիւններ ու կեանքի վայելքներ կը փնտռէ. գողնալը սովորական բան մըն է անոր համար, որուն վրայ օտար միջավայրին ազդեցութիւնն աւելի ներգործող է, որ շուտով կը մոռնայ ընտանեկան նուիրականութիւններ, որ հանդիպած աղջկան սիրոյ խոստում կուտայ, յետոյ լքելու համար: Իսկ Մարտիրոս պէյ Դաւթեանը կարճ բառով մը գործի եւ շուկայի մարդն է, իր թէ՛ ներքին-ընտանեկան եւ թէ արտաքին-առեւտրական յարաբերութիւններուն մէջ:

Հրաչ Զարդարեանի վէպը գեղեցիկ եւ յաջող էջեր ունի հակառակ աւելորդ եւ անտեղի մասերուն: Լեզուական ներդաշնակութեան դէմ սակայն մեղանչեր է գրագէտը: Հրապարակութենէ առաջ լեզուական անհրաժեշտ արդուզարդին պէտք էր հպատակէր գիրքը: Արեւելահայ եւ արեւմտահայ բարբառներու խառնուրդը ոչ մէկ կերպով արդարանալի է գրողի մը համար: Բազմաթիւ են այն նախադասութիւնները, որոնց մէջ ներգործական բայերուն փոխանակ սեռի խնդիր տալու, տրական հոլով բնութեան խնդիր տրուած է: Եզակիին տեղ յոգնակի, եւ փոխադարձաբար նման սխալներ անպա-

*) Ես չեմ բաժներ Փայլակ Սանասարի կարծիքը, որուն համաձայն, Արսէնը չհասկցուած էակներէն մէկն է, եւ որուն խառնուածքը չի հաշտուիր դարուն հետ. ընդհակառակն:

կաս են: Անիմաստ նախադասութիւններ նմանապէս ու մանաւանդ տառադարձութիւնը Թուրքերէն եւ Ֆրանսերէն բառերուն: Նոյն մտահոգութեամբ, գեղեցկագիտութեան հակառակ կը գտնեմ գործածութիւնը գռեհիկ եւ ռամիկ բառերու եւ հայհոյութիւններու, որոնց գոյութիւնը ոչ մէկ բան կ'աւելցնէ վէպին արժանիքներուն վրայ: Հոս միտքս կ'իյնայ 81րդ էջին վրայ Հ. Զարդարեանի մէկ խօսքը. «Համնիլ մինչեւ ակունքը այն բանին որ գռեհիկները կիրք կ'անուանեն»:

Այս խօսքով հեղինակը պատասխանած կ'ըլլայ բոլոր անոնց, որոնք կարգ մը նկարագրութիւններ աւելորդ ու անտեղի կը գտնեն: Արսէնի եւ Տրդատի, երկու եղբայրներուն հոգեկան պայքարն է, զոր մեր միտքը կը պահենք: Կը կարեկցինք անոնց, կամ կը զայրանանք անոնց հանդէպ: Կը հետեւինք կեանքի մէջ անոնց վերելքին կամ անկումին: Մեզ անտարբեր կը ձգէ թէ անոնք ի՛նչպէս կը ճաշեն, ի՞նչ կ'ուտեն սեղանի վրայ, կամ ինչպէս կը սիրեն: Նորութեան մը հետեւելու եւ իրարմէ վար չի մնալու ճիգի մը արդիւնք կը նկատեմ վրան բաց նկարագրութիւնները, եւ բառերու յաճախակի գործածութիւնը այնքան փութկոտութեամբ, ուր սէրը կը դադրի Աստուած ըլլալէ, ինչպէս ըսուած է Թուղթ Յովհաննու մէջ: Կիրքին նկարագրութիւնը, գերիրապաշտութիւնը, ինչո՞ւ չէ, Զարդարեանի գրչին տակ գտեր է բանաստեղծական թռիչք, բայց, կը վստահեցնեմ, գռեհիկ չեն անոնք, որոնք աւելորդ կը գտնեն այդ նկարագրութիւնները:

Եթէ վէպեր կը գրենք ու գրականութեան կը յանձնենք, մեր միակ փափաքն է որ անոնք երկար ատեն դիմանան եւ ապրին յիշողութիւններու մէջ, մեր կեանքը լաւագոյն կերպով ներկայացնեն, արուեստագէտին հոգիէն ցոլանալով: Յիսուն տարի, քսան եւ հինգ տարի յետոյ այս վէպը կարդացողը, ո՞ր մասն է, որ գեղեցիկ պիտի գտնէ: Սեռային յարաբերութեան մը մանրամասնութիւնները կը կարծէ՞ք որ զինքը պիտի հետաքրքրեն: Անխօս, անբացատրելի եւ ստեղծագործական պահերուն խորհրդաւորութիւնն ու գաղտնիքը ինչո՞ւ հասարակ բանի մը պէս ներկայացնել: Զգալն ու ապրիլը այդ գերագոյն, մահուան չափ հզօր պահերուն, աւելի բանաստեղծական է, քան նկարագրել փորձելը, բառերու ուժին ու գոյներուն ապաւինելով:

Այդպիսի գեղեցիկ պահի մը նկարագրութիւնը ունի Հրաչ Զարդարեան իր վէպին մէջ, ուր միակ բառի մը ողբերգականութիւնը պատկերացուած է ա՛յնքան հզօր կերպով: Երգեցիկ կը մեկնի Տրդատի տունէն, յուսահատութենէն գոչելով «Եթէ չես սիրեր զիս, գոնէ քիչ մը բարեկամ մնացիր»: Չէ՞ք կարծեր որ այս միակ խօսքը իրաւ որ կ'արժէ ամբողջ վէպ մը, եւ հոգեկան-բարացուցական պատկեր մը:

Թ. Ազատեանի (Ազատունի) ԱՂԲԻՒՐ ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ, քերթուածներու Գ. շարքը լոյս տեսած է 1933ին, սակայն այս տարի առիթ կ'ունենանք խօսելու անոր մասին: Մինաս Զերազի

տորագրութիւնը կրող գնահատական տողերէն յետոյ, կը բացուի հատորը, քսանեմէկ քերթուածներով:

Շա՛տ ճիշդ գնահատած է Մինաս Չերազ. «Ակնի գրական ատրուշանին նրբարուեստ քուրմերէն էք դուք. Ակնի՝ զոր արդար է կոչել «Նոր Գողթն»:

Թ. Ազատեանի քնարին լարերը կը բերեն մեզի հնաւուրց, ազնուական այդ քաղաքին ապրումներէն մնացորդներ: Անտունիներու արուեստին ներգործութիւնը խոր է անոր վրայ: Դ. շարքին մէջ Սիրոյ փնջիկը էջ 41, մէկ ուրիշ փոփոխակը կը թուի ըլլալ հետեւեալ անտունիին Երթամ ես ամպիկ լինիմ: Ակնարկուած քերթուածը կը վերջանայ հետեւեալ չորս տողերով.

Սիրո՛ւն փնջիկ, լոյսէ ծաղիկ,
Լուռ հեւքերով, պահիկ պահիկ,
Եղի՛ր ամպիկ, եղի՛ր աստղիկ,
Պճնէ՛ հոգիս, ջինջ, կապուտիկ...:

Թ. Ազատեան մեր երիտասարդ այն գրողներէն է, որոնց հոգին աւելի քան տարուած է մեր անցեալով: Իր բոլոր քերթուածները յիշատակի ծաղիկներ են: Հայրենի երկինքէն ու աստղերէն հեռու, օտար հողի վրայ, Մուսայէն ուժ, կեանք, կարգոյր, հրայրք ու արբեցութիւն կը խնդրէ, հայրենի ոգին ու հին օրերը ոգեկոչելու համար իր որբ քնարին վրայ: Քերթուածներու շարքերէն անկախաբար, հէքեաթներու եւ պատմուածքներու շարքն ալ, Քառասնակ, արուեստի այդ խորհուրդով կը ներկայանար:

Արամ Չարըգի ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՔԱՌԵԱԿՆԵՐու հայերէն թարգմանութիւնը մեր թարգմանական գրականութեան զարդերէն մէկը կը կազմէ: Մինչեւ հիմա քանի մը թարգմանութիւններ ունեցեր էինք, վերջինը Լեւոն Մեսրոպինն էր, որ կը պարունակէր 242 քառեակ*): Արամ Չարըգի թարգմանութիւնը մեզի կը բերէ 808 քառեակներ, առաջին անգամ ըլլալով: Արեւելագէտներու կողմէ կատարուած բազմաթիւ թարգմանութիւններուն մէջ, ամէնէն գեղեցիկն ու յաջողը նկատուած է անգլիացի Էտ. Ֆից Ճէրըլտի թարգմանութիւնը, որ կը կոչուի «Գեղեցիկ անհաւատարիմը» ինչպէս կը յիշէ հայ թարգմանիչը: Որովհետեւ Ֆից Ճէրըլտ, ինքն ալ բանաստեղծ, չափազանց ազատ վերաբերուեր է բնագրին հետ: Նոյն բանը կարելի է ըսել Արամ Չարըգի թարգմանութեան: «Եօթը տարի անընդհատ, կ'ըսէ, ջանալով, պարսկերէն լեզուին ծանօթանալով եւ տասնեակէ մը աւելի ձեռագիրներ ու զանազան լեզուներով կատարուած անթիւ թարգմանութիւններէն լաւագոյնները տող առ տող համեմատելով՝ նպատակս է եղեր ըստ կարելւոյն հարազատ, սահուն, լիակատար, ամբողջական եւ վերջնական Խայեամը տալ Հայ գրականութեան՝ բոլոր ժամանակներու համար»:

Հատորին սկիզբը կը գտնենք Խայեամի կենսագրական տողերը, ծանօթագրութիւններ՝ թարգմանութեան եւ քառեակներու մասին,

*) Պարսիկ գրականութեան մէջ քառեակը կազմուած է չորս տողերէ, ա. բ. եւ դ. տողերը նմանայանգ են, իսկ գ.ը ազատ է:

ակնարկ մը պարսիկ հին գրականութեան վրայ, Ջօն մը առ Օմար Խայեամ եւ ամփոփ վերլուծում մը անոր արուեստին, գաղափարներուն, պայքարներուն եւ փիլիսոփայութեան վրայ: Թանկագին հատոր մըն է այս գիրքը եւ անհրաժեշտ բոլոր գրադարաններուն: Գիրք մըն է, զոր պէտք է ունենալ ձեռքի տակ, ամէն անգամ անոր դիմելու համար, ուրախութեան թէ տխրութեան, տառապանքի թէ վայելքի ամէն պահերուն:

Գիրքերու եւ դէմքերու մասին գրի առնուած այս տպաւորութիւնները պակասաւոր պիտի ըլլային, եթէ չարձանագրէինք այն գրական նորութիւնը, որուն արձագանգը Պոլսէն կուգայ այս անգամ: Նախաձեռնութեամբ ու խմբագրութեամբ երիտասարդ ծանօթ գրող Թ. Ազատեանի, հիմը դրուած է ՄՇԱԿՈՅԹ Մատենաշարին, հետեւեալ նպատակով. «Հետզհետէ լոյսին բերել անհետացող դէմքերու նշխարները (գեղարուեստական, պատմական ու մատենագրական երկեր, հին ու նոր վաւերագրեր ու նամակներ), ազգագրական նիւթեր եւ ուսումնասիրութիւններ, ինչպէս նաեւ արեւմտահայ արժէքաւոր մտաւորականներու հատորներէ դուրս ցան ու ցիր կամ բոլորովին սպառած երկերը, կենսագրական ծանօթութիւններով եւ լուսանկարներով»:

ՄՇԱԿՈՅԹ Մատենաշարը շա՛տ մեծ պակաս մը իրագործելու կուգայ, եթէ գտնէ հայ ժողովուրդին նիւթական եւ բարոյական օժանդակութիւնը: Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ հրատարակչականին (որ աւելի քան վեց տարիներէ ի վեր գործի ձեռնարկած է եւ արդէն ութը գեղեցիկ հատորներ յանձնած է Հայ գրականութեան) ծրագրէն ու նպատակէն դուրս գտնուող մարզի մը մէջ է, որ պիտի գործէ ՄՇԱԿՈՅԹ Մատենաշարը, ինչպէս կը տեսնուի տրուած մանրամասնութիւններէն: Արդէն լոյս ընծայած է իր առաջին հատորը, վաղամեռիկ ծանօթ բանաստեղծ Միսաք Մեծարենցի արձակ երկերու հաւաքածոն, ՈՍԿԻ ԱՐԻՇԻՆ ՏԱԿ, Թ. Ազատեանի ամփոփ մէկ ներածականով, բանաստեղծին մահուան քսանեւհինգամեակին առթիւ: Այս հատորին մէջ ամփոփուած են՝ Ինքնադատութեան փորձ մը, Գրական կենդանագիրներ ու Քննադատականներ, Գիւղական պատկերներ ու տեսիլներ, Ազատ գրութիւններ, Նամակագրութիւններ եւ Հայացումներ: Հատորին վերջը դրուած է նաեւ գաւառական անծանօթ բառերու բառացանկ մը:

Ինչպէս կը տեսնուի շատ մեթոտով ու գիտակցութեամբ սկսուած գործ մըն է, որուն պէտք է բերել նիւթական բոլոր կարելի աջակցութիւնը, որպէսզի հետզհետէ լոյս տեսնեն ծանուցուած միւս երկերը, մեր պատմութեան, գրականութեան ու մշակոյթին համար ա՛յնքան թանկագին:

Շուտով կը բոլորէ երկու տարին Մշակոյթի եւ պատմութեան նուիրուած երկամսեայ հանդէսը՝ ՎԷՄ, խմբագրութեամբ Ս. Վրացեանի: Աչքի առջեւ ունիմ լոյս տեսած հինգ հատորները: Գաղափար մը տալու համար անոնց բովանդակութեան մասին, կ'արտագրեմ վերջին թիւին (Մայիս—Յունիս, 1934) բովանդակութիւնը միայն: Մի հատուած Յուշերից, Սայեաթ Նովա, Հայաստանի

Հանրապետութիւնը եւ պետութիւնները, Օպոզիցիան Հանր. Հայաստանում, Հայաստանի անդրանիկ դեսպանը Պարսկաստանում, Բաքումի խորհրդաժողովը, Անցեալէ, Հին Թուղթեր, Կեանք եւ Մշակոյթ, Գիրք եւ Մամուլ, Գրախօսական *եւ յաւելուած մը՝ Վահրամ Եպ. Մանկունիի՝* Գէորգ Դ. եւ իր ժամանակը։

Ինչպէս կը տեսնուի, Վէմը կուգայ լեցնելու այն կարեւոր պակասը, զոր անտեսեր են առհասարակ մեր բոլոր հանդէսները։ Ս. Վրացեան, հաւատարիմ իր սկզբունքին, կորուստ կը փրկէ ամէն ինչ որ կը վերաբերի մեր քաղաքական կեանքին, մշակոյթին եւ պատմութեան։

Եթէ խմբագրութիւնը իր տուրքը բերէր նաեւ Հայ գրականութեան, հրատարակութեան տալով, գրական ուսումնասիրութիւններու կողքին, գրական ստեղծագործութիւններ, Եւրոպայի, Ասիոյ եւ Ամերիկէի հայ ընթերցողներուն մեծապէս գոհացում տուած պիտի ըլլար։

Այս առթիւ դիտողութիւն մը ունինք Վէմի խմբագրութեան։ Առաջին թիւէն սկսեալ, նկատեր ենք, որ Ս. Վրացեան հետեւողականօրէն, *հայերէն լեզուի միութեան ջերմօրէն նախանձախնդիր կը ներկայանայ։ Իբրեւ խմբագիր իր իրաւունքն է, սրբագրելու իր գրութիւնները արեւելահայ բարբառով։ Աշխատակիցներէն անոնք, որոնք այդ բարբառով կ'արտայայտեն, դարձեալ իրենց իրաւունքին մէջն են պահելու իրենցը, սակայն անհասկնալի կը մնայ թէ ինչո՞ւ համար արեւմտահայ բարբառով գրուած յօդուածները կը վերածուին արեւելահայերէնի։ Անըմբռնելի կը մնայ մանաւանդ, թէ ինչո՞ւ համար անուանի եւ հեղինակաւոր գրողներու գործերէն մէջբերումներն ալ կ'ենթարկուին միեւնոյն փոփոխութեան։ Չեմ ուզեր բացատրութեան խօսիլ, չարծարծելու համար կրկին լեզուական հարցը, որ 1912ին, շաբաթաթերթ* Ազատամարտի *մէջ եւ անկէ յետոյ ալ լրջօրէն նկատի առնելով մէկտեղ չլուծուեցաւ ի նպաստ արեւմտահայերէնի կամ արեւելահայերէնի։*

1934 *տարին մեզի բերաւ նոր տարեգիրք մը եւս,* ՄԱՍԻՍ, *խմբագրութեամբ՝ մեր աշխատակից, բանաստեղծ Արմէն Սեւանի։ Այս տարեգիրքը* Մասիս *Մատենաշարին թիւ երրորդն է, լոյս տեսած՝ Սոֆիա։ «Տարին անգամ մը, կը գրէ Ար. Սեւան, մանաւանդ պուլկարահայութեան եւ ընդհանրապէս հայ ընթերցող հասարակութեան, տալ հատոր մը, որ իր վրայ միացնէ կրթիչը, հաճելին ու օգտակարը, ուրիշ խօսքով՝ բերէ արուեստին քաղցր շունչը եւ գիտութեան բուժիչ նայուածքը»։*

Աւելորդ է ըսել, առաջին փորձը հաւատարիմ կրցեր է մնալ իր նշանաբանին, ընդարձակ հատորով մը տալով ինչ որ անհրաժեշտ է տարեգրքի պէս ժողովրդական հրատարակութեան մը։ Ոչ միայն գրական էջեր, այլ նաեւ պատմական, գիտական, յիշատակներ ու անտիպ նամակներ, կը կազմեն խնամուած ամբողջութիւն մը։ Մեր պաշտօնակցին ի սրտէ յաջողութիւն կը մաղթենք։

ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Այս տարի գրական մրցանակ մը սահմանեց հետեւեալ պայմաններով.

1. *Գրական մրցանակի նիւթն է* վէպ *մը, անտիպ կամ տպագրուած։ Վերջին պարագային պէտք է լոյս տեսած ըլլայ* 1 *ապրիլ* 1934*էն նոյեմբերի վերջը* 1934։
2. *Մրցումին կրնան մասնակցիլ միայն ընկերակցութեան անդամները։ (Իր կանոնագրին համաձայն Ընկերակցութեան կրնան անդամակցիլ Ֆրանսա եւ արտասահման գտնուող բոլոր հայ գրողները)։*
3. *Մրցանակի գումարն է* 1000 *ֆրանք։*
4. *Հեղինակը ազատ է նիւթի ընտրութեան մէջ։*
5. *Ներկայացնելու պայմանաժամն է մինչեւ* 30 *նոյեմբեր* 1934։
6. *Ներկայացուած երկը եթէ արդէն լոյս տեսած է պէտք է յանձնել* 3 *օրինակ, ձեռագիր ըլլալու պարագային մէկ օրինակ եւ դիւրընթեռնլի։*
7. *Մրցումին արդիւնքը պիտի յայտարարուի դեկտեմբերի վերջը։*
8. *Յանձնուած երկերու քննութեան համար կազմուած է* ժիւրի *մը, ծանօթ գրողներէ, Պ. Պ. Լ. Բաշալեան, Ա. Զօպանեան եւ Մկրտիչ Պարսամեան։*

«ԱՆԻ», հանդէս հայկ. ուսումնասիրութեանց.— *Հանրածանօթ բրոֆ. Եորկայի անմիջական հսկողութեանը տակ, եւ խմբագրութեամբ Յ. Ճ. Սիրունիի, Պուքրէշի մէջ պիտի հրատարակուի* «Անի» *անունով ռումաներէն հանդէս մը, նուիրուած՝ Հայկական ուսումնասիրութիւններու, հետեւեալ ծրագրով.*

Ա.— *Նիւթեր Հայ ժողովուրդի պատմութենէն,— Հայ Ցեղը, Հայ Հողը, պատմական շրջանները։*

Բ.— *Նիւթեր Հայ արուեստի մասին.— Ճարտարապետութիւն, Նկարչութիւն, Մանրանկարչութիւն, Երաժշտութիւն, Թատրոն եւլն։*

Գ.— *Նիւթեր Հայ Գրականութեան մասին։*

Դ.— *Նիւթեր Հայոց հին քաղաքակրթութենէն.— Կրօն, Իրաւունք, Առեւտուր, Արհեստներ եւ այլն։*

Ե.— *Հայոց բարքերն ու սովորութիւնները.— Հարսնիք, Յուղարկաւորութիւն, Տօներ եւայլն։*

Զ.— *Հայ ֆօլքլորը.— Առակ, Առած, Հէքեաթ, Զրոյց։*

Է.— *Էջեր Հայ Գրականութենէն։*

Ը.— *Նմուշներ Հայ Արուեստէն։*

Թ.— *Հայերը սատար ուրիշ ազգերու։*

Ժ.— *Ռումանահայ գաղութի անցեալը։*

ԺԱ.— *Փաստաթուղթեր.— Ռումանիոյ հայ ձեռագիրները, հայերէն արձանագրութիւններ, հրովարտակներ Հայոց մասին են։*

ԺԲ.— *Հայ աղբիւրներ ռումէն պատմութեան մասին։*

ԺԳ.— *Ժամանակակից հայ մշակութային կեանքը.— լոյս տեսած գիրքեր, լուրեր Հայաստանէն, լուրեր գաղութներէ, Ռումանահայ մշակութային շարժումը։*

ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՓԱՐԻԶԻ ՄԷՋ

ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

— 1934 Յունուար 21 —

Ցերեկոյթ – գինեձօն, ի պատիւ Պ. Լ. Բաշալեանի գրական եւ հանրային գործունէութեան, Մութիւալիթէի սրահներուն մէջ՝ նախագահութեամբ Պ. Գ. Նորատունկեանի։ Տիկին Անայիս ներկայացուց գրական գործունէութիւնը, Պ. Ա. Չօպանեան՝ հանրային գործունէութիւնը։ Մկր. Պարսամեան, Հայ Գրողներու Ընկերակցութեան կողմէ յարգանքի քանի մը խօսք ըսաւ, Ռաֆայէլ Զարդարեան արտասանեց Պ. Լ. Բաշալեանի Ցեղին Ձայնը գեղեցիկ գրուածքը։ Վերջին խօսողն եղաւ ինք Պ. Բաշալեան։

Այս ցերեկոյթին առաջին մասը կը բաղկանար գեղարուեստական բաժինէ մը, Ֆրանսացի ծանօթ արուեստագէտներու կողմէ։ Գինեձօնը անցաւ շատ ուրախ տրամադրութեան մէջ։ Այս առթիւ Պ. Լ. Բաշալեանի նուիրուեցաւ Հայ Գրողներու Ընկերակցութեան կողմէ յուշամատեան մը կաշեկազմ, որուն մէջ ներկաները ստորագրեցին, գեղեցիկ մաղթանքներ ընելով։

ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՈՒՄԲ

— 1 9 3 3 —

Հոկտ. 28.— Յովհ. Թումանեան որպէս բանաստեղծ, դասախօս՝ Ա. Ջամալեան։

Նոյեմ. 4.— Առաջին Հայ թատրերգութիւնը, ընթերցում Իրազեկի կողմէ։

Նոյեմ. 18.— Հայ գրականութեան զարգացման ուղիները, գրույց այս նիւթին շուրջ։

— 1 9 3 4 —

Յունուար 13.— Վահան Թէքէեանի քառասնամեայ յոբելեանին առթիւ յարգանքի գրական երեկոյթ։ Կենսագրական նօթեր եւ զեկոյց՝ Հրաչ Զարդարեանի կողմէ, «Վահան Թէքէեան որպէս բանաստեղծ»։ Արտասանութիւններ Վ. Թէքէեանի բանաստեղծութիւններէն։

Մարտ 16.— Ռուս բրէական վերջին պատերազմի մասին ըստ զօրավար Մասլովսկիի նոր գրքին, դասախօս՝ Ա. Խոնդկարեան։

Ապրիլ 7.— Եղիշէ Չարենցի արուեստը, դասախօս՝ Լ. Բաշալեան։

Ապրիլ 15.— Կոմս Լորիս Մելիքեան իբրեւ զինուորական եւ պետական մարդ, դասախօս՝ Ա. Շահխաթունի։

Ապրիլ 28.— Թ. Թորամանեանի կեանքը եւ գործը. դասախօս՝ Յ. Չաւրեան։

Մայիս 5.— Դիցաբանութիւնը Հին Հայաստանի մէջ. դասախօս՝ Հ. Սահակ Տէր Մովսէսեան։

Մայիս 12.— Յարգանքի երեկոյթ ողբ. Մ. Վարանդեանի յիշատակին։ Խօսեցան՝ Ա. Ջամալեան, Ա. Խոնդկարեան, Ս. Վրացեան, Շ. Միսաքեան եւ Հ. Զարդարեան։

Յունիս 9.— Ռամկավարութիւն եւ բռնատիրութիւն. զրոյց՝ որուն կը մասնակցէին, Ս. Սասունի, Ա. Խոնդկարեան, Ս. Վրացեան եւ Վ. Համբարձումեան։

Զ. Ո. ՄԻՈՒԹԻՒՆ

— 1 9 3 3 —

Նոյեմ. 9.— Տպաւորութիւններ Սիւրիոյ որբային եւ գաղթային կեանքին մասին. զեկոյց՝ Ա. Շահխաթունիի կողմէ։

Նոյեմ. 16.— Հայ Գրականութիւնը, դասախօս՝ Արշակ Չօպանեան։

Նոյեմ. 23.— Հայոց լեզուն, դասախօս՝ Եր. Տէր Անդրէասեան։

Նոյեմ. 30.— Բնական Հայոց պատմութիւն, դասախօս՝ Կ. Բասմաջեան։

Դեկտ. 7.— Յ. Օշական, դասախօս՝ Մկրտիչ Պարսամեան։

Դեկտ. 14.— Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, դասախօս՝ Ս. Վրացեան։

Դեկտ. 21.— Մանուկներու առողջապահութիւնը, դասախօս՝ բժ. Շ. Այվազեան։

— 1 9 3 4 —

Յունուար 25.— Որբերու ագարակի ծրագիրը, դասախօս՝ Վ. Զուլլերեան։

Յունուար 31.— Կամքի Մշակումը, դասախօս՝ Արշաւիր Խանէտանեան։

Փետրուար 1.— Հայ եկեղեցիին եւ եկեղեցականներուն դերը մեր պատմութեան մէջ, դասախօս՝ Շ. Նարդունի։

Փետր. 1.— Թլկատինցին եւ իր էնդի Դէմէնը, դասախօս՝ Մկրտիչ Պարսամեան։

Փետր. 22.— Քաղաքատնտեսութեան դերը եւ արդի ձգտումները, դասախօս՝ Հրանդ Ն. Թորոսեան։

Մարտ 1.— Արդի Թուրքիան, դասախօս՝ Հրանդ Սամուէլ։

Մարտ 22.— Որբերու Ագարակը, դասախօս՝ Գիսակ Փափազեան։

Մարտ 29.— Միջազգային քաղաքական կուսակցութիւնները, դասախօս՝ Ս. Սասունի։

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երիտասարդ Հայուհի, ամսագիր, Հիմնադիր–Տնօրէն տիկին Սիրան Սեզա. Հասցէ՝ Mme Siran Seza, B. P. № 722, **Beyrouth.** (Այժմ դադրած):

Աղբիւր Անմահութեան, քերթուածներու Գ. Շարք, հեղինակ Թ. Ազատեան (Ազատունի), տպ. «Կիւթէնպէրկ» Կ. Պոլիս 1933. էջ 60, գին՝ 10 ֆրանք:

Յառաջ.— Գրական եւ քաղաքական օրաթերթ, խմբագիր Շաւարշ Միսաքեան, Հասցէ՝ 17, Rue Damesme, **Paris** (13ᵉ). բաժ. Ֆրանսա 140 ֆր. տարեկան, վեցամ. 70.— Արտասահման՝ 250 ֆր. տարեկան եւ 130 վեցամսեայ:

Յոբելեան վահան Թէքէեանի Քառասնամեայ Գրական գործունէութեան, հրատարակուած՝ Կեդր. Յանձնախումբին կողմէ: Գրքոյկը կը պարունակէ Կեդր. Յանձնախումբի նախաբանը.— Ամեն. Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքին նամակը.— Յ. Օշականի ուսումնասիրութենէն հատուած մը.— Կենսագրական նօթեր.— Նմոյշներ իր քերթուածներէն, ինչպէս նաեւ հատուածներ քննադատական զանազան յօդուածներէ: Փարիզ, 1933:

Մասիս (Տարեգիրք) Ա. տարի. 1934, խմբագիր՝ Արմէն Սեւան. տպ. Սոֆիա:

Օմար խայեամի Քառեակները, Արամ Զարդ, ընդարձակ բացատրութեամբ, իբրեւ յառաջաբան: Փարիզ 1934, գին՝ 15 ֆրանք: Կը պարունակէ 806 քառեակ:

Նկարագիր Օշին թագաւորի Ձեռագիր ժամագիրքին — 1319.— Հալէպի Ս. Քառասնից Եկեղեցւոյ Ձեռագիրներէն, թիւ 6. նկարագրեց՝ Արտաւազդ Արքեպ. Առաջնորդ Հայոց Բերիոյ. Յառաջաբան՝ Ն. Ս. Օծութիւն Տ. Բարգէն Ս. Կաթողիկոսի, 1933, տպ. Դպրեվանուց, Անթիլիաս – Լիբանան:

Մասիս օրացոյց, ազգային եւ ժողովրդական, 1934 ԺԲ. րդ տարի, կազմեց եւ հրատարակեց Հայկ Աճէմեան, Թաւրիզ:

Արաբկիր եւ Շրջակայ գիւղերը, պատմական, ազգագրական համառօտ տեսութիւն, պատրաստեց՝ Ս. Ա. Բախտիկեան, տպ. «Վահագն», Հ. Յակոբեան, Պէյրութ, 1934:

Թօշնելէն վերջ վէպ, հեղինակ՝ Գ. Գեղարքունի, հրատ. Հրանտ Սամուէլ Գրատան, Փարիզ 1934:

Վէմ, երկամսեայ հանդէս մշակոյթի եւ պատմութեան, խմբագիր Ս. Վրացեան, Փարիզ 1934:

Գարուն էր, չորս պատմուածքներ, Հայկ Շիրոյեանց, տպարան Կոչնակ, 1934 Նիւ Եորք:

Մեր կեանքը (վէպ), Հրաչ Զարդարեան, 1934, Փարիզ:

Հայ Սկաուտ, կիսամսեայ պաշտօնաթերթ Հ. Մ. Ը. Մ. Կեդրոնական Վարչութեան. Փարիզ, 1934:

Արմենիա, շաբաթաթերթ ազգ. գրական, քաղաքական եւ հասարակագիտական:

Հայ Արի, Ամսագիր Հայ Արիներու Միութեան, Փարիզ, 1934:

Բապպի (Քնարավէպ), հեղինակ՝ Նշան Պէշիկթաշլեան, գեղանկարեց՝ Մելքոն Քէպապճեան. Կ. Պոլիս 1931, տպ. Սէլամէթ, Դ. Յովհաննէսեան, գին՝ 15 ֆրանք:

Երգիծական (Փարաւոն Սեմ–Անտոն, իշխան Արշակունի, Արջունի Սրբազան, եւ Մերօրեայ ծիծաղներ), հեղինակ՝ Նշան Պէշիկթաշլեան, 1933 տպ. Տէր Յակոբեան, Փարիզ, գին՝ 15 ֆրանք:

Լեռներու խորհուրդը, պատմուածքներ, հեղինակ՝ Վիգէն Գըլակ (Կ. Սասունի), Հրատ. Ապաճեան գրատան, Պէյրութ, 1934. գին՝ Սուրիա եւ Լիբանան՝ 10 ֆրանք, Ֆրանսա եւ ուրիշ երկիրներ՝ 15 ֆրանք:

Ոսկի Արիշին տակ (Արձակ Երկերու հաւաքածոյ) Միսաք Մեծարենցի: Ա. հատոր «Մշակոյթ» Մատենաշարի. ներածութիւն՝ Թ. Ազատեանի, գրատուն Պ. Նշանեան, Կ. Պոլիս, 1934:

Յիշատակարան (1512—1933). Պ. Վահան Զարդարեանի անխոնջ ջանքերուն կը պարտինք հրատարակութիւնը այս թանկագին Յիշատակարանին, որմէ լոյս տեսած են մինչեւ հիմա 30 պրակներ: Այս աշխատութիւնը վարձատրուած է 1912ին Իզմիրեանց Սահակ-Մեսրոպ մրցանակով: Կը բաւէ աչքէ անցընել անգամ մը այս պրակները, գաղափար մը կազմելու համար, թէ հրատարակիչը ի՛նչ զոհողութիւններ ստիպուած է յանձն առնել, ձեռք բերելու համար արժէքաւոր վաւերաթուղթեր, յիշատակներ եւ լուսանկարներ: Տասը պրակը կ'արժէ 30 ֆրանք: Դիմել հետեւեալ հասցէին.

Vahan Zartarian, Libraire-Editeur
18, Rue Tewfik, *Le Caire* (Egypte).

ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԱՀԵՐԸ

ԳՐԻԳՈՐ ՍԻՆԱՊԵԱՆ (2 մայիս 1862—22 դեկտեմբեր 1933).— Զաւակը՝ տօքթ. Սինապեանի, աշակերտած է Վենետիկի Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի, Հ. Յ. Գ. Ճէլալեանի տեսչութեան շրջանին: Վարած է զանազան ազգային պաշտօններ, օգտակար հանդիսանալով իբրեւ քաջ իրաւագէտ: Օսմ. Սահմանադրութեան շրջանին Հանրօգուտ Շինութեանց նախարար եղաւ, իսկ Հ. Հանրապետութեան ատեն կոչուեցաւ Փարիզի հիւպատոսութեան: Վերջին տարիներս կը վարէր Բարեգործականի Նուպարեան Մատենադարանի վարչութիւնը:

ՍՏԵՓԱՆ ԴԵՄՈՒՐԵԱՆ (1872—1934 Յունուար 13).— Երեւանի մէջ մեռաւ երաժիշտ Ստեփան Դեմուրեան: Թշուառ մանկութենէ մը յետոյ, կը մտնէ Ներսիսեան վարժարանը, զոր կ'աւարտէ 1892ին: Ու կը նուիրուի երաժշտութեան, իբրեւ ուսուցիչ: Կը գործէ նախ Շուշիի, յետոյ Գորիսի, Ախալքալաքի մէջ եւ այլուր, իբրեւ երաժիշտ–ուսուցիչ եւ երգչախումբի վարիչ: 1898ին կը մտնէ Լէնինկրատի Երաժշտանոցը, աշակերտելով Ս. Գաբէլի: Նիւթական նեղութեան մէջ ըլլալով, կը վերադառնայ թերաւարտ: Կը սկսի շրջիլ Անդրկովկասի հայկական գիւղերուն մէջ, շարունակելով Կարա–Մուրզայի գործը:

Դեմուրեան իր առաջին հաւաքած ժողովրդական երգերը հրատարակեց 1907ին, Փեթերպուրկ: Հայաստանի եւ Ազրբէջանի պետական հրատարակչական մարմինները եւս, վերջերս, հրատարակեցին իր հաւաքած յեղափոխական եւ այլ ժողովրդական երգերը: 1930ին իրեն տրուեցաւ երաժշտութեան վաստակաւոր ուսուցչի կոչում:

ՈՆՈՓՐԻՈՍ ԱՆՈՓԵԱՆ (1873—1934).— Ոնոփրիոս Անոփեան բանաստեղծը ծնած էր 1873ին Նոր Նախիջեւանի մէջ: Նախնական կրթութիւնը ստացեր էր Ռոստովի մէջ, յետոյ յաճախած Նոր Նախիջեւանի վարժարանը: Պատանի տարիքէն գրել սկսած է: Առաջին բանաստեղծութիւնը, «Զմեռ», լոյս տեսած է «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ, 1891ին: Աշխատակցած է «Աղբիւր–Տարազ»ին, «Բանբեր»ին, «Գեղարուեստ»ին, եւ բազմաթիւ ուրիշ ամսագիրներու, հրատարակելով քնարերգական ոտանաւորներ: Թարգմանած է նաեւ Պուշկինը, Լերմոնտովը, Բրիւսովը, Միցկեւիչը, Բլոկը եւ եւրոպացի բանաստեղծներ: Իր գործերուն եւ թարգմանութիւններուն մէկ մասը կը մնայ անտիպ: Մահը տեղի ունեցած է Սիմֆէրոպոլի մէջ փետր. ամսուն:

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԱՐՔ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ (1845 Յունիս 12 — 1934 Ապրիլ 10).— Ծնած էր Նիկոմիդիա, մկրտութեան անունն էր Սուրէն: Ուսումը կ'առնէ Արմաշի վանքին մէջ, կը դառնայ նախ տիրացու: 23 տարեկան հասակին կ'անցնի Պոլիս եւ կը յաճախէ Մայր վարժարանը: Կը դասախօսէ Շահնազարեան դպրոցին մէջ: Կը դառնայ Ներսէս եպիսկ. Վարժապետեանի քարտուղարը եւ կը ձեռնադրուի սարկաւագ: 1873ին կը վարդապետէ Իզմիրի մէջ, ուր նշանաւոր կը հանդիսանայ իր շինարար գործունէութեամբ: 1874ին Ատափազարի մէջ կառուցանել կուտայ աղջկանց առաջին վարժարանը: Կը զբաղի նաեւ ժողովուրդին առողջապահական վիճակով: Շինել կուտայ եկեղեցիներ, աղբիւրներ, բազմաթիւ բնակարաններ, բաղնիք մը, դառնալով այսպէս ժողովրդական դէմք մը: 1880ին միայն Երեսփ. Ժողովին միաձայնութեամբ, Ստեփաննոս վարդ. Յովակիմեան առաջնորդ կը հռչակուի Նիկոմիդիոյ: Իր քարոզներուն ու տուած օրինակներուն ազդեցութեան տակ 1881ին կը հիմնուի Պարտիզակի Հայոց դպրոցը: Այս դպրոցի տեսչութիւնը ատեն մը կը վարէր Եղիշէ արք. Դուրեան: 1873 եւ 1915 Յուլիս, իր պաշտօնավարութեան միջոցին շինած է երկու գիւղ Խանդէկի մէջ Հայոց եւ Հովիւ անուններով, Խանտրայի մէջ Գեղամ եւ Արամ գիւղերը, Օվաճըգի լեռներուն մէջ Ժամավայր գիւղը, Սապունճայի լեռան մէջ Նոր Գիւղը, Կապուտիկ գիւղը: 1922ին կ'անցնի Վառնա, ուրկէ կը մեկնի Ռուսճուք: 1926ին կը փոխադրուի Սոֆիա իբրեւ Պուլկարահայոց Առաջ. տեղապահ: 1930ին կատարուեցաւ իր յոբելեանը. այս առթիւ հաւաքուած 110,000 լեւայի մօտ գումարը, տոկոսներով միասին յատկացուած է վարժարանի շինութեան:

Կենսագրական այս համառօտ տողերը կը վերջացնենք, իր իսկ գրչէն ելած եւ իրեն յատուկ ոճով խմբագրուած հետեւեալ ինքնակենսագրական չա՛տ բնորոշ տողերով.

— «Իմ վիճակի ժողովուրդին գրեթէ ամառ ձմեռ կ'այցելէի եւ ամէն քաղաք ու գիւղերու մէջ տեղւոյն ժողովուրդին հանգանակութեամբ գրեթէ 45 քաղաք ու գիւղերու մէջ, աղբիւր ու բաղնիք, եկեղեցի, վարժարան, ջուրի աէրմէն, հովի աէրմէն, քարուկիր մաղազաներ, շօսէ եւն., եւն. շինած եմ Աստուծով եւ յամենայնի յաջողած: Եւ ատու իրիկուն, ուր որ գտնուած եմ, քաղաք ու գիւղ, անխափան Ս. Եկեղեցի գնացեր եմ ժամերգութեանց, Ս. Պատարագի ու Եկեսցէի ներկայ ըլլալու, եւ գլխաւորապէս ամէն իրիկուն, ու քիչ անգամ առտուները՝ պապայիս լեզուովն Ս. Աւետարանի բարոյական խօսեր եմ ժողովրդեանս, եւ չեմ գիտեր թէ օր մը պակսած եմ եկեղեցիէն, վասնզի կը վախնայի որ քահանայք ու ժողովուրդ կը դայթակղին ու իրենց գէշ օրինակ կ'ըլլամ: Եւ այսպէս ապրեցայ 71էն մինչեւ 1873 իբրեւ հրամանաւ սարկաւագ հօգելոյս մեծաւորիս մօտ, Ներսէս Վարժապետեան սրբազանին մօտ, իբր Առաջնորդի եւ անոր Ս. Էջմիածին երթալէն, ուխտը ընելէն, Պոլիս դառնալէն Պատրիարքութեան ատեն եւ անկից վերջն ալ մինչեւ 1915 ապրեցայ ժողովուրդիս հետ»:

ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ (1872 — 1934 Ապրիլ 24).— Միքայէլ Յովհաննէսեան (Վարանդեան) ծնած է Ղարաբաղի Վարանդա գաւառի Քեաթուկ գիւղին մէջ, 1872ին:

Իր նախնական եւ միջնակարգ կրթութիւնը Ղարաբաղի հայկական դպրոցներու մէջ ստանալէ յետոյ, մեծահարուստ Արամեանի (իր մօրեղբօր) աջակցութեամբ կ՚անցնի Եւրոպա։

Ժընեւի համալսարանի ընկերային գիտութեանց կը հետեւի եւ կ՚աւարտէ։ Իր շրջանի ուսանողներն էին Գ. Խաժակ, փրոֆ. Վ. Տոտոմեանց եւ Լ. Աթաբէկեան։

Մ. Վարանդեան կ՚անցնի Գերմանիա։ Հոն եւս կը շարունակէ իր մասնագիտութիւնը.— ընկերային գիտութիւններ — եւ մարքսիզմի շունչին տակ, բուռն ու ոգեւոր, կ՚աշխատակցի գերման ընկերվարական թերթերու։ Կ՚աշխատակցի մանաւորապէս Կարլ Կաուցկիի թերթին։

Ապա կ՚անցնի Ֆրանսա։ Հոն Սորպոնի դասախօսութեանց կը հետեւի եւ կը հարստացնէ իր պաշարն ու ծանօթութիւնները ընկերային գիտութեանց վերաբերեալ։ Կ՚աշխատակցի Ժօրեսի «Իւմանիթէ»ին շահեկան յօդուածներով։

Մ. Վարանդեան հմուտ էր բազմաթիւ լեզուներու՝ ֆրանսերէն, գերմաներէն, իտալերէն, ռուսերէն, լատիներէն եւ անգլիերէն։ Իսկ մայրենի լեզուով իր երկերը՝ երիտասարդութեան ամէնէն սիրած ու փնտռած աշխատութիւններն էին։

Վարանդեան 1893ին կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ։ Շուտով ուշադրութիւն կը գրաւէ։ Քրիստափոր զայն կ՚առնէ իր շունչին տակ։ 1896էն մինչեւ 1914 մնայուն անդամ կը դառնայ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան։

1905—1907 Թիֆլիս, խմբագիր «Յառաջ» օրաթերթի։ 1913—1916 խմբագիր «Հորիզոն»ի։ Վարանդեան 1887ին մէկուկէս ամիս կը բանտարկուի Ռումանիոյ եւ 1915ին՝ մէկուկէս ամիս Ռուսաստանի մէջ։

Արեւմտեան երկիրներու մէջ Հայկական Դատի պաշտպանութիւնն ու փրոփականտը դրուած էր անոր ուսերուն վրայ։ Քիյարի, Լօնկէի եւ ուրիշներու հետ խմբագրած է «Փրօ Արմէնիա»ն։

Շթութկարտի ընկերվարական միջազգային համաժողովէն յետոյ Վարանդեան, գրեթէ միշտ, փոքր ընդհատումներով, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ներկայացուցած է Բ. Միջազգայինի թէ Գործադիր Մարմնի եւ թէ համագումարներուն մէջ։

Հ. Հանրապետութեան անկախութեան շրջանին մինչեւ 1921 դեսպան էր Հռոմի։ Մինչեւ իր վերջին ժամը, անդադար կը գրէր։ Կ՚աշխատակցէր «Հայրենիք»ներու, «Յառաջ»ի, «Յուսաբեր»ի եւ «Դրօշակ»ի։

Վարանդեանի գրական երկերը անթիւ են։ Ան մեծապէս սատարեց երիտասարդութեան խռովայոյզ պահանջներու գոհացման և արթնցուց ընկերային գիտութեանց հետեւելու անհրաժեշտութիւնը։ Վիճաբանական, տեսական հարցերու շուրջ գրած յօդուածները, մեծ մասամբ կը ստորագրէր ԷԿՕ։ Երկար ատեն աշխատակցած է նաեւ «Մուրճ» գրկան, գիտական ամսագրին։

Իր գլխաւոր գործերն են.— «Դաշնակցութիւնը եւ իր հակառակորդները», «Հոսանքներ», «Բողոքը նորագոյն պատմութեան մէջ», «Վերածնուող Թուրքիան», «Հայրենիքի գաղափարը», «Կով-

կասեան Վանդէան», «Հայ ազատագրական շարժման նախապատմութիւնը» (երկու հատոր), «Սիմոն Զաւարեան», «Մուրատ», «Պատմութիւն Հ. Յ. Դաշնակցութեան» (Ա. հատոր), «Բանաստեղծ հրապարակախօսը» (Ա. Ահարոնեան), եւլն։ Ունի նաեւ ֆրանսերէն հրատարակութիւններ։

ԵՐԱԺՇՏԱԳԷՏ Վ. ՂՈՐՂԱՆԵԱՆ (1865 — 24 Մայիս 1934).— Վասիլի Ղորղանեան ծնած է Թիֆլիս 1865ին։ Բարձրագոյն կրթութիւնը ստացած է Լէնինկրատի Ջին. Ճարտարագիտական վարժարանին մէջ, յետոյ հետեւած է Պերլինի համալսարանին։ Մտերմութիւն հաստատեց մեծ երաժշտագէտներու հետ,— Անտոն Ռուպինշթայն, Զայկովսկի, Պրամս, Վէրտի, Մասընէ, Թոմա, Սէն-Սանս, Հանսլիկ։

Ուսումնասիրելով Կովկասեան երաժշտութիւնը, Ղորղանեան, 1904ին, Պերլինի միջազգային երաժշտական համաժողովին մէջ կարդաց զեկոյց մը Կովկասեան երաժշտութեան մասին։ Երբ 1905ին Պերլինի մէջ կազմուեցաւ «Միջազգային Երաժշտական Ընկերութիւնը», Ղորղանեան ընտրուեցաւ այդ Ընկերութեան Կովկասեան ճիւղի վարիչ։

Ռուսական յեղափոխութենէն վերջ Ղորղանեան նշանակուեցաւ Թիֆլիսի Պետական Օփերայի վարիչ։

Ղորղանեանի գլխաւոր աշխատութիւններն են ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը Պէթհովէնի մասին (1000 էջ), Մոցարտի մասին (500 էջ)։

Այս գործերէն զատ ունի նաեւ՝ Երաժշտական կրթութիւնը Ռուսաստանում, Պուշկինը երաժշտութեան մէջ, Պէթհովէնի ընտիր նամակները, Շիլլէրը երաժշտութեան մէջ, Կովկասի երաժշտութիւնը։

Ղորղանեան ունէր հարուստ գրադարան մը,— գեղարուեստական մասը նուիրեց Թիֆլիսի Երաժշտանոցին, մնացածը՝ Հայաստանի Հանրային Մատենադարանին։ Ասոնց մէջ է Ղորղանեանի մէկ հազուագիւտ հաւաքածոն։

1925ին Ղորղանեան տեղափոխուեցաւ Երեւան, հինգ տարի վարեց Հանրային Մատենադարանի փոխ-տնօրէնի պաշտօնը։

Վերջին երկու տարիներուն, պաշտօնավարեց Երեւանի Երաժըշտանոցին մէջ, անցեալ տարի իրեն տրուեցաւ փրոֆէսորի տիտղոսը։ Մեռաւ Մայիս 24ին Երեւանի մէջ։

ՓՐՕՖ. Յ. ԳԱՅԱԵԱՆ (1864 — 1934 Յունիս 11).— Փրոֆ. Յ. Գայաեան ծնած էր Մարզուանի Հաճի Քէօյ աւանը։ Իր անունը սերտօրէն կապուած է Մարզուանի Անաթօլիա գոլէճին, ուր կը պաշտօնավարէր փրոֆ. Կ. Թումաեանի հետ։ Ինքն ալ մէկն էր այն յեղափոխականներէն որոնք մահուան դատապարտուեցան էնկիւրիի ծանօթ դատավարութեան հետեւանքով, սակայն անգլիական դեսպանատան միջամտութեամբ, կրցեր էր ազատ արձակուիլ եւ հեռանալ արտասահման։ Փրոֆ. Գայաեան եղած է արդիւնաւոր ուսուցիչ եւ հեղինակ դասագրքերու։ Հանրային կեանքի մէջ ալ համարում կը

վայելէր իբրեւ պարկեշտ մարդ։ Բողոքական էր, սակայն իր կեանքին մեծ մասը անցուցած էր ազգային շրջանակներու մէջ։ Եւրոպայի մէջ նախ հետեւեցաւ Էտիմպուրկի անգլ. համալսարանին։ Իրն է հայ լեզուի դասագրքերու այն գեղեցիկ շարքը որ լոյս տեսաւ Պոլսոյ մէջ «Մխիթար Պոնտացի» ծածկանունով։ Իր կեանքին վերջին քանի տարիները անցուց Եգիպտոս։ Փրոֆ. Գայեան 1889ին լոյս կ'ընծայէ Առաջին Մրմունջք բանաստեղծական հատորը։ Հոն աչքի կը զարնեն Եղիա Տէմիրճիպաշեանի ձօնուած Ի դալկահարն, տիկին Տ. Յ. Պէրպէրեանի նուիրուած Ի վաղամեռիկ Գեղանոյշ — Անճիկ ոտանաւորները, ինչպէս նաեւ Տասնաքանեայն։ 1912ին կը հրատարակէ Մի մոռնար զիս քառեակներու սիրուն հատորը, տարուան ամէն մէկ օրուան մէկ քառեակ ձօնուած։ Գայեան կը յայտնուի այս քառեակներուն մէջ իբրեւ վարպետ տաղաչափ, ինչպէս նաեւ գեղեցկին, բարիին, բնութեան ու աշխատանքին սիրահար հոգի մը։ 1918ին Գահիրէի մէջ, ուսուցչապետ-բանաստեղծ Յովհ. Սէթեանի հետ պատրաստեց հայերէն լեզուի եւ քերականութեան դասագիրք մը։ Հայերէնի թարգմանեց Հէրի Էմըրսըն Ֆոստիքի Աղօթքի նշանակութիւնը, 306 էջ, Պոլիս տպուած։ Ունի նաեւ Բառարան – Գանձարան մը, որուն վրայ աշխատած է 18 տարի, ինչպէս նաեւ Ի խաչ հան զնա գրքոյկը, աշխատակցութեամբ Միհրան Գալփաքճեանի։

ՆՇԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ (1866 — 1934).— Ուսուցիչ Նշան Սարգիսեան ծնած է Երզնկա։ Ուսումը ստացած է տեղւոյն Ազգ. վարժարանին մէջ, դասընկեր ունենալով Պ. Ոսկան Մարտիկեանը։ Իր ծննդավայրին մէջ ուսուցչական պաշտօն վարած է 18 երկար տարիներ։ Երբ Ռուբէն Զարդարեան Ֆիլիպէ կը մեկնէր Մաղնիսայէն, տեղւոյն Ազգ. վարժարանին տեսչութեան պաշտօնին հրաւիրուած է Նշան Սարգիսեան։ Բացի Մաղնիսայէն, նման պաշտօններ վարած է Իզմիրի եւ Պոլսոյ մէջ։ Նալպանտեանի տեսչութեան օրով, Կեդր. վարժարանին մէջ փոխ-տեսուչ եղած է։ Գաւառական զանազան քաղաքներէ զատ, Եսայեանին եւ Վենետիկի Մխիթարեաններու վարժարանին մէջ ունեցեր է ուսուցչական պաշտօնավարութիւն։ Հասցուցած է բաւական թիւով աշակերտներ։ Զինադադարէն յետոյ Պոլիս Խնամատարութեան մէջ եղած է քարտուղար։ Ուր որ գնացեր է խղճամիտ եւ նուիրուող ուսուցչի անուն ձգած է։ Ուսուցիչներու յատուկ դժբախտ կեանքը, հոս եւ հոն եւ առանց ապագայի հեռանկարի, իրն ալ եղած է։ Վերջին տարիները հաստատուած էր Փարիզ, ընտանեկան գուրգուրանքի եւ որդիական հոգածութեան առարկայ դառնալով։ Այդ տարիներու խաղաղ ու ինքնամփոփ կեանքէն օգտուելով, կրցաւ գրի առնել ծննդավայրին, Երզնկայի պատմութիւնը, առ այժմ անտիպ, որ հաւանականաբար լոյս տեսնէ այդ քաղաքին նուիրուած հատորի մը մէջ։

ՎԱՀԱՆ ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ (1879 — 1934 Յունիս 12).— Բնիկ Կեսարացի էր։ Կը պատկանէր Գարտաշեան ընտանիքին, որ ծանօթ էր հինէն Եէտի Գարտաշեան անունով. (որովհետեւ Գարտաշեանները

եօթը եղբայրներ եղեր են)։ Կեսարիոյ մէջ Յիսուսեաններու դպրոցը աւարտելով, հազիւ տարի մը առեւտրական կեանքի կը նուիրուի, ապա կ'անցնի Իզմիր, ուր ութ ամիս կը մնայ, ճամբու ծախք մը կը խնայէ եւ կը մեկնի Ամերիկա. հոն գործաւորի չարքաշ կեանք մը վարելով, միաժամանակ թէ' իր ապրուստը կը շահի եւ թէ բարձրագոյն կրթութիւն կը ստանայ, փայլուն կերպով աւարտելով համալսարանի իրաւաբանական բաժինը եւ ստանալով փաստաբանի տիտղոս։ Անթերի գիտէր անգլերէն լեզուն եւ հմուտ իրաւաբանի համբաւ ունէր։ Իր քաղաքական կեանքը սկսած է իբրեւ Թարգման Ուաշինկթընի Օսմ. դեսպանատան։ Մեծ պատերազմէն վերջը, ամբողջովին նուիրուեցաւ Հայկական Դատին, սերտօրէն կապուելով Հ. Հ. անդրանիկ դեսպան Գ. Փաստրմաճեանի (Արմէն Գարօ)։ Ինքն էր վարիչ ոգին Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կոմիտէին, որ այնքան տիրաբար վարեց Հայկական Դատը, երկար ատեն խափանելով Լօզանի դաշնագրին վաւերացումը՝ Մ. Նահանգներուն կողմէ։ Իբրեւ իրաւագէտ եւ քաջ անգլիագէտ, յաջողեցաւ Հայկական Դատին հետ կապուած պահել բազմաթիւ հեղինակաւոր Ամերիկացիներ,— Պ. Պ. Ճէրըրտ (նախկին դեսպան Պերլինի, որ գիրք մը գրած է ջարդերու մասին), Մորկընթօ (նախկին դեսպան Պոլսոյ, նոյնպէս հեղինակ ջարդապատումի մը), ծերակուտական Քինկ, եպիսկոպոս Մէնինկ, ծերակուտական Սուօնսըն եւայլն։

ԶԱՊԷԼ ԱՍԱՏՈՒՐ (ՍԻՊԻԼ) (1863 Յուլիս 29 — 1934 Յունիս 19).— Հազիւ թէ տիկին Զապէլ Ասատուրի (Սիպիլ) գրական գործունէութեան յիսնամեակի հանդէսները վերջացեր էին, երբ ողբացեալ գրագիտուհին մահուան գուժն արձանագրեցին թերթերը։ Կեանք եւ Արուեստի անցեալ տարուան հատորին մէջ, (1934) էջ 127—128, դուք պիտի գտնէք իր կենսագրական գիծերը։ Տարիէ մը ի վեր հիւանդ էր արդէն, եւ կրկին կողատապի յանգելով ընդմիշտ կը բաժնուէր իր շուրջիններէն։ Յուղարկաւորութիւնը կատարուած է 22 Յունիսին, Բերայի Ս. Երրորդութեան եկեղեցին, նախագահութեամբ Պատրիարքին։ Իբրեւ զգայուն բանաստեղծ, հանրային գործիչ, անձնուէր ուսուցչուհի եւ դասագիրքերու հեղինակ, մեր վերջին յիսնամեայ մշակոյթի պատմութեան մէջ յիշատակելի անուն մը կը թողու Սիպիլ։ Իր հրատարակած գործերն են «Աղջկան մը սիրտը», «Յոյզեր», «Կնոջ հոգիներ», աշխարհաբարի քերականութիւնները եւ «Թանգարան»ները, որոնք տարիներով առաջնորդը եղան նոր սերունդին։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՂԱ ՄԵԼԳՈՆԵԱՆ (1860 — 1934 Յուլիս 23).— Ազգային բարերարներու վերջինը թերեւս, որ Գահիրէի մէջ իր հոգին աւանդեց, խոր ծերութեան մէջ։ Եգիպտոսի հայ եւ օտար շրջանակներուն մէջ հանրածանօթ դէմք մըն էր հանգուցեալը, իբրեւ ծխախոտի մեծ գործարանատէր։ Իր եղբօր՝ Գրիգոր աղա Մելգոնեանի կողմէ կատարուած նուիրատուութեան աւելցնելով նաեւ ամբողջութիւնը իր ունեցածին, ազգին թողուց 650,000 եգ. ոսկիի հարստութիւն մը։ Այս գումարին տոկոսները պիտի յատկացուին

հետեւեալ հաստատութիւններուն։ Երեւանի Պետական Համալսարանին 3000 անգլ. ոսկի, Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանին 1000 ոսկի, Պոլսոյ Ազգ. Հիւանդանոցին 500 ոսկի։ Երուսաղէմի Պատրիարքարանին 1000 ոսկի։ Կիպրոսի մէջ հիմնուած Մելգոնեան Որբանոցը գործն է նաեւ յիշեալ Հայերուն։

Տ. ՄԵՍՐՈՊ Ա. ՔՀ. Տ. ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ (1854 — 1934).— Բնիկ Սամաթիացի, այդ արուարձանի փայլուն օրերուն ուսումը առնելէ յետոյ մտած է ուսուցչական ասպարէզը եւ երկար տարիներ դաստիարակ-ուսուցիչ եղած է Մայր վարժարանի մէջ, ուր ունեցեր է եռանդուն պաշտօնավարութիւն մը։ Անկէ վերջն է, որ կը կոչուի Ղալաթիոյ եկեղեցիին քահանայութեան պաշտօնին։ Հոն մնաց երկար տարիներ։ Բռնապետութեան շրջանին աքսորուեցաւ Կարին, ուրկէ կը յաջողի անցնիլ Լոնտոն եւ պաշտօնավարել իբրեւ քահանայ։ Օսմ. Սահմանադրութենէն յետոյ վերստին կը ստանձնէ Ղալաթիոյ եկեղեցիին աւագերէցութիւնը, անդամակցելով բոլոր ժողովներուն։ Խոհեմ, բարեկիրթ եւ իր հոգեւոր պաշտօնին գիտակցութիւնը ունեցող հոգեւորական մըն էր։

ՂԵՒՈՆԴ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ.— Նիւ-Եորքի Հայոց եկեղեցիին մէջ սպաննուեցաւ Ամերիկայի առաջնորդ Դուրեան Արք. պատարագած միջոցին։ Իր քարոզները լոյս տեսած են առանձին հատորներով։ Արմաշական։ Եղած է նաեւ Մանչէսթրի հովիւ։

ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՊՍ. ՊԱԼԱՔԵԱՆ (1879—8 հոկտ. 1934).— Բնիկ Թոգատցի։ Նախնական կրթութիւնը տեղւոյն Ազգ. վարժարանին մէջ ստանալէ յետոյ, գացած է Կարին, Սանասարեան վարժարանը, աւարտած ու յետոյ անցած Գերմանիա։ Արմաշի դպրեվանքը մտնելով՝ վարդապետ ձեռնադրուած է։ Պաշտօններ վարած Պոլսոյ եւ գաւառներու մէջ։ 1912ին Կարին ղրկուեցաւ, Սանասարեան վարժարանը Սեբաստիա փոխադրելու համար։ Մեծ պատերազմին տարագրուեցաւ մտաւորականներուն հետ։ Գրած է, այս առթիւ, Գողգոթա անունով գիրք մը։ 1926ին ընտրուեցաւ Եւրոպայի կաթողիկոսական պատուիրակ. ընդդիմութեան հանդիպելով, չկրցաւ կազմակերպել Փարիզի թեմը։ Քանի մը տարիներէ ի վեր կը վարէր Մարսէյլի առաջնորդութիւնը, ուր յանկարծամահ եղաւ հոկտ. 8ին։

ՀՄԱՅԵԱԿ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

ՀՄԱՅԵԱԿ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ. — 1934 հոկտեմբեր 17ին յանկարծամահ եղաւ, երկու չարաթ տեւող թեթեւ տկարութենէ մը յետոյ։ Զինադադարէն յետոյ իր գրական սկզբնաւորութիւնն ըրած է Շանթի մէջ, եւ Պոլսոյ Ճակատամարտ օրաթերթին մէջ ալ ստորագրած է պատմուածքներու շարք մը։ Կ'աշխատակցէր նաեւ «Կեանք եւ Արուեստ»ի։ Հանրային գործերու, ինչպէս Հ. Մ. Ը. Մ. եւ Ֆ. Կ. Խաչ, կը բերէր երիտասարդական խանդավառ գործունէութիւն մը։ Ծնած է 1886ին։

ՀԻՆՏԷՆՊՈՒՐԿ (1847 — 1934).— Դժուար է քանի մը տողերով տալ այս մեծ զինուորականին կենսագրութիւնը։ Ծնած էր 1847-ին Լեհաստանի Փոզէն քաղաքին մէջ, ուր հայրը պաշտօն ունէր իբրեւ սպայ։ Տասնըմէկ տարեկան էր, երբ մտաւ Փրուսիոյ թագաւորին զինուորական վարժարանը։ Կ'ուզէր մեծ մարդ մը դառնալ։ 1870-71ի ֆրանքօ-գերման պատերազմին մէջ մեծ համբաւ չահեցաւ։ Գրեթէ կէս դար, իր ամբողջ կեանքը զինուորական գործունէութեան պատմութիւն մըն է։ Մեծ Պատերազմին Գերմանիոյ արեւելեան ճակատը ծանր կացութեան մատնուած էր։ Ընդհ. սպայակոյտը զինքը պաշտօնի կանչեց Լուտէնտորֆի հետ։ Քանի մը օր յետոյ կը շահուէր պատմութեան ամէնէն փայլուն յաղթանակներէն մէկը, որ ծանօթ է Թանէնպէրկի ճակատամարտը անունով։ Նախագահ ընտրուեցաւ 1925ին եւ վերընտրուեցաւ 1932ին։

ՄԱՐԱՋԱԽՏ ԼԻՈԹԷ (1854 — 1934). — Ֆրանսական գաղթային աշխարհակալութեան մէջ ա՛յնքան փայլուն ու վճռական դեր կատարողը Մեծ զինուորն էր մարաջախտ Լիոթէ, որուն մահը ազգային մեծ սուգի մը ազդանշանը դարձաւ։ Յուղարկաւորութիւնը, որ կատարուեցաւ Նանսիի մէջ, զինուորական ցոյցի մը հանգամանքն առաւ։ Դամբանականը խօսեցաւ մարաջախտ Փէթէն, պատերազմական նախարարը, որ այսպէս չեշտեց. «Այս մեծ Ֆրանսացիին դերեզմանին վրայ, կը մաղթեմ որ միութիւնը օրէնք դառնայ մեր ժողովուրդին համար։ Այն պահուն երբ ժողովուրդը այնքան պէտք ունի հանդարտութեան եւ միաբանութեան, իր վէրքերը կապելու եւ ապագան պատրաստելու համար, կը մաղթեմ որ միայն մէկ ոգի տիրապետէ միւս բոլորին վրայ, ինչպէս տիրապետեց Լիոթէի վրայ,— Ֆրանսայի ոգին»։

ՊԵԼՃԻՔԱՅԻ ԱԼՊԷՐ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ մահը.— Այլապէս եղերական վախճան մը ունեցաւ իր ժողովուրդէն ա՛յնքան սիրուած ու յարգուած թագաւորը, որ թագաւորներու յատուկ կեանք մը չի վարեց երբեք։ Անձնական կառքով եւ մէկ ծառայի ընկերակցութեամբ ճամբայ կ'ելլէ դէպի Մարշ-լէ-Տամ կոչուած ժայռոտ հողամասը, որ կը գտնուի Նամիւռ քաղաքէն վեց քիլոմէթր հեռու, Մէօզ գետին ձախ եզերքին վրայ։ Սփորի մեծ սիրահար, Ալպէր թագաւոր, պայուսակը կռնակին եւ գաւազանն ու չուանը ձեռքին մէջ կը սկսի վեր մագլցիլ «Պզտիկ Կատարներ» կոչուած սեպաձեւ ու ցից ժայռերուն վրայ։ Ժամեր կ'անցնին եւ չի վերադառնար։ Փնտռտուքները կը շարունակուին մինչեւ առտուան ժամը երկուքը, երբ վերջապէս կը գտնեն թագաւորին անշնչացած մարմինը, դառիվայրի մը ստորոտը, գլուխը դէպի վար դիրքի մը մէջ, եւ մարմինը կապուած վեբելքի չուանով, որ փրթած էր։

ԵՈՒԿՕՍԼԱՒԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ Ա. (17 դեկտ. 1888 — 9 հոկտ. 1934).— Հազիւ թէ ֆրանսական հողը կ'ողջունէր եւ արտաքին գործոց նախարար Լուի Պարթուի հետ բարեկամական քանի մը բառ կը փոխանակէր, երբ Փէթրիւս Քէլէմաճ անունով Խրուաթի

մը կողմէ գնդակահար կ'իյնար Մարսէյլի մէջ: Ժընեւի մէջ ուսումը առած էր եւ զինուորական բարձրագոյն կրթութեան մը հետեւած ըլլալով, պալքանեան եւ մեծ պատերազմներուն կրցաւ կռուիլ զինուորի մը պէս, դաշնակիցներու կողքին:

ԼՈՒԻ ՊԱՐԹՈՒ (1862 — 9 հոկտ. 1934).— Նոյն դժբախտ ճակատագրին ենթարկուեցաւ ինչպէս Եուկօսլաւի Թագաւորը: Ոճրագործին գնդակին զոհ գնաց նաեւ Ֆրանսայի Արտաքին Գործոց նախարարը, որ ո՛չ միայն քաղաքական մեծ դէմք մըն էր, այլ նաեւ գրագէտ, ակադեմական, եւ հեղինակ գրական եւ պատմական գործերու:

ՌԷՅՄՈՆ ՓՈՒԱՆՔԱՐԷ (1860—1934 հոկտ. 15).— Ծնած էր Պառ-լը-Տիւքի մէջ: Դպրոցին մէջ նախասիրած ճիւղն էր գրականութիւնը: 1880ին փաստաբան եղաւ: Անկէ ի վեր վարած է բազմաթիւ տարբեր պաշտօններ: Քանիցս կազմեց դահլիճը եւ 1913ին ընտրուեցաւ Հանրապետութեան Նախագահ, որուն շրջանը աւարտելէ յետոյ, նորէն գործօն ասպարէզը մտաւ, կազմելով իր «Փրկութեան Դահլիճը» երբ ֆրանքը թաւալգլոր կ'իյնար, 1926ին: Միեւնոյնատեն գրող էր, եւ անդամ Ֆրանսական Ակադեմիային. ունի բազմաթիւ հեղինակութիւններ եւ յուշագրեր:

A. Lagarde. boulanger

MAISON DE BISCOTTES

marque (Helios)

1, Rue St Lazare, Paris (9e)

Métro : N. D. de Lorette **tél. Trudaine 95—21**

Faites vos commandes de biscottes de régime à la maison **A. Lagarde**, le boulanger specialiste avantageusement connu.

Ստամոքսի համար մասնաւոր խնամքով պատրաստուած պիսքօթները, արեւելեան համեղ սիմիթները կրնաք միայն գտնել ամէնուն կողմէ ճանչցուած LAGARDE հացագործին մօտ: Մեր հայրենակիցները շա՛տ գոհ պիտի ըլլան անոր

դ ի մ ե լ ո վ

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ԱՐԱՔՍ»Ի

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

եգ. ղ.

1) ՍԵՒԱԶԳԵՍՏ ԼՐՏԵՍԸ (սպառած) էջ 140, գին 5
Դրուագ մը 1914*ի* Մեծ Պատերազմէն:

2) ՊԷԼՖԷԿՕՐ (պատկերազարդ) էջ 420, գին 20
Խորհրդաւոր մեծ վէպ պատմական կեանքէ:

3) ԱՐԾԻՒՆԵՐՈՒ ՈՐՋԸ (պատկերազարդ) էջ 240, գին 12
Արկածախնդր. եւ սիրային վէպ պատմ. կեանքէ:

4) ՓԱՌՔ (պատկերազարդ) էջ 244, գին 12
(Նափոլէոնի արշաւանքները դէպի Աւստրիա):

5) ՃԱԼՄԱ ԼԱ ՏՈՒՊԼԸ (պատկերազարդ) էջ 260, գին 15
Խորհրդաւոր պատմական վէպ: Սուլթան Մուրատ եւ Ապտիւլ Համիտ դէմ առ դէմ (սպառելու մօտ):

6) ԱՆԴՐԱՆԻԿ (պատկերազարդ) էջ 264, գին 20
Դրուագներ Ազգ. Հերոսին կեանքէն (սպառելու մօտ):

7) ՈՒՐԱԿԱՆ (պատկերազարդ) էջ 256, գին 15
Դրուագ մը 1863*ի* բօլօն. յեղափոխութիւնէն:

8) ԱՇԽԱՐՀԻ ՍԻՐՏԸ (սպառելու մօտ) էջ 550, գին 25
Պատմական մեծ վէպ Մէյաններու կեանքէն:

9) ԹԱՓԱՌԱՇՐՋԻԿԻՆ ՄԱՆԵԱԿԸ էջ 416, գին 20
Պատմական զգայացունց վէպ Սկանտինաւեան և Եգիպտական կեանքէ (պատկերազարդ):

10) ԻՆՔԶԻՆՔԸ ԿՈՐՍՆՑՆՈՂ ՄԱՐԴԸ էջ 324, գին 20
Հետաքրքրաշարժ մեծ վէպ:

11) ՎՕ՛ԼԿԱ ՎՕ՛ԼԿԱ (պատկերազարդ) էջ 168, գին 10
Պատմական զգայացունց վէպ ռուս գօզակներու կեանքէ:

12) ՎՕԼԿԱՆ ԲՈՑԵՐՈՒ ՄԷՋ, էջ 284, գին 15
Պատմական վէպ ռուս-թաթարական կեանքէ (պատկ.)

13) ՎԵՑ ԲԱՆՏ ԵՒ ԵՐԿՈՒ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ, 332 էջ (պատկերազարդ) 20
Լաւ թուղթի վրայ ...... 25 *եգ. ղահ.*

14) ՄՕՆԹԷՔՈՒՄԱՅԻ ԱՂՋԻԿԸ, *պրակ առ պրակ, պրակը* 1
(պատկերազարդ):

Դիմել՝ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԸ

5, Rue Mahmoud Pacha el Falaki Alexandrie, Egypte.

ՕՐԱՑՈՅՑ
1935

1 Գշ. Կաղանդ
2 Դշ.
3 Եշ. 250·000 Հայեր կը փախչին Կիլիկիայէն, ֆրանս. բանակին հեռացման պատճառով (1922)
4 Ուր.
5 Շբ. Ճրագ. Ծնընդ.
6 Կիր. Ծնունդ
7 Բշ. Մեռելոց
8 Գշ.
9 Դշ.
10 Եշ.
11 Ուր.
12 Շբ.
13 Կիր.
14 Բշ. Յովհ. Մկրտ. Կարապետ
15 Գշ. 1918ին Երզնկայի մէջ Հայ-
16 Դշ. կական ջարդը տեղի ունեցաւ
17 Եշ.
18 Ուր.
19 Շբ.
20 Կիր. 10–20 (1920) Մարաշի հերոսամարտը
21 Բշ. Մահ Պետ. Դուրեանի (1872)
22 Գշ.
23 Դշ.
24 Եշ.
25 Ուր.
26 Շբ. Եւրոպական պետութիւնները ճանչցան Հայաստանի Հանրապետութիւնը (1920)
27 Կիր.
28 Բշ. Մահ՝ Հայաստանի Հանրապետութեան հիմնադիր Արամ Մանուկեանի, Երեւան, 1919.
29 Գշ.
30 Դշ.
31 Եշ.

Փ Ե Տ Ր Ո Ւ Ա Ր

1 Ուր.
2 Շբ.
3 Կիր.
4 Բշ.
5 Գշ.
6 Դշ. Երեւանի մէջ բացուեցաւ Արեւմտահայերու Բ. համագումարը, որուն կը մասնակցէին 55 պատգամաւորներ:
7 Եշ.
8 Ուր.
9 Շբ.
10 Կիր. Բարեկենդան
11 Բշ.
12 Գշ.
13 Դշ.
14 Եշ. Տեառընդառաջ
15 Ուր. Հայկ. Բ. գունտը գրաւեց Մուշը (1916)
16 Շբ. Ս. Սարգիս
17 Կիր. Ռուս. բանակը հայ կամաւորներու առաջնորդութեամբ գրաւեց Կարինը (1916)
18 Բշ.
19 Գշ.
20 Դշ.
21 Եշ.
22 Ուր.
23 Շբ.
24 Կիր.
25 Բշ.
26 Գշ. Ղեւոնդեանց
27 Դշ.
28 Եշ. Վարդան զօր. և 1036 վկայիցն

Մ Ա Ր Տ

1 Ուր.
2 Շբ. Հերոսամարտ Հաճընի (1920) որ կը տեւէ մինչեւ 15 հոկտ.
3 Կիր. Բուն Բարեկենդան. 1878ին կը կնքուի Սան–Սթէֆանօի դաշնագիրը՝ 16րդ յօդուածով, յետոյ վերածուելու համար 61րդ յօդուածի:
4 Բշ. Սօֆիայի մէջ ռումբի պայթումին զոհ կ'ըլլան (1905) Քրիստափոր Միքայէլեան եւ Վռամ. Քէնտիրեան

5 Գշ.
6 Դշ.
7 Եշ.
8 Ուր.
9 Շբ.
10 Կիր.
11 Բշ.
12 Գշ.
13 Դշ.
14 Եշ.
15 Ուր. Սողոմոն Թէհլերեան կ'սպանէ Թալէաթը, Պերլին, 1921.
16 Շբ. Մահ՝ Գ. Սունդուկեանցի (1912)
17 Կիր.
18 Բշ.
19 Գշ.
20 Դշ.
21 Եշ.
22 Ուր. Գարուն
23 Շբ.
24 Կիր.
25 Բշ.
26 Գշ.
27 Դշ. Միջինք
28 Եշ.
29 Ուր.
30 Շբ. Քառ. Մանուկներ
31 Կիր. Դատաւորաց

Ա Պ Ր Ի Լ

1 Բշ. Կիլիկիոյ մեծ ջարդը կ'սկսի (1909). 3 շաբաթուան մէջ կը կոտորուին՝ 25·000 Հայեր:
2 Գշ. Բոլշեւիկները կը գրաւեն Երեւանը (1921):
3 Դշ.
4 Եշ.
5 Ուր.
6 Շբ. Ս. Գր. Լուսաւորչի մուտն ի վիրապն
7 Կիր. Աւետում. Վասպուրականի հերոսամարտը (1915)
8 Բշ. Մեռելոց
9 Գշ.
10 Դշ.
11 Եշ. Սկիզբ մէկ միլիոն Հայերու տարագրութեան եւ կոտորածի (1915)
12 Ուր.
13 Շբ. Ս. Ղազարոս. Սասունի Բ. ապստամբութիւնը (1904)
14 Կիր. Ծաղկազարդ. Ռուս և թուրք պատերազմը (1829)
15 Բշ.
16 Գշ.
17 Դշ.
18 Եշ.
19 Ուր.
20 Շբ.
21 Կիր. Զատիկ
22 Բշ.
23 Գշ.
24 Դշ. Տօն 1 միլիոն Նահատակաց. Մահ՝ Րաֆֆիի (1888).
25 Եշ.
26 Ուր. Մահ՝ Մխիթար Աբբահօր (1749)
27 Շբ. Սուլթան Համիտի գահընկէցութիւնը (1909)
28 Կիր.
29 Բշ.
30 Գշ.

Մ Ա Յ Ի Ս

1 Դշ.
2 Եշ.
3 Ուր.
4 Շբ.
5 Կիր. Կանանչ Կիրակի
6 Բշ.
7 Գշ.
8 Դշ.
9 Եշ.
10 Ուր.
11 Շբ.
12 Կիր.
13 Բշ.
14 Գշ.
15 Դշ.
16 Եշ.
17 Ուր.
18 Շբ.
19 Կիր. Երեւմ. Ս. Խաչ.
20 Բշ.
21 Գշ.

22 Դշ․
23 Եշ․
24 Ուր․ Ազգ․Սահմանադրութեան հիմնադրութիւնը Կ․ Պոլիս, 1860
25 Շբ․
26 Կիր․
27 Բշ․
28 Գշ․ Տարեդարձ Հայաստանի անկախութեան (1918)
29 Դշ․
30 Եշ․ Համբարձում
31 Ուր․ Բացում Կ․ Պոլսոյ Ս․ Փրկիչ Ազգ․Հիւանդանոց․՝ Յարութիւն ամիրա Պէզճեանի կողմէ,1834

Յ Ո Ւ Ն Ի Ս

1 Շբ․ Շապին – Գարահիսարի հերոսամարտը։ Ժողովուրդը կը դիմադրէ 20 օր (1915)
2 Կիր․ Վանի ինքնապաշտպանութիւնը (1896)
3 Բշ․
4 Գշ․
5 Դշ․
6 Եշ․
7 Ուր․
8 Շբ․
9 Կիր․ Հոգեգալուստ
10 Բշ․
11 Գշ․
12 Դշ․ Ռուսահայոց եկեղ․ կալուածներու գրաւումը՝ ցարական կառավարութեան կողմէ (1903)
13 Եշ․ Գումարում Պերլինի վեհաժողովի, որ նշանաւոր է իր 61րդ յօդուածով (1878)
14 Ուր․
15 Շբ․ Նահատակութիւն Հնչակեան 20 հերոսներու, որոնք կախաղան հանուեցան Պայազիտի հրապարակին վրայ, Պոլիս,1915
16 Կիր․ Եղիա մարգարէ
17 Բշ․ Հոփսիմեանց
18 Գշ․ Գայեանեանց
19 Դշ․ Պահք
20 Եշ․ Յովհ․ Կարապետ
21 Ուր․ Պահք․ ամառ
22 Շբ․ Ս․ Գր․ Լուսաւորիչի ելն ի վիրապէն
23 Կիր․
24 Բշ․ Սրբ․ Մկ․ Բարթուղիմոս
25 Գշ․ Նունիա, Մանիա․ Զէյթունի վերջին հերոսամարտը (1921)
26 Դշ․ Պահք
27 Եշ․
28 Ուր․ Պահք
29 Շբ․ Ներսէս հայրապետ
30 Կիր․ Բարեկ․ Լուսաւորչի պահքի․ Զէյթունի առաջին ապստամբութիւնը (1862)

Յ Ո Ւ Լ Ի Ս

1 Բշ․ Եփիփան Կիպրացի
2 Գշ․ Կոստ․ եւ Հեղինէ
3 Դշ․ Պահք
4 Եշ․ Ս․ Թէոդ․ Գաղ․
5 Ուր․ Պահք
6 Շբ․ Գիւտ Ն․խր․Ս․Գր․Լուսաւորչի
7 Կիր․
8 Բշ․ Ս ․Վկան Անտոն
9 Գշ․ Ս․ Դանիէլ Մարգարէ
10 Դշ․ Պահք
11 Եշ․ Ս․ Թարգմ․ Սահակ և Մեսրոպ
12 Եւր․ Պահք
13 Շբ․ Ս․ Տրդատ թագաւոր եւ Աշխէն տիկնոջն
14 Կիր․ Գիւտ տփոյ Ս․Աստուածածնի․ Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան տարեդարձ (1789)
15 Բշ․
16 Գշ․ Ս․ Զաքար Մարգարէ
17 Դշ․ Պահք
18 Եշ․ Ս․ Եղիա Մարգարէ
19 Ուր․ Պահք
20 Շբ․ Ս․ Երկ․ Առաք․
21 Կիր․ Բարեկ․ Վարդավառի պահքի․ Մահափորձ Եըլտըզի (1905)
22 Բշ․
23 Գշ․ Օսմ․Սահմանադրութեան հռչակումը (1908)
24 Դշ․ Պահք․ Լօզանի դաշնագրին ստորագրումը (1923)
25 Եշ․ Խանասորի արշաւանքը
26 Ուր․ Պահք
27 Շբ․ Յիշատակ Տպնկ․
28 Կիր․ Վարդավառ

29 Բշ․ Մեռելոց
30 Գշ․
31 Դշ․ Պահք

Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս

1 Եշ․ Ս․Եսայի Մարգարէի․ Հայաստանի խորհրդարանի բացումը՝ 1918ին
2 Ուր․ Պահք․ Մեծ Պատերազմը կը ծագի (1914)
3 Շբ․ Ս․ Թարգմ․ առաքել․
4 Կիր․ Բագուի հերոսամարտը (1918)
5 Բշ․ Ս․ Կիպրիանոս
6 Գշ․ Ս․ Աթանագինէ
7 Դշ․ Պահք
8 Եշ․ Ադամայ, Աբէլի, Սէթայ, Ենովքայ, Մովսէսի, Ահարոնի․
9 Ուր․ Պահք
10 Շբ․ Եփեսոսի Ս․ Ժողովն․ Սէվրի դաշնագրի ստորագրումը(1920)
11 Կիր․ Բարեկեն․ Ս․ Աստուածածնի
12 Բշ․
13 Գշ․
14 Դշ․ Պահք
15 Եշ․
16 Ուր․ Պահք։ Պանք Օթօմանի գրաւումը (1896)
17 Շբ․ Շողակաթ
18 Կիր․ Վերափոխ․ Ս․ Աստուածածնի
19 Բշ․ Մեռելոց
20 Գշ․
21 Դշ․ Պահք
22 Եշ․
23 Ուր․ Պահք
24 Շբ․
25 Կիր․
26 Բշ․
27 Գշ․ Ս․ Յովակիմ եւ Աննայի
28 Դշ․ Պահք
29 Եշ․ Ս․ Երեմ․ Մարգարէ
30 Ուր․ Պահք։ Մահ՝ Անդրանիկի, Գալիֆօրնիա, 1927
31 Շբ․ Ս․ Թովմասի եւ Շմաւոնի

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Կիր․
2 Բշ․ Ս․ Ստեփաննոս
3 Գշ․ Ս․ Եզեկիէլ Մարգարէ
4 Դշ․ Պահք
5 Եշ․ Ս․ Յովհաննէս Կարապետ
6 Ուր․ Պահք
7 Շբ․ Նիկիոյ Ս․ Ժողովն
8 Կիր․ Բարեկենդան Ս․ Խաչի
9 Բշ․ Իզմիրի կոտորածը (1922)
10 Գշ․
11 Դշ․ Պահք
12 Եշ․
13 Ուր․ Պահք։ Ուրֆայի հերոսամարտը (1915)
14 Շբ․ Նաւակատիք։ Սուէտիոյ ինքնապաշտպանութիւնը (1905)
15 Կիր․ Խաչվերաց
16 Բշ․ Մեռելոց։ Վանի երկրորդ կռիւը (1896)
17 Գշ․
18 Դշ․ Պահք։ Բասենի ճակատամարտը (1903)
19 Եշ․ Արարայի վրայ՝ Հայկ․Լեգէոնի յաղթանակը (1918)
20 Ուր․ Պահք
21 Շբ․ Մահ՝ Մկրտիչ Փորթուգալեանի, Մարսէյլ, 1921․
22 Կիր․ Բարեկենդան Վարագայ խաչի․ Աշուն
23 Բշ․ Ս․ Մամաս
24 Գշ․ Փեփրոնի, Մարիանի եւ Շուշանի
25 Դշ․ Պահք
26 Եշ․
27 Ուր․ Պահք
28 Շբ․ Ս․ Գէորգ զօրավարի
29 Կիր․ Վարագայ խաչ
30 Բշ․ Ս․ Դաւթի

Հ Ո Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Գշ․ Ս․ Եւստ․
2 Դշ․ Պահք
3 Եշ․ Ս․Իշխան․ Սահ․ Համազասպ․
4 Ուր․ Պահք
5 Շբ․ 72 Աշակերտացն Քրիստոսի
6 Կիր․
7 Բշ․ Ս․ Փրկ․ Հայր․
8 Գշ․ Ս․ Կոյս Թեկեղ․
9 Դշ․ Պահք
10 Եշ․
11 Ուր․ Պահք
12 Շբ․ Ս․ Թարգմանչացն։ Զէյթունի Բ․մեծ ապստամբութիւնը,1895

13 Կիր·
14 Բշ· Նշխ· Ս· Գրիգ·
15 Գշ· Ս· Անանիայ, Մատաթեայ, Փիլիպոսի
16 Դշ· Պահք
17 Եշ· Ս· Դիոնէս·
18 Ուր· Պահք
19 Շբ· Ս· Աւետարանչացն
20 Կիր·
21 Բշ· Ղունկիանոսի եւ Ղազարու
22 Գշ· Թէոդիտոնի
23 Դշ· Պահք
24 Եշ· Խարիթեանց
25 Ուր· Պահք
26 Շբ· Երկոտասան վարդապետացն
27 Կիր· Գիւտ խաչ: Ծնունդ Միքայէլ Նալբանտեանցի (18Ꮾ0)
28 Բշ· Անաստասայ
29 Գշ· Հիպէրիքեանց: Մահ՝ Խրիմեան Հայրիկի (1907)
30 Դշ· Պահք
31 Եշ· Յովհ· Ոսկեբերան

Ն Ո Յ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Ուր· Պահք
2 Շբ·
3 Կիր·
4 Բշ· Ս· Ստեփ· Հռմ·
5 Գշ· Ակիփսիմեայ
6 Դշ· Պահք
7 Եշ· Մետրոփանոսի
8 Ուր· Պահք: Գամառ – Քաթիպայի (Ռափ· Պատկանեան) ծնունդը, Նոր–Նախիջեւան, 1830
9 Շբ· Ս· Հրեշտակապետացն՝ Գաբրիէլի եւ Միքայէլի
10 Կիր·
11 Բշ· Մելիտոսի եպսի: Զինադադար Մեծ Պատերազմի (1918)
12 Գշ·
13 Դշ· Պահք
14 Եշ·
15 Ուր· Պահք
16 Շբ· Անտրէի եւ Փիլիպոսի
17 Կիր· Բարեկենդան Յիսն·
18 Բշ·
19 Գշ·
20 Դշ· Պահք
21 Եշ· Ընծ· Ս· Աստուած·
22 Ուր· Պահք
23 Շբ· Նախագահ Ուիլսըն կը գծէ··· Հայաստանի սահմանները
24 Կիր·
25 Բշ·
26 Գշ·
27 Դշ· Պահք
28 Եշ· Կղիմէս հայրապետի
29 Ուր· Պահք: Մահ՝ Կիլիկիոյ վերջին թագաւոր Լեւոն Ե· Լուսինեանի, Փարիզ, 1393·
30 Շբ· Թադէոս, Բարթուղիմէոս

Դ Ե Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Կիր·
2 Բշ· Երեւանի մէջ կը յայտարարուի Հայաստանի խորհրդայնացումը (1920)
3 Գշ·
4 Դշ· Պահք
5 Եշ·
6 Ուր· Պահք
7 Շբ· Ս· Նիկողոս հայրապետի
8 Կիր· Բարեկենդան Ս· Յակոբայ
9 Բշ· Յղութիւն Ս· Աստուածածնայ
10 Գշ·
11 Դշ· Պահք
12 Եշ·
13 Ուր· Պահք
14 Շբ· Յակոբ Մծբնայ հայրապետի
15 Կիր·
16 Բշ· Իգնատիոսի
17 Գշ· Թէոպոմ եպս·ի·
18 Դշ· Պահք
19 Եշ·
20 Ուր· Պահք
21 Շբ· Տօն Նախավկայիցն: Ձմեռ
22 Կիր·
23 Բշ· Ս· Դաւթի Մարգարէի
24 Գշ· Ս· Ստեփաննոս Նախավկայի
25 Դշ· Պահք
26 Եշ· Ս· Պետրոսի եւ Պօղոսի
27 Ուր· Պահք
28 Շբ·
29 Կիր· Բարեկենդան Ծնունդի
30 Բշ· Ա· օր Ծնունդ· Պահքի
31 Գշ· Բ· օր Ծնունդ· պահքի

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մոխիրներու մէջէն

Էջ

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ·— Գաւառական կեանքէն 5
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ·— Մինակ 8
ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ·— Մեռնող գիւղին պատմութիւնը 9
ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ·— Նամակ 16
ՎԱՆԱՏՈՒՐ·— Քերթուածներ 18
ՓԱՅԼԱԿ ՍԱՆԱՍԱՐ·— «Քարուոր»ի նրագը 21
ՀԱՅԿ–ԱՐԱՄ ՔԻՊԱՐԵԱՆ·— Պալատիս 27
ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ 30
Մ· Ա· ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ·— Վարժապետին սէրը 31
ԲԻՒԶԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆ·— Ինքնախօսակցութիւն 35

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

ԱՐՄԱՆ ԿՈԹԻԿԵԱՆ·— Բարիզահայ բեմը 36
Ա· ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ·— Գուրգէն Մ· Ալէմշահ 40
Հ· Ա·— Երեք հայ արուեստագիտուհիներ 42
Հայ Ազատ Արուեստագէտներու Միութիւնը 45
Ս· Խաչատրեանի ցուցահանդէսը 46
Քօչարի ցուցահանդէսը 46

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ·— Մամիկոնեաններու չինական ծագումը . . . 47
ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ·— Աշուղ Դուլ Յովհաննէս 53
ՀԱՅԿ–ԱՐԱՄ ՔԻՊԱՐԵԱՆ·— Փարիզի Պուլվառ ժուռտանէն դէպի Արեւելքի գաղթակայանները 63
Ա· Ֆ·— Ազատ Որմնադրութիւնը մօտաւոր Արեւելքի հայութեան մէջ 73
Մ· ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ·— «Բողոքը Նորագոյն Պատմութեան մէջ» . . . 82

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՏՕՔԹ· Պ· ՔՕԼՕԼԵԱՆ·— Հոգեսպառութիւն 84
Ա· ՍԱՐԵԱՆ·— Երկրաշարժին դէմ պայքարը . . . – 89
ՇԱՒԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ·— Կնոջ հոտը 91
Տօքթ· Թ· տը Մարթէլ 94

ԵՐԳԻԾԱՆՔ

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ·— Հրանդ Ալեանաք 96
Հ· ՀՐԱՆԴ·— Ջուարթ տողեր 102

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԷ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Կեանք եւ Արուեստը Հայաստանի մէջ
Գրքի պալատ·—Երեւանի Համալսարանը·—Հայաստանի սե–

պագր․ շրջանի պատմութիւնը․— Հ․ Աճառեանի հայերէն Արմատական Բառարանը 103
ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ․— Գիրքեր եւ դէմքեր 106
Հայ Գրողներու Ընկերակցութիւնը 115
«Անի» հանդէս հայկ․ ուսումնասիրութեանց 115
Մտաւորական շարժումը Փարիզի մէջ 116
Ստացուած հրատարակութիւններ 118

ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԱՀԵՐԸ

Գրիգոր Սինապեան․— Ստ․ Դեմուրեան․— Ռն․ Անոփեան․— Ստ․ Արք․ Յովակիմեան․— Միք․ Վարանդեան․— Վ․ Ղորղանեան․— Փրոֆ․ Յ․ Գայաեան․— Նշան Սարգիսեան․— Վահան Գարտաշեան․— Զապէլ Ասատուր․— Կարապետ աղա Մելգոնեան․— Տ․ Մեսրոպ Ա․քհ․Տ․ Մեսրոպեան․— Ղեւոնդ Արք․ Դուրեան․— Գրիգորիս Եպ․ Պալաքեան․— Հմ․ Մատթէոսեան․— Հինտէնպուրկ․— Մարաջախտ Լիոթէ․— Ալպէր թագաւոր․— Եուկոսլաւի թագաւոր․— Լուի Պարթու․— Ռ․ Փուանգառէ․ 120

ՕՐԱՑՈՅՑ 130
Նիւթերու ցանկը 135

ՆԿԱՐՆԵՐ

Ձեռագիր Լ․ Բաշալեանի 16
Խմբանկար՝ Բաշալեանի ցերեկոյթի 17
Բ․ Թօփալեան 35
Գուրգէն Մ․ Ալէմշահ 40
Օր․ Շաքէ Գարագաշեան 42
Օր․ Նուարդ Տամատեան 42
Օր․ Ջեփիւռ Ապէլ 42
Գործ՝ Օ․ Գ․ Գալուտեանի 44
Նկար եւ մանրափորագրութիւն՝ Օ․ Գ․ Գալուստեանի 45
Թաքսիմի հրապարակը արդիացած 62
Գաղթակայանի եկեղեցի մը, վարժարան մը եւ ներքնամասը . . . 66
Անթիլիասի Կաթողիկոսարանը, Քօքինիա գաղթակայանի եկեղեցին եւ մանկապարտէզ մը 68
Գաղթակայանի փողոցները 70
Սէր Օթեակի հրաւիրագիրը 74
Ազատ Որմնադիրներու ստորագրութիւնները 77
Հայաստան Օթեակ 79
Փարիզի Հայոց եկեղեցիին առաջին քարին զետեղումը 81
Միքայէլ Վարանդեան 82
Շ․ Նարդունի 93
Տոքթ․ Թ․ տը Մարթէլ 95
Նշան Պէշիկթաշլեան 101
Հմ․ Մատթէոսեան 126

Impr. de Navarre: 5, rue des Gobelins, Paris (XIIIe)

LIBRAIRIE CHANTH

30, Rue Drouot, 30
PARIS (9e)

R. C. Seine 383.388 *Tél. Provence 12-43*

ROMANS, CONTES ET NOUVELLES

Emmanuel Arène — **CONTES ET NOUVELLES**
Préface de Henri Pierangeli 5e mille 15.—

Henri Pierangeli — **ANNA-MARIA**
Roman historique 5e mille 15.—

Méroujan Barsamian — **FILLES**
Choses vécues 4e mille 9.—

ESSAIS

Jean Noury — **ANDRE ROMANE LE POETE AVEUGLE**
Hors-texte de Louis Filleul 4.—

POESIE

Méroujan Barsamian — **LES DEUX MORTS** épuisé
ELLE ET MOI
Préface de Mme.Gabrielle Réval. Introduction de Serge d'Herminy 10.—
L'HOMME ET LA FEMME
Préface de Fernand Gregh 5.—
LE FEU ASSOUVI 9.—
LES POETES DANS L'ARCHE DE NOE
Anthologie des meilleurs poèmes sur les animaux. Illustrée de 51 dessins originaux de Vaé 18.—

Jacques Bergeal — **LES TORCHES AIMANTES** 9.—

CHANTH

ARTS ET LETTRES
30, RUE DROUOT. 30
PARIS IXème

TÉLÉPHONE : PROVENCE 12-43
C. C. POSTAUX PARIS 1495-86
REGISTRE COMMERCE : SEINE 383-388

LIBRAIRIE
EDITIONS

— RELIURES —

OBJETS D'ART - ANTIQUITES
EXPOSITION PERMANENTE
Petites aunonces de FIGARO

Sa revue :

LES CAHIERS DROUOT

Abonnement : 10 Frs. par an

SPECIMEN GRATUIT SUR DEMANDE

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0148303

13874